

КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА
ГРІНЧЕНКА

Факультет педагогічної освіти

Кафедра Освітології та психолого-педагогічних наук

ТЕМА РОБОТИ

«Адаптація вітчизняної вищої освіти до сучасних соціальних та
політичних викликів»

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

Спеціальність А1 Освітні науки

ОПП 2.А1.00.02 “Освітній дизайн і коучинг в освіті дорослих”

Студентка: Кисіль Анна Олегівна,

Група: ОДКОМ-1-24-1.4д

Науковий керівник: Мельниченко

Ольга Володимирівна, кандидат

історичних наук, доцент, доцент

кафедри освітології та

психолого-педагогічних наук.

Допущено до захисту

Протокол №

Завідувач кафедри

КИЇВ-2025

ВСТУП

Система вищої освіти України сьогодні функціонує в умовах безпрецедентних випробувань, обумовлених як зовнішніми, так і внутрішніми чинниками. Зокрема, до ключових проблем належать: воєнний стан та його наслідки для освіти, невідповідність підготовки випускників потребам ринку праці, забезпечення інклюзивності освітнього процесу, а також розвиток освіти впродовж життя. Кожен з цих чинників не лише окремо впливають на якість та доступність вищої освіти, а й тісно взаємодіють та пов'язані одне з одним.

Питанням соціальної адаптації займалися такі українські дослідники: Буяльська Т., Андросович К., Коленіченко Т., Фурдуй С. та інші. Зарубіжні дослідники: John W. Berry, David L. Sam, Colleen Ward та інші

Питанням психологічної адаптації займалися такі українські дослідники: Андросович К., Шльонська О. та інші. Зарубіжні дослідники: Colleen Ward, John W. Berry, Yuefang Zhou та інші.

Питанням педагогічної адаптації займалися такі українські дослідники: Буяльська Т., Єрмоменко О., Маріна О., Бикова М., та інші. Зарубіжні дослідники: Divya Jindal-Snape, Yuefang Zhou, Jennifer Feldman, та інші.

Одним із найсерйозніших викликів є функціонування закладів вищої освіти в умовах воєнного стану. Повномасштабна збройна агресія, розпочата проти України у 2022 році, спричинила пряму загрозу життю і здоров'ю студентів та викладачів, а також масове руйнування освітньої інфраструктури. За повідомленнями Міністерства освіти і науки України, щонайменше 63 заклади вищої освіти були серйозно пошкоджені або повністю зруйновані внаслідок бойових дій.

В умовах війни різко актуалізувалися проблеми підтримання безперервності навчання та психологічної підтримки здобувачів освіти. Зокрема стали актуальними питання життєстійкості суб'єктів освітнього процесу, як загартовувалась витривалість в кризових умовах, а також як формувалась резильєнтність протягом останніх років.

Наступний виклик, без сумніву, пов'язаний з минулим - проблема невідповідності результатів підготовки здобувачів освіти потребам ринку праці. Упродовж останніх років спостерігається розрив між освітніми програмами ЗВО та реальними вимогами до компетентностей випускників. За офіційною інформацією, понад половина випускників українських університетів не працює за отриманим фахом, тоді як за експертними оцінками цей показник може сягати 70%.

Так, за даними Державної служби зайнятості, ще у 2017 році *51% молоді працювало не за спеціальністю*, а майже половина зареєстрованих безробітних мала вищу освіту. Це свідчить про істотне перевиробництво кадрів за деякими спеціальностями та одночасний дефіцит фахівців в інших сферах (особливо технічних і інженерних). Питання підвищення працевлаштування випускників і розвитку актуальних навичок стало ключовим у дослідженнях багатьох науковців (наприклад: Антонюк Л., Каленюк І., Квіт С.), які наголошують на необхідності модернізації змісту освіти та запровадження прогнозування потреб ринку праці.

Важливим завданням залишається забезпечення інклюзивності вищої освіти, тобто рівного доступу до навчання для осіб з особливими освітніми потребами. Незважаючи на прогрес у розвитку інклюзивної освіти на рівні шкіл, університетський сектор усе ще стикається з труднощами у створенні безбар'єрного освітнього середовища. Дослідження свідчать, що частка студентів з інвалідністю у закладах вищої освіти залишається вкрай низькою.

Для прикладу, у 2019-2020 навчальному році в українських ЗВО навчалося лише близько 13 тисяч осіб з інвалідністю – менше 1% від загальної кількості студентів. Отже, інклюзивність виступає необхідною умовою якості й справедливості вищої освіти, а її досягнення потребує системних змін у діяльності університетів.

Наступним стратегічним напрямом розвитку, що постає водночас як виклик, є освіта впродовж життя (lifelong learning). Сучасне суспільство знань вимагає безперервного оновлення компетентностей протягом професійної кар'єри людини. У міжнародних документах освіта дорослих визнана невід'ємною складовою сталого розвитку, проте в Україні цей сегмент освітньої системи розвинений недостатньо. Як

зазначає академік Ничкало Н., українська система безперервної освіти перебуває лише на етапі становлення і потребує змін для інтеграції у світовий освітній простір. Потрібна цілісна державна стратегія навчання впродовж життя, що охоплювала б формальну, неформальну і інформальну освіту, а також механізми визнання результатів неформального навчання.

Комплексний підхід до вирішення проблем є необхідною умовою забезпечення якості вищої освіти та конкурентоспроможності. Незважаючи на те, що певні кроки до змін у вищій школі в Україні проводяться, досі недостатньо механізмів адаптації до змін. Саме їх нестаток підкреслює актуальність обраної теми магістерського дослідження «Адаптація вітчизняної вищої освіти до сучасних соціальних та політичних викликів».

Метою даного дослідження є дослідити сутність поняття адаптації вищої освіти та визначити її ключові характеристики; окреслити актуальні соціальні й політичні виклики; проаналізувати вплив викликів на світову систему вищої освіти та запропонувати принципи, які сприятимуть пристосуванню вищої освіти до сучасних умов.

Мета магістерської роботи визначила *основні завдання дослідження:*

1. З'ясувати поняття адаптації вищої освіти та її основні характеристики
2. Визначити сучасні соціальні та політичні виклики та їх вплив в розвитку світової вищої освіти
3. Охарактеризувати виклики що стоять перед вищою освітою в Україні
4. Запропонувати принципи адаптації вищої освіти до викликів сьогодення

Об'єктом даного дослідження є вища освіта в умовах сучасних викликів.

Предметом дослідження є пристосування української вищої освіти в умовах сучасних соціальних та політичних викликів.

У роботі були застосовані такі *теоретичні методи дослідження* як *класифікування* для окреслення актуальних на сьогодні викликів перед вищою освітою в світі та Україні. *Аналіз* був використаний для критичного опрацювання літератури з метою виявлення впливу соціальних і політичних викликів перед світовою та українською освітніми системами та для вивчення світових практик

адаптації до цих викликів. Метод *синтезу* сприяв формуванню цілісної картини впливу викликів на систему вищої освіти та дозволив запропонувати принципи адаптації української освіти до сучасних умов. *Порівняння* було використано для виявлення спільних та відмінних рис у підходах до адаптації вищої освіти в Україні та європейських країнах, а також для окреслення специфіки українського контексту.

Системний підхід використовувався для забезпечення послідовності аналізу наукових джерел і систематизації отриманих результатів. *Синергетичний підхід* було використано для осмислення системи вищої освіти як відкритої, нелінійної та такої, що здатна до самоорганізації під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників. *Освітологічний підхід* у роботі було залучено для комплексного аналізу вищої освіти як багатовимірного соціокультурного феномена, що поєднує педагогічні, соціологічні, та управлінські виміри. *Компаративний підхід* було використано для системного зіставлення українського досвіду адаптації вищої освіти з практиками європейських країн.

Апробація результатів:

V Міжнародній науковій онлайн конференції «Педагогіка у міждисциплінарному вимірі: реалії вищої освіти у контексті викликів сьогодення» 20 листопада 2024 року, м. Київ, Україна. Реєстраційний номер: No МНК/24-26.

Подані тези на II Міжнародну науково-практичну конференцію «Тенденції розвитку педагогіки та освіти в умовах цифрових трансформацій (ByteEd-2025)» м. Харків, 17–19 квітня 2025 року. Реєстраційний номер: No 64/2025

Опубліковані статті у співавторстві з науковим керівником:

Мельниченко, О., та Кисіль, А. (2025). Принципи адаптації освіти дорослих в Україні до сучасних умов. Молодий вчений, 5 (136). <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2025-5-136-11>

Мельниченко, О., та Кисіль, А. (2025). Адаптація освіти дорослих та вищої освіти в Україні до сучасних соціальних та політичних викликів. Молодий вчений, 3 (134), 113-119. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2025-3-134-34>

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи: Магістерська робота складається з вступу, двох розділів, загальних висновків та списку використаних джерел.

Перший розділ «Адаптація вищої освіти: поняття, сучасні виклики та глобальний вплив». Другий розділ «Основні виклики перед вищою освітою в Україні і принципи адаптації до умов сьогодення». Робота завершується висновками, де узагальнені основні результати дослідження

ЗМІСТ

РОЗДІЛ І. АДАПТАЦІЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ПОНЯТТЯ, СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ГЛОБАЛЬНИЙ ВПЛИВ	7
1.1. Теоретичні основи поняття адаптації у вищій освіті	7
1.2. Фундаментальні характеристики процесу адаптації вищої освіти	17
1.3. Основні соціально-політичні виклики сучасності та їхній вплив на трансформацію світової вищої освіти	30
ВИСНОВОК ДО І РОЗДІЛУ	45
РОЗДІЛ ІІ. ОСНОВНІ ВИКЛИКИ ПЕРЕД ВИЩОЮ ОСВІТОЮ В УКРАЇНІ І ПРИНЦИПИ АДАПТАЦІЇ ДО УМОВ СЬОГОДЕННЯ	47
2.1. Специфіка сучасних викликів для системи вищої освіти України	47
2.2. Принципи адаптації вищої освіти України до сучасних умов	60
2.3. Рекомендації щодо адаптації системи вищої освіти в Україні	78
ВИСНОВОК ДО ІІ РОЗДІЛУ	89
ІІІ. ВИСНОВКИ	90
ІV. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	92

РОЗДІЛ І. АДАПТАЦІЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ПОНЯТТЯ, СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ГЛОБАЛЬНИЙ ВПЛИВ

У добу стрімкої глобалізації та інтенсивної інтеграції, що формують нове суспільство знань на тлі швидкого розвитку інформаційних технологій, освіта впевнено зберігає провідну позицію серед ключових пріоритетів сучасності. Вона наповнюється новим змістом, змінює статус і набуває нових рис, адже саме через освітні системи суспільство рухається вперед, відповідаючи на запити людини як основного рушія соціально-економічного прогресу.

З погляду історії, освіта завжди була поштовхом до цивілізаційних зрушень, але сьогодні цей зв'язок став набагато глибшим: глобальні виклики змушують університети не лише реагувати на потреби часу, а й активно формувати їх. У цьому контексті науковий інтерес зосереджується на здатності освітнього середовища до адаптації — на його гнучкості в трансформації змісту, форм і методів навчання, що дає змогу забезпечити сталий розвиток як особистості, так і суспільства загалом.

Зміни, які переживає вища освіта в умовах інформаційного суспільства, ставлять перед усіма учасниками освітнього процесу — як викладачами, так і студентами—завдання оперативно пристосовуватися до нових умов. У зв'язку з цим важливою проблемою нашого дослідження є аналіз потенціалу освітнього середовища до адаптації.

1.1. Теоретичні основи поняття адаптації у вищій освіті

Одним з головних методологічних підходів дослідження сучасної освіти є синергетичний, який інтегрує всі знання про освіту та широко використовує методи дослідження природознавчих та точних наук. Синергетика (англ. Synergetics, від грецького. син—«спільне» і ергос—«дія») — це міждисциплінарна наука, що займається вивченням процесів самоорганізації виникнення, підтримки стійкості і розпаду структур (систем) різної природи на основі методів математичної фізики («формальних технологій»). «Тобто синергетика — це міждисциплінарний напрям науки, який пояснює освіту та самоорганізацію моделей і структур у відкритих

системах, що далекі від рівноваги. Синергетичний підхід дозволяє розглядати сучасну сферу освіти як синергетичну систему, тобто як взаємодію і співпрацю всіх відкритих систем, що існують у суспільстві, зокрема й освіту» (Огнев'юк, Сисоєва, 2017) [28].

Проблематика синергетики й синергетичного підходу цікавила багатьох дослідників, зокрема, філософів і педагогів, серед яких: Андрущенко В., Вознюк О., Гузій Н., Огнев'юк О., Сисоєва С., Лутай В., Мельниченко О., Кремень В., Сегеда Н., Ткаченко Л., тощо.

Український дослідник Вознюк О. зазначає, що синергетичний підхід у педагогіці «... постає концептуальним базисом як сукупність певних вихідних положень синергетики, згідно яких проводиться теоретичний аналіз педагогічної думки. ...синергетичний підхід акцентує увагу на нагальності розробки нової синергетичної парадигми освіти, що передбачає процес подолання труднощів навчального і педагогічного аспектів педагогічного процесу, які ...розкриваються у нових способах його структурування, оновлених методах викладання, що спираються на самостійну пізнавальну активність...» [7].

Синергетичний підхід виступає важливою методологічною основою для сучасної науки, особливо у дослідженнях складних динамічних систем, до яких належить система вищої освіти. Завдяки йому стає можливим інтегрувати педагогічні, соціальні й управлінські складові в єдину аналітичну площину. Як зазначає Цюй Ге «синергетичний підхід спрямовує дослідження в русло еволюційного розвитку і самоорганізації складних систем» [64], що особливо актуально в умовах прискорених змін. Іншими словами, синергетична методологія дозволяє побачити повну картину процесів адаптації: як множинні впливи (зовнішні вимоги, внутрішні перетворення, поведінка суб'єктів тощо) взаємодіють і породжують нові властивості освітньої системи.

Треба зазначити, що освіта – пріоритетна сфера суспільного життя, оскільки без освіти неможливо уявити подальший розвиток суспільства, впровадження досягнень науково-технічного прогресу та укріплення миру. «Виклики XXI століття лише підкреслюють цю вагу, особливо коли йдеться про вищу освіту. Сьогодні вона

є інструментом розв'язання складних життєвих задач і засобом адаптації до стрімких змін. У той же час, вища освіта постійно трансформується, шукаючи адекватні відповіді на нові умови та потенційні загрози» [42].

Існують різні визначення терміну освіти. Закон України «Про освіту» 2017 року тлумачить освіту як: «Цілеспрямований процес здобуття особою знань, умінь, навичок, розвитку її світогляду, моральних і культурних цінностей, а також результат цього процесу» [16]. В документах ЮНЕСКО (UNESCO) зазначено що: «Освіта — базове право людини та глобальне суспільне благо, що забезпечує доступ усіх людей протягом життя до якісного навчання» [<https://www.unesco.org/en/education/action>]. За Енциклопедією сучасної України засноване Національною академією наук України та Науковим товариством імені Шевченка освіта це: «Процес поширення знань і культури в суспільстві, необхідна умова всебічного розвитку особистості та поступу держави» [14]. У нашому дослідженні ми будемо використовувати визначення терміну освіти закріпленим законом України «Про освіту» від 2017 року, так як воно найповніше відображає сенс цього терміну в межах нашого дослідження.

Сьогодні, одним з важливіших підходів до дослідження освіти в межах синергетики є освітологічний. Освітологія – це «новий науковий напрям, головним завданням якого є розвиток сфери освіти як суспільного феномена, що сприяє духовному, культурному, соціально-економічному і науково-технологічному функціонуванню, відтворенню і розвитку суспільства» [42].

До змісту освітологічного аналізу сфери освіти відносять: філософію освіти, історію освіти, соціологію освіти, культурологію освіти, освітнє право, освітню політику, управління освітою, економіку освіти. Термін освітологія використовується на позначення інтегрованої науки, що виникла на перетині кількох наук про освіту. «Освіта (сфера освіти) є об'єктом освітології; системи та підсистеми освіти – її предметом. Отже, суттєвою відмінністю об'єкта дослідження освітології від інших гуманітарних наук, зокрема педагогіки, полягає в тому, що «освітологія є своєрідною освітньою синергетикою для дослідження сфери освіти»» [51]

Питання освітології цікавило багатьох дослідників, серед яких українські вчені: Огнев'юк О., Луговий В., Сисоєва С., Фурман А., Кремень В., Сухомлинська

О.; зарубіжні дослідники: Гардінг Л. В. (Lowry Waring Harding), Стейнер Е. (Elizabeth Steiner), Массія Дж. С. (George S. Maccia), Фішер Дж. Е. (James E. Fisher), Крістенсен Дж. Е. (James E. Christensen).

«Завдяки освітології та синергетиці погляд на сучасну сферу освіти як синергетичну систему змінює наше уявлення щодо проявів випадковості та необхідності в освітніх системах, незворотності освітніх процесів, дозволяє по-іншому зрозуміти характер і сутність певною мірою хаотичних процесів в освітніх системах. Прикладом може слугувати винахід сучасних інформаційно-комунікативних технологій наприкінці ХХ ст., що став тією мегафлуктуацією суспільства і інтелекту, яка не тільки змінила контури майбутнього, а й стала точкою біфуркації для всієї земної цивілізації та перетворила освіту на синергетичну систему» (Лутай, 2009). [28]

Незмінно з поняттями синергії та освіти йде термін адаптації. Слово адаптація міцно увійшло до наукового дискурсу вищої освіти в умовах динамічних глобальних змін та сучасних викликів. Поняття адаптації походить від латинського *adaptare* – «пристосовувати», «налаштовувати» [115]. Вперше термін «адаптація» ввів у науковий обіг німецький фізіолог В. Ауберт у 1865 р. для позначення процесу пристосування організму. З утвердженням еволюційного вчення Ч. Дарвіна поняття адаптації набуло ключового значення у біології та стало одним із центральних для пояснення виживання видів. Лише в другій половині ХХ ст. проблема адаптації отримала ґрунтовне наукове пояснення в біологічній науці [13]. Поступово ідеї біологічної адаптації були перенесені до соціальних наук, у тому числі й педагогіки, коли стало очевидним, що людина як соціальна істота також потребує пристосування до змін середовища.

В історії педагогіки концепція адаптації виникає на перетині психології та соціології освіти. Ще на початку ХХ століття педагоги-новатори закликали пристосовувати освіту до вікових та індивідуальних особливостей дітей (прообраз індивідуалізації навчання). В приклад ми можемо взяти таких новаторів як Марія Монтессорі та Джон Дьюї. Монтессорі наголошувала про: «Підготовлене середовище, в якому матеріали й темп роботи добираються під природний розвиток

кожної дитини; свобода вибору діяльності» [35] Та Дьюї в своїх працях розповідав про: «Навчання через досвід: школа має моделювати життя дитини, виходячи з її інтересів та соціальних потреб, а не з абстрактних програм.» [78]

У другій половині ХХ століття, в умовах формування інформаційного суспільства та глобалізаційних процесів, поняття адаптації почало стосуватися і самої освітньої системи. Стрімкий технологічний розвиток, інформаційне перенасичення, а також постійні соціально-економічні й політичні зрушення — зокрема кризи, війни й пандемії — поставили перед університетами нові виклики, змусивши переглянути способи адаптації освіти. У цьому контексті концепція адаптації постає як відповідь на потребу підтримувати ефективність і безперервність навчального процесу попри мінливі обставини. Сьогодні ж здатність до адаптації розглядається як ключова умова інноваційного розвитку вищих навчальних закладів, що дає їм змогу оперативно реагувати на виклики глобалізованої знаннєвої економіки.

Адаптація є міждисциплінарним поняттям, тому в різних науках його тлумачать по-різному. «Аналіз наукової літератури демонструє, що не існує єдиного визначення терміну адаптації, оскільки прояви, механізми та рівні цього явища надзвичайно різноманітні» [13]. Втім, можна виокремити основні наукові підходи до розуміння сутності адаптації – передусім у педагогіці, соціології та управлінні.

На сучасному етапі наукових досліджень питанню адаптації присвячені роботи вітчизняних дослідників Андросович К., Буяльської Т., Коленіченко Т., Шльонської О., тощо.

За педагогічним словником [43]: «Адаптація – це процес і результат ефективної взаємодії особистості із середовищем, у результаті якого встановлюють відповідність між загальним рівнем найбільш актуальних наразі потреб особистості й наявним (перспективним) рівнем задоволення цих потреб, що визначає безупинний розвиток особистості». Педагоги також вживають термін дидактична адаптація – «пристосування студента до нових організаційних форм навчання, методів, збільшення обсягу інформації та опанування наукової мови і термінології» [13]. Згідно тлумачення у «Сучасному психолого-педагогічному словнику»:

адаптація – змінює характер навчання, не змінюючи зміст або понятійну сутність навчального завдання [57]. За Вентцелем К. Р. (Wentzel K. R.) також терміном адаптації позначають критерій освітнього прогресу, що проявляється у змінах поведінки здобувачів освіти та їхньому оптимальному пристосуванні до освітнього середовища, інтегрованого із соціальним контекстом (соціальна й академічна компетентність) [134]. У педагогіці поняття адаптації найчастіше стосується здатності особистості пристосовуватися до освітнього середовища, що постійно змінюється. Згідно з науковими підходами, педагогічна адаптація трактується як процес входження і розвитку суб'єкта навчання в нових умовах, збереження внутрішньої рівноваги та продуктивності діяльності у навчальному процесі. Як зазначає О. Єрьоменко, «в педагогіці адаптацію до будь-якого навчання розглядають саме як здатність розвиватися в постійно змінюваному освітньому середовищі».

Адаптація до навчання буває трьох видів:

- біологічна – пристосування до нового режиму навчання та життя;
- психологічна – процес входження до нового освітнього середовища та системи вимог, пов'язаної із виконанням навчальної діяльності, з використанням внутрішніх поведінкових резервів;
- соціальна – входження до нового колективу, установлення рівноваги, єдності між особистістю та соціальним середовищем.

Усі види адаптації до навчання нерозривно пов'язані між собою.» [13]

У соціології та соціальній психології поняття адаптації пов'язане із процесом соціалізації особистості та груп. Адаптація розглядається як процес активного пристосування людини (або спільноти) до нового чи зміненого соціального середовища. Результатом успішної соціальної адаптації є інтеграція індивіда в групу: прийняття ним групових норм, цінностей, соціальних ролей, встановлення ефективних взаємин з оточенням. Єрьоменко О. зазначає, що «соціальна адаптація розглядається двосторонньо: не лише суспільство «пристосовує» індивіда, але й сама людина здатна певною мірою змінювати соціальне середовище під свої потреби – такий процес взаємовпливу називають взаємоадаптацією» [13].

У контексті вищої освіти соціологічний підхід до адаптації проявляється у дослідженнях адаптації першокурсників до студентського колективу, до нової соціальної ролі студента, а також адаптації випускників до вимог ринку праці. За Андросович К. «Соціальна адаптація виступає процесом активного пристосування особистості до умов соціального середовища, за результатами якого відбувається прийняття цілей, норм групи, соціальних ролей та інших характеристик соціального середовища». Отже, у соціології адаптація – «це передусім соціально-психологічний процес входження особистості в соціум, засвоєння нею соціального досвіду та моделей поведінки, необхідних для продуктивного життя в суспільстві» [1].

В управлінській науці та теорії організації адаптацію тлумачать як стратегічний процес зміни системи чи організації в цілому для відповідності середовищу. Як зазначає Ендрю Сарта «у сучасних дослідженнях з організаційної теорії адаптацію часто визначають як «усвідомлене прийняття рішень членами організації, що призводить до дій, спрямованих на зменшення дистанції між організацією та її економічним і інституційним середовищем»». Іншими словами, в менеджменті адаптація – це управлінський процес цілеспрямованого налаштування структури, стратегії чи практик організації для виживання та процвітання в умовах мінливого ринку та регуляторних вимог [117].

Таким чином, хоча всі перераховані науки узгоджуються на тому, що адаптація є «пристосуванням», в кожній з них залишаються конкретні, специфічні акценти. У нашому дослідженні ми будемо використовувати поняття адаптації з освітніх наук, так як воно найповніше відображає сенс цього терміну в межах нашого дослідження.

Перейдемо до специфічного для нашого дослідження поняття – «адаптація вищої освіти». Під цим терміном розуміють процес пристосування системи вищої освіти (або окремого закладу вищої освіти) до змінних умов зовнішнього та внутрішнього середовища з метою забезпечення ефективного виконання своїх функцій та збереження конкурентоспроможності. В сучасній літературі можна виокремити декілька наукових підходів до визначення цього явища. Зокрема, економіко-управлінський підхід підкреслює, що «адаптація закладу вищої освіти є цілеспрямованим процесом реагування на актуальні і прогнозовані зміни в

зовнішньому середовищі, аби задовольнити потреби споживачів освітніх послуг (студентів, роботодавців, суспільства) і підтримувати власну конкурентну позицію» [21]. Таке визначення наголошує, що адаптація не є хаотичною чи стихійною зміною, а усвідомленим і вимушеним процесом трансформації університету під виклики часу. Як зазначає Анісімова О. М. у своїй праці: «Адаптація закладу вищої освіти – це цілеспрямований комплекс організаційних, кадрових та навчально-методичних змін, що приводять внутрішні процеси університету у відповідність до динаміки суспільних запитів і ринку праці.» [2]

Адаптація вищої освіти означає здатність цієї системи трансформуватися під впливом змін, забезпечуючи збереження своїх основних функцій – освітньої, наукової, соціокультурної – та підвищення якості результатів. Важливо підкреслити, що адаптація системи вищої освіти має характер безперервного процесу. Зовнішнє середовище сучасних університетів характеризується динамічністю: демографічні зміни (коливання кількості абітурієнтів), швидкий науково-технологічний прогрес, зміна вимог ринку праці до компетентностей випускників, міжнародна конкуренція та інтеграція (інтернаціоналізація освіти) – усе це вимагає від закладів вищої освіти гнучкого реагування. Внутрішні зміни – оновлення змісту освіти, поява нових спеціальностей, розвиток педагогічних технологій, необхідність підвищення якості освітніх послуг – теж постійно спонукають систему до перебудови.

Інтерпретуючи адаптацію вищої освіти через призму системно-синергетичного підходу, її слід розуміти як складний, багатоаспектний процес, що охоплює всі ключові підсистеми функціонування університету — освітню, наукову, управлінську, та інші. Такий підхід передбачає прийняття виважених стратегічних рішень, спрямованих на ефективне реагування на виклики та оптимізацію функціонування освітнього середовища. У цьому контексті процес адаптації проявляється на різних структурних рівнях: «на макrorівні — через трансформацію національної системи вищої освіти відповідно до глобальних тенденцій, зокрема інтернаціоналізації, гармонізації зі стандартами ЄС, цифровізації освітніх процесів; на мезорівні — шляхом пристосування окремого закладу або мережі ЗВО до змін на регіональному ринку праці чи демографічних умов; на мікрорівні — через оновлення навчальних

програм, впровадження новітніх освітніх технологій і удосконалення управлінських практик у межах конкретного університету» [21].

Незважаючи на різні акценти, всі підходи сходяться на тому, що «адаптація вищої освіти відображає загальну властивість складної освітньої системи змінювати свою структуру і функціонування у відповідь на виклики довкілля» [13]. Отже, термін «адаптація вищої освіти» узагальнює всі процеси трансформації, модернізації та реформування, які здійснюються у системі вищої освіти для підтримання її якості, доступності та відповідності запитам часу.

Питанням адаптації вищої освіти займалися такі українські вчені: Зінченко В., Базелюк Н., Бойченко М., Горбунова Л., Курбатов С., Мелков Ю., Шипко О., Луговий В., Морзе Н., Таланова Ж., а також зарубіжні: Simon Marginson (Саймон Марджінсон), Hans de Wit (Ганс де Віт), Ulrich Teichler (Ульріх Тайхлер), Ellen Hazelkorn (Еллен Гейзелкорн)

Таким чином, адаптація вищої освіти проявляється у проведенні цілеспрямованих реформ і нововведень, спрямованих на узгодження діяльності університетів з актуальними потребами суспільства. Наприклад, інтеграція України у Європейський освітній простір зумовила необхідність структурної перебудови вітчизняної вищої школи: запровадження трирівневої підготовки (бакалавр-магістр-доктор), впровадження ЄКТС, оновлення стандартів освіти тощо. Ці зміни можна розглядати як процес адаптації національної системи вищої освіти до зовнішніх вимог глобалізованого світу [22]. Таким чином, адаптація розглядається як процес, що забезпечує життєстійкість освітньої системи через гнучке налаштування її компонентів до змін середовища.

Актуальність адаптації підтверджують і експертні оцінки. Аналітики зазначають, що перед вищою освітою згущуються «хмари» викликів – демографічний спад контингенту, конкуренція з альтернативними провайдерами освіти, суспільний скепсис щодо цінності диплома [75]. Ефективно протистояти сучасним загрозам університети можуть лише за умови випереджувальних змін. У цьому контексті ключову роль відіграє розвиток адаптивного менеджменту — здатності керівних структур оперативно впроваджувати інновації, оперативно

трансформувати внутрішні механізми й структури відповідно до нових викликів. Своєю чергою, міністерства та міжнародні організації, зокрема ЮНЕСКО, впроваджують програми модернізації, спрямовані на зміцнення резиліентності освітніх систем.

Адаптація як динамічний процес трансформації системи вищої освіти полягає у гармонізації її функціонування з мінливими умовами зовнішнього середовища, водночас із збереженням фундаментальної місії та нарощуванням потенціалу для подальшого розвитку. На державному рівні акцентується увага на потребі безперервного оновлення освітньої сфери під впливом технологічних інновацій, соціальних змін, демографічних зрушень та економічних викликів. Зокрема, у Стратегії розвитку вищої освіти України на 2021–2031 роки сформульовано місію вищої школи як «ключового інструменту сталого інноваційного поступу держави — через підготовку конкурентоспроможних фахівців, генерування та поширення знань, а також розвиток суспільного капіталу, здатного ефективно реагувати на виклики майбутнього».

Адаптаційний процес у сфері освіти має подвійний вектор: з одного боку, це реакція на зовнішні виклики — система освіти змінюється, аби відповідати новим умовам; з іншого — активна ініціатива, коли сама освіта стає рушієм трансформацій у суспільстві. Яскравим прикладом є впровадження сучасних освітніх програм за напрямками, що відповідають потребам економіки: з одного боку, університет реагує на запит ринку (адаптація), з іншого — формує новий професійний ландшафт, тим самим змінюючи соціальну реальність.

Таким чином, адаптація набуває статусу одного з визначальних чинників розвитку вищої освіти. Відсутність адаптивності загрожуватиме університетам втратою актуальності — вони ризикують не встигнути за темпами суспільних трансформацій, технологічного прогресу й очікуваннями нового покоління. Натомість заклади, які цілеспрямовано формують культуру змін і відкритість до інновацій, здатні не лише долати виклики, а й впливати на глобальні процеси. Саме тому адаптація є сьогодні в центрі освітньої політики та дослідницького дискурсу як запорука гнучкого, стійкого та орієнтованого на майбутнє розвитку вищої освіти.

1.2. Фундаментальні характеристики процесу адаптації вищої освіти

Процес адаптації системи вищої освіти слід розглядати з позицій синергетичного підходу як явище самоорганізації складної динамічної системи. Синергетика трактує систему як відкриту, нелінійну, здатну до саморозвитку структуру, в якій внутрішні фактори та флуктуації можуть підсилюватись для генерування нової впорядкованості. Цюй Г. зазначає що, «за синергетичного підходу розвиток системи забезпечується на основі її внутрішньої гнучкості, креативності мислення та відкритості що є запорукою успішної адаптації до постійних змін сучасного суспільства». [64] Відкритість означає постійний обмін інформацією, ресурсами та енергією із зовнішнім середовищем, що є передумовою для саморозвитку і гнучкого реагування на зміни. «Такі системи далекі від стану рівноваги і характеризуються нелінійністю, тобто їхній розвиток не є прямолінійним або повністю передбачуваним – можливі біфуркації (розгалуження шляхів розвитку) та емерджентні ефекти, коли ціле набуває нових властивостей, не зводячись до суми компонентів» [50].

У контексті саме освітніх систем синергетичний підхід акцентує, що освітні організації мають властивості відкритих нерівноважних систем, подібно до природних. Ключовими ознаками таких систем можна визначити наступне: гнучкість, мобільність, інноваційність, відкритість та стійкість закладу, що забезпечує адаптаційний потенціал вищої освіти. Ці ознаки перебувають у взаємозв'язку і взаємному підсиленні, тобто синергії, утворюючи концептуальну рамку адаптаційного процесу [3].

Важливо зазначити, що сучасне суспільство перебуває у стані перманентних змін, а саме технологічних, соціально-економічних та культурних. Тому від системи вищої освіти вимагається постійна готовність до інновацій та перетворень. UNESCO у своїй дорожній карті розвитку вищої освіти наголошує на «переході від ієрархічної, слабо взаємопов'язаної мережі закладів до інтегрованої системи з різноманітними програмами та гнучкими траєкторіями навчання, аби розширити освітні можливості для молоді та дорослих» [68].

Система вищої освіти, що побудована за цими принципами, розглядається не як жорстко фіксована структура, а як «Complex Adaptive System – комплексна адаптивна система, що еволюціонує у відповідь на запити суспільства. Саме застосування такої концептуальної рамки дозволяє виявити та структурувати фундаментальні характеристики адаптаційного процесу» [111].

Нижче розглянуто сутність та роль кожної з ключових характеристик – гнучкості, мобільності, інноваційності, відкритості та стійкості – у контексті адаптації вищої освіти, а також проаналізовано їх синергетичну взаємодію та внутрішні механізми, які забезпечують саморегуляцію та стратегічний розвиток ЗВО в умовах змін.

У міждисциплінарному вимірі гнучкість можна трактувати як «багатовимірну здатність системи (організації, процесу, індивіда) ефективно змінювати свої ресурси, структури й поведінку у відповідь на непередбачувані чи швидкі зовнішні та внутрішні коливання, зберігаючи цілісність і досягаючи нових можливостей для розвитку або конкурентної переваги» [76]. З погляду освітніх наук існує декілька підходів до визначення терміну гнучкість. OECD пропонує визначення гнучкості в такому терміні як Curriculum flexibility «Гнучкість навчальної програми» тобто здатність шкіл і викладачів адаптивно змінювати навчальний зміст, цілі, педагогічні методи, методи оцінювання й час навчання, беручи на себе певну автономію в проектуванні та реалізації навчальних програм [106]. У дизайні освітнього курсу гнучкість — це «багатовимірне поняття, що охоплює час, місце, темп, зміст і педагогіку, розміщуючи автономію студента в центрі навчального процесу» [60]. і також академічні стандарти якості. Університет Орегону (Сполучені штати Америки), роблять наголос на те, що «під гнучкістю розуміється ступінь і способи, в яких елементи структури курсу допускають варіативність студентської взаємодії (дедлайни, відвідування, способи доступу та участі)» [122].

У педагогічному контексті гнучкість також проявляється через «запровадження різноманітних форм навчання: дистанційного та змішаного навчання, відкритої освіти, модульних програм, індивідуальних навчальних траєкторій тощо. Гнучкі підходи тісно пов'язані з орієнтацією на студента: вони

дозволяють врахувати різні потреби і стилі навчання, сприяють розвитку творчого та критичного мислення» [113].

Пандемія COVID-19, яка офіційно була оголошена ВООЗ 11 березня 2020 року, а потім Повномасштабне вторгнення росії проти України, яке почалось 24 лютого 2022 року продемонстрували, що університети з гнучкими підходами (здатні швидко перейти на дистанційні технології, змінити розклад, запровадити нові форми оцінювання) були більш успішними у забезпеченні безперервності освітнього процесу. «Гнучкість стратегій розвитку закладу визначає його довгострокову стійкість: здатність перебудуватися сьогодні закладає основу для інституційної резильєнтності (стійкості) в майбутньому. Гнучка система здатна швидко переналаштовуватися, освоювати нові практики і тим самим забезпечувати безперервний розвиток навіть в умовах турбулентності» [113].

У контексті вищої освіти термін мобільність насамперед розуміється як академічна мобільність. За Законом України «Про вищу освіту» академічна мобільність — це «можливість учасників освітнього процесу (студентів, викладачів, дослідників) навчатися, викладати, стажуватися чи провадити наукову діяльність в іншому закладі вищої освіти або науковій установі, в Україні чи за кордоном» [15]; За визначенням UNESCO академічна мобільність це — «фізичне або віртуальне переміщення осіб за межі власної країни з метою навчання, викладання чи дослідження» [69]; OECD пропонує трактувати академічну мобільність таким чином: «рух студентів через кордони для здобуття вищої освіти» [99].

В умовах адаптації системи вищої освіти мобільність забезпечує її динамічність: завдяки мобільності студенти і викладачі переймають найкращий досвід, підвищують конкурентоспроможність та здатність працювати в різноманітних середовищах. В глобальному вимірі мобільність кадрів дозволяє формувати «спільноту знань» – мережу науково-освітніх зв'язків, що прискорюють циркуляцію ідей та інновацій в масштабах всього світу.

Академічна мобільність тісно пов'язана з такими поняттями, як визнання кваліфікацій та забезпечення якості освіти на міжнародному рівні. «У 2019 році була прийнята Глобальна конвенція UNESCO про визнання кваліфікацій вищої освіти,

покликана усунути бар'єри для академічної та професійної мобільності через гармонізацію підходів до визнання дипломів. Це свідчить про те, що мобільність розглядається міжнародною спільнотою як один з ключових показників відкритості та інтегрованості освітніх систем» [68]. Завдяки академічній мобільності вища освіта стає глобально взаємопов'язаною: знання і таланти циркулюють між країнами, формується міжнародний ринок освітніх послуг. Для окремого ж університету готовність підтримувати мобільність (через партнерство, спільні програми, систему перезарахування кредитів тощо) свідчить про його гнучкість та відкритість до зовнішнього світу, що, у кінцевому рахунку, підсилює адаптивність цього університету в умовах глобальних змін.

Характеристика яка відображає здатність системи вищої освіти генерувати, впроваджувати та поширювати нові освітні ідеї, методи, технології тощо - це інноваційність. У контексті вищої освіти ми маємо говорити саме про освітні інновації, які впроваджуються закладами. Міністерство освіти та науки трактує освітню інновацію як «створені вперше або вдосконалені освітні, дидактичні, виховні, управлінські системи та їх компоненти, спрямовані на істотне поліпшення результатів освітньої діяльності» [44]. В документі «Стратегія розвитку інноваційної діяльності до 2030 р.» інновації розглядають як «комплексні зміни на рівні політик, управління та культури закладу освіти» [121]. OECD Measuring Innovation in Education 2023 визначає інновації з процесуально-функціональної точки зору: «Інновація — це керований цикл: ідея → експеримент → упровадження → оцінювання → дифузія; обов'язковий елемент — намір поліпшити якість/рівність освіти» [101].

Інноваційність проявляється як на рівні навчальних технологій і методик (педагогічні інновації, нові формати навчання, цифрові платформи), так і на рівні управління закладом (інновації в менеджменті, фінансуванні, організації навчального процесу) та наукових досліджень (нові напрямки, міждисциплінарні проекти тощо). Але, слід зауважити, що інновації - це не тільки про створення чогось нового, але і про переосмислення старого, використання старого змісту у новій формі для суттєвого покращення освітньої діяльності.

Запровадження інноваційних освітніх моделей дозволяє закладам залишатися актуальними та конкурентоспроможними – йдеться про модульне та компетентнісне навчання, мікрокреденціали, спільні програми з індустрією, використання штучного інтелекту в освіті тощо. Як зазначається в матеріалах WHEC 2022 (Світової конференції з вищої освіти UNESCO), «сучасна парадигма передбачає перехід до різноманітності освітніх траєкторій та визнання інноваційних форм навчання – формальної, неформальної, інформальної – з наданням їм офіційного статусу. Це означає, що система стимулює інновації, коли готова оцінювати і визнавати результати навчання, отримані нетрадиційним шляхом (онлайн-курси, відкрите навчання, професійний досвід тощо)» [68].

У період стрімкого розвитку технологій (цифрова трансформація та ера «Освіти 4.0») інноваційність навчальних програм і методів стає необхідною для відповідності новим компетентнісним вимогам. «Наприклад, у відповідь на виклики пандемії багато ЗВО продемонстрували інноваційність, перейшовши на масове використання онлайн-освіти, розробивши нові підходи до оцінювання, застосували адаптивні навчальні платформи. Ці вимушені нововведення у подальшому еволюціонують у довгострокові зміни освітньої моделі» [113].

Інноваційний заклад – це не лише той, що впроваджує нові технології, але й той, що культивує інноваційну культуру: підтримує дослідницький пошук, толерантно ставиться до експериментів і навіть до можливих помилок заради навчання, заохочує персонал до підвищення кваліфікації і професійного розвитку. Всесвітній конференції ЮНЕСКО з освіти для сталого розвитку, «сучасна освіта покликана перейти від педагогіки репродуктивного запам'ятовування до педагогіки відкриття і творчості, що підкреслює критичну роль інновацій у розвитку людського потенціалу» [68].

Під відкритістю системи вищої освіти розуміють відображення ступені її інтегрованості у ширший соціокультурний простір і готовність до обміну з ним. Відкритість проявляється у декількох вимірах:

- *Відкритість щодо суспільства*: університет як «відкрита система» активно взаємодіє з суспільством, тобто реагує на потреби ринку праці, співпрацює з

громадами та бізнесом, реалізує принцип соціальної відповідальності. Наприклад, ЗВО беруть участь у регіональному розвитку, проводять спільні з підприємствами дослідження, пропонують освітні програми для різних вікових груп протягом життя (lifelong learning). У відкритому університеті зацікавлені сторони (стейкхолдери) – студенти, роботодавці, випускники, місцева влада – мають канали впливу на освітню політику закладу (через наглядові ради, опитування, партнерські програми). Така залученість підвищує адаптивність, оскільки ЗВО отримує постійний зворотний зв'язок і може оперативно коригувати свою стратегію підготовки фахівців [50].

- *Відкритість знань*: це рух за відкритий доступ до наукової інформації та освітніх ресурсів. Поширення практик відкритої науки (open science) та відкритих освітніх ресурсів (OER) робить університетські знання доступнішими глобально. Відкриті публікації, репозиторії, масові відкриті онлайн-курси (МООС) – все це дозволяє знанням вільно циркулювати, а отже сприяє інноваціям і взаємному навчанню систем. Заклади, що підтримують відкритість знань, як правило, більш гнучко інтегровані в міжнародну наукову мережу, що посилює їх адаптивність через запозичення кращих практик [68].

- *Академічна відкритість та свобода*: це внутрішній аспект – політика академічних свобод, відкритий дискурс, мультикультурність університетського середовища. Відкритий до різноманітності заклад спроможний більш творчо вирішувати проблеми. UNESCO серед принципів майбутнього розвитку освіти називає «академічну свободу та участь усіх зацікавлених сторін» як один із ключових – що по суті є про відкритість до думок і активне залучення спільноти до управління освітою [68].

Відкритість безпосередньо підсилює інші характеристики адаптивності. Так, вже згадана академічна мобільність є її проявом, і наслідком відкритості: чим більш відкрита система, тим більше студентів і викладачів приїждять/виїждять, відбувається обмін програмами та освітніми практиками. Відкритість стимулює і інноваційність, оскільки вільний потік ідей між різними середовищами генерує нові рішення [15]. Відкритість до глобального простору проявляється через інтернаціоналізацію, академічну мобільність, участь у міжнародних рейтингах і ініціативах. Відкритість

підвищує адаптивність системи, забезпечуючи притік нових знань і технологій та прозорість змін. UNESCO Recommendation on Open Science робить відкритість обов'язковим принципом сталого розвитку науки й освіти.

У межах синергетичного бачення відкритість – це умова самоорганізації системи. Тільки відкриті системи здатні обмінюватися «речовиною, енергією та інформацією» із середовищем і завдяки цьому підтримувати динамічну рівновагу та розвиток. Організація є відкритою самостабілізуючою системою, що постійно прагне збалансувати внутрішні можливості з впливами середовища для збереження стійкого стану. Це означає: університет виживає і процвітає, якщо він вбирає зовнішні сигнали (нові вимоги, знання, виклики) і адекватно на них відповідає, коригуючи свою внутрішню структуру. Закритість, ізоляція від зовнішніх впливів призводить до застою і втрати релевантності освіти [50].

Міжнародна організація з стандартизації (ISO) трактує стійкість або ж резилієнтністю як «динамічний процес і результат здатності системи, організації або індивіда поглинати впливи, адаптуватися до змін і зберігати/відновлювати функціональність, перетворюючи виклики на можливості розвитку» [102].

В науковій літературі даються різні визначення резильєнтності освітніх систем. Одне з прикладних визначень сформульовано у дослідженні про стратегії після COVID-19: «Стійкість – це здатність пристосуватися до раптових змін і стресових факторів» [113]. EDUCAUSE пропонує таке визначення стійкості «Спроможність університету передбачати, реагувати й пристосовуватися до швидких змін, мінімізуючи наслідки та максимізуючи можливості» [69]. Українські дослідники Куклін О., Азьмук Н., Дернова І. трактують це визначення наступним чином; «Резильєнтність вищої освіти — це запас міцності системи, що забезпечує академічну безперервність й структурну цілісність під час воєнних і соціально-економічних шоків» [25].

Слід зауважити, що стійкість не протиставляється змінам, навпаки передбачає динамічну адаптацію, а не жорстке збереження того що було та є зараз. Резильєнтний університет не просто повертається до колишнього стану після кризи, а засвоює уроки і вдосконалюється. У звітах міжнародних організацій

наголошується, що стійка освітня система здатна трансформуватися, стикаючись з труднощами, шукаючи шляхи підвищення якості та доступності освіти навіть в умовах потрясінь [99]. Стійкість є колективним результатом дії всіх інших фундаментальних характеристик: вона виникає із синергії гнучкості, інноваційності, відкритості та взаємодії із зовнішнім середовищем. Цю думку підтверджує позиція UNESCO, що для «підвищення загальної стійкості і конкурентоспроможності суспільства в цілому вища освіта має забезпечувати одночасно інклюзивність, інноваційність та згуртованість громадян» [68].

Для університетів стратегія підвищення стійкості включає проактивне управління ризиками, диверсифікацію діяльності (освітньої, наукової, фінансової), побудову сильної корпоративної культури підтримки та співпраці. Стійкість – це своєрідний індикатор успішної адаптації: якщо всі інші характеристики (гнучкість, мобільність, інноваційність, відкритість) розвинені і працюють синергетично, то система стає резильєнтною до будь-яких викликів. У довгостроковій перспективі підвищення стійкості вищої освіти пов'язане з реалізацією концепції сталого розвитку: університети впроваджують стратегії сталості (економічної, екологічної, соціальної), що допомагає їм краще витримувати зовнішні кризи.

Розглянуті вище п'ять характеристик не діють ізольовано – навпаки, ефективність адаптації визначається їх взаємодією та підсиленням одна одної. Синергетичний ефект проявляється у тому, що поєднання кількох рис дає якісно новий результат у здатності системи вищої освіти реагувати на виклики. В наведеній нижче таблиці 1 відображено взаємозв'язки між ключовими характеристиками адаптації:

Таблиця 1. Взаємозв'язок між фундаментальними характеристиками адаптації та їх синергія.

Характеристики	Взаємозв'язок і синергетичний ефект
<i>Гнучкість + Інноваційність</i>	Гнучка система створює простір для експериментів та творчості, полегшуючи впровадження інновацій. Натомість інновації

	надають нові інструменти для підвищення гнучкості. Наприклад: гнучкі навчальні плани дозволяють швидко інтегрувати інноваційні курси.
<i>Гнучкість + Стійкість</i>	Гнучкі підходи до управління змінами формують «подушку безпеки» на випадок криз, посилюючи інституційну стійкість. Доведено, що проактивна гнучкість у період змін підвищує довгострокову резильєнтність закладу.
<i>Мобільність + Відкритість</i>	Відкрита до співпраці система сприяє академічній мобільності (менше бюрократичних бар'єрів, більше партнерства). Збільшення мобільності, своєю чергою, ще більше відкриває систему для зовнішніх ідей і культур, роблячи її глобально інтегрованою.
<i>Мобільність</i> + <i>Інноваційність</i>	Академічна мобільність приносить різноманітність досвіду і знань, що стимулює інновації (нові методики, спільні дослідження). Інноваційні університети, у свою чергу, приваблюють більше міжнародних партнерів, підсилюючи мобільність.
<i>Відкритість + Інноваційність</i>	Відкрите академічне середовище (вільний обмін ідеями, залучення зовнішніх експертів) слугує каталізатором інновацій. Спільні дослідження і проекти народжуються саме в умовах відкритості та довіри між інституціями.
<i>Відкритість + Стійкість</i>	Відкритість до суспільства і партнерів забезпечує підтримку в кризових ситуаціях (спільнота, випускники, донори допомагають

	університету відновитися). Також прозорість і підзвітність (елементи відкритості) підвищують довіру, що сприяє стабільності.
<i>Інноваційність + Стійкість</i>	Новаторські підходи дозволяють знаходити ефективні рішення для подолання викликів, тим самим збільшуючи стійкість системи. Наприклад: впровадження технологій дистанційного навчання створило резерв для продовження роботи університетів під час пандемії.
<i>усі п'ять разом</i>	Комплексний ефект: коли всі характеристики розвинуті збалансовано, освітня система набуває високої адаптивної спроможності. Вона одночасно гнучка в оперативних змінах, відкрита до нового, вміє навчатися з досвіду інших (мобільність), генерує власні інновації та зберігає стійкість перед стресами. Це і є цілісний результат синергії, коли система здатна не тільки реагувати на зміни, а й проактивно їх формувати, залишаючись життєздатною та успішною у довгостроковій перспективі.

Джерело: розроблено авторами

Аналізуючи таблицю можна зробити висновок, що жодна з характеристик не забезпечує повноцінної адаптації окремо. Лише поєднання гнучкості, мобільності, інноваційності, відкритості та стійкості у відповідному організаційно-культурному середовищі дає змогу закладу вищої освіти ефективно еволюціонувати. Це узгоджується з принципами синергетики: цілісність системи має властивості, яких не мають окремі частини.

Синергія характеристик також простежується на різних рівнях: на рівні політик і стратегій (наприклад: інтегровані стратегії інтернаціоналізації, що

охоплюють і мобільність, і співпрацю в дослідженнях, і обмін інноваціями), на рівні навчального процесу (гнучкі міждисциплінарні програми, що залучають міжнародних експертів, впроваджують відкриті ресурси і новітні методики), на рівні управління (система забезпечення якості, що враховує і внутрішню самооцінку, і зовнішні стандарти, тобто поєднання відкритості та саморегуляції) тощо.

Поняття саморегуляції у контексті організації близьке до поняття самоорганізації в синергетиці. Як вже зазначалося, університет можна розглядати як відкриту самостабілізуючу систему, що прагне балансу між внутрішніми ресурсами та зовнішніми вимогами. Саморегуляція означає, що всередині закладу вибудовані процеси моніторингу, оцінювання і коригування діяльності без постійного примусового втручання ззовні. До таких механізмів належать:

- *Внутрішня система забезпечення якості освіти:* регулярний аналіз успішності студентів, зворотний зв'язок від них щодо курсів, атестація викладачів, внутрішній аудит освітніх програм. Це дозволяє виявляти проблеми і оперативно їх виправляти, не чекаючи зовнішніх перевірок. Тенденція переходу від контролю якості «на вході» (ресурси, програми) до контролю «на виході» (результати навчання) саме і є свідченням посилення ролі процесів саморегуляції в університетах [68].
- *Стратегічне планування та менеджмент змін:* наявність у ЗВО чіткого бачення місії і довгострокових цілей, а також планів їх досягнення, які регулярно переглядаються. Стратегічний план розвитку сучасного університету обов'язково враховує фактори невизначеності і передбачає сценарії гнучкого коригування. Експерти з управління освітою наголошують: вищі навчальні заклади повинні бути гнучкими і готовими коригувати стратегічні цілі у відповідь на зміну обставин». Це означає, що стратегічний розвиток планується не як фіксований курс, а як адаптивна стратегія з механізмами зворотного зв'язку (моніторинг показників KPI, регулярний SWOT-аналіз і перегляд пріоритетів). Наприклад, якщо через демографічний спад зменшується набір студентів, адаптивний університет швидко перепрофілює програми, активніше залучить іноземних студентів чи

розширить пропозицію для дорослих слухачів – і все це має бути закладено у можливі сценарії стратегічного плану [77].

- *Децентралізоване управління та участь колективу*: елемент внутрішньої саморегуляції полягає у тому, що прийняття рішень делегується на рівень факультетів, кафедр, окремих підрозділів, залучаються представники студентства, викладачів до керівних рад. Така модель «distributed leadership» підвищує гнучкість і швидкість реагування, а також формує у членів колективу почуття співвідповідальності за адаптаційні зміни. Як зазначається, «залучення стейкхолдерів до процесу планування і прийняття рішень – критично важливе для успішної реалізації стратегічних цілей, оскільки забезпечує спільне бачення та підтримку змін» [77].
- *Культура навчання і вдосконалення*: внутрішній механізм, який часто є неформальним, але дуже впливовим. Якщо в університеті культивується середовище, де помилки розглядаються як досвід, де персонал і студенти постійно навчаються новому (через тренінги, семінари, обмін досвідом), то такий заклад набуває властивості самоналагоджуваної системи. Він сам визначає зони росту і працює над ними, не чекаючи, поки конкурентний тиск чи зовнішні рейтинги змусять це робити. Культура якості і інновацій, внутрішня мотивація до розвитку – ось що лежить в основі істинної саморегуляції.

Варто наголосити, що внутрішні механізми саморегуляції мають доповнюватися і узгоджуватися із зовнішніми вимогами та регуляціями (державними стандартами, акредитацією, ринковим середовищем). Як зазначено в аналітичних матеріалах UNESCO, має вибудовуватися більш збалансовані відносини між державою та ЗВО, де «зовнішнє регулювання та внутрішні інновації взаємно доповнюють одне одного», а автономія надається в обмін на відповідальність за результати. Такий підхід дозволяє уникнути крайнощів як надмірного контролю (що душить ініціативу), так і пустої автономії (коли відсутні орієнтири якості). Саморегуляція ефективна тоді, коли університет чітко розуміє суспільні очікування і

стратегічні цілі та добровільно і проактивно спрямовує власні процеси на їх досягнення [68].

Підсумовуючи все вище наведене, можна зробити висновок, що навіть маючи всі п'ять фундаментальних характеристик (гнучкість, мобільність, інноваційність, відкритість, стійкість) окремо, університет може не реалізувати їх потенціал без належних внутрішніх процесів управління. Лише через ефективні механізми – забезпечення якості, стратегічне планування, залучення колективу, культуру вдосконалення – відбувається перетворення цих характеристик на реальні результати. Синергетична парадигма у цьому випадку підказує, що система здатна самоналаштовуватися і саморозвиватися, якщо створені умови для вільного потоку інформації, наявна варіативність рішень, діють цикли негативного і позитивного зворотного зв'язку. Університет, що навчився саморегулюватися, перетворюється на «організацію, що навчається». Як зауважив П. Сенджі у книзі «П'ята дисципліна», такий університет є «місцем, де люди постійно розширюють спроможність творити бажані результати» [109].

1.3. Основні соціально-політичні виклики сучасності та їхній вплив на трансформацію світової вищої освіти

Як зазначає ЮНЕСКО, «наш світ перебуває на унікальному історичному зламі, що характеризується дедалі більш непевними і складними траєкторіями розвитку, які змінюються з безпрецедентною швидкістю. Соціальні, екологічні та технологічні тенденції створюють нові виклики для освітніх систем, вимагаючи їхньої адаптації до умов сьогодення. Вища освіта не є винятком: кризи – пандемія, політичні конфлікти та технологічні зміни – суттєво впливають на університети і якість освіти» [91]. У такому мінливому середовищі європейська вища освіта змушена підвищувати свою стійкість і гнучкість, аби ефективно виконувати свою місію за умов постійної невизначеності [123].

Відкриття кордонів, спільні дослідження та спільні освітні програми – все це можливо завдяки глобалізації. Яскравим позитивним прикладом глобалізації може стати запровадження трьохступеневої системи освіти та взаємне визнання дипломів між країнами, аби «зробити європейську вищу освіту більш привабливою і конкурентоспроможною у всьому світі». Одночасно Єврокомісія визнає, що для впливу на глобальну арену університети мають поглибити міжнародне співробітництво: у «Стратегії ЄС для університетів» передбачено «поглиблення глобальної ролі та лідерства» Європи [83].

Серед позитивів глобалізації – обмін знаннями і культурна різноманітність. Європейські університети активно беруть участь у міжнародних альянсах, програмах Erasmus+ та партнерствах, що сприяє розвитку досліджень і міждисциплінарних ініціатив. З іншого боку, глобалізаційні тренди можуть призвести до укріплення нерівностей: не всі країни мають однакові ресурси та доступ до міжнародних освітніх можливостей [130]. Іншою проблемою є також «відтік мізків» в межах держав-членів ЄС, спонукальними причинами якого є структурне безробіття серед молоді, погана система освіти, погані умови праці та політична нестабільність в регіоні. У зв'язку з останніми подіями, Україна зайняла перше місце за індексом 8.9 (з максимальним індексом 10) втечі людей і «відтоку мізків» в глобальному рейтингу [100].

Глобалізація породжує і проблеми: посилюється конкуренція за таланти, виникає загроза «витоку мізків», а також потреба захищати національні інтереси в освіті. Так, уряди Європи стурбовані «балансованою мобільністю» студентів, щоб надмірний відтік молоді в інші країни не підірвав національні системи освіти. За даними Євростату, у 2022 році близько 8,9 % випускників вищих навчальних закладів ЄС мали досвід навчання за кордоном (мінімум три місяці), що ілюструє масштаб міжнародної мобільності [92]. Різке збільшення такої мобільності з одного боку розширює можливості студентів, але з іншого – створює виклик для університетів, які змушені визнавати дипломи і адаптувати програми під різні ринки праці.

Таблиця 2. Порівняльна таблиця позитивного та негативного впливів глобалізації на розвиток освіти.

Позитивні наслідки	Негативні наслідки
<i>Освітня та соціальна рівність</i>	
● Цифрові технології та міжнародні освітні програми розширюють доступ до ЗВО для нових груп студентів; ● Програма Erasmus+ (з 1987 р.) сприяла обміну студентів з різних соціальних прошарків.	● Університети Західної Європи домінують, а менш розвинені країни втрачають талановитих студентів і мають нижчий конкурентний потенціал, що утворює нерівність у світовому полі вищої освіти; ● Навіть при розширенні охоплення вищою освітою найкраще отримують переважно привілейовані верстви населення.
<i>Академічна мобільність студентів і викладачів</i>	
● У 2022 р. 1,66 млн іноземних студентів навчались у вищах ЄС, а програма Erasmus+	● Талановиті студенти та науковці виїжджають у більш

надала освітній досвід понад 15 млн учасникам; ● Міжнародні обміни стимулюють академічне партнерство.	багаті країни, виснажуючи потенціал відсталих регіонів; ● Залежність від іноземних студентів робить вищі вразливими до змін політик прийому;
<i>Академічна якість</i>	
● Спільні проекти та узгодженість стандартів призводять до модернізації методів викладання і управління; ● Обмін передовим досвідом через міжнародні конференції та семінари підвищує загальну якість програм і досліджень.	● Університети конкурують за публікації та гранти, іноді за рахунок якості викладання
<i>Конкурентоспроможність</i>	
● Міжнародна конкуренція стимулює інвестиції та інновації: розвиток європейських університетських альянсів і проектів підвищує потенціал досліджень та загальну конкурентоспроможність сектору. ● Спільні європейські ініціативи спрямовані на те, щоб зробити Європу привабливішою для студентів і дослідників з	● Конкуренція збільшує розрив: сильні університети і розвинені країни закріплюють переваги, а слабші інституції відстають. ● За Лісабонською стратегією ЄС мав стати лідером у знаннях, проте зростає занепокоєння, що Європа втрачає темп у глобальній «гонці за таланти»

усього світу (програми на кшталт
«Європейські університети»)

Джерело: розроблено авторами

Аналізуючи таблицю ми можемо зробити висновок, що глобалізація має подвійний характер. З одного боку вона розширює можливості для інновацій, мобільності та міжнародної видимості, але з іншої сторони посилює структурні диспропорції та нерівність між закладами вищої освіти.

Пандемія COVID-19 і загальна цифровізація освіти зробили інформаційні технології невід’ємною частиною навчання. Молодь дедалі активніше користується Інтернетом і цифровими сервісами – у 2024 році 97 % європейців віком 16–29 років заходять в мережу щодня (проти 88 % серед усього населення) (рис. 1) [95].

People who used the internet on a daily basis, 2024

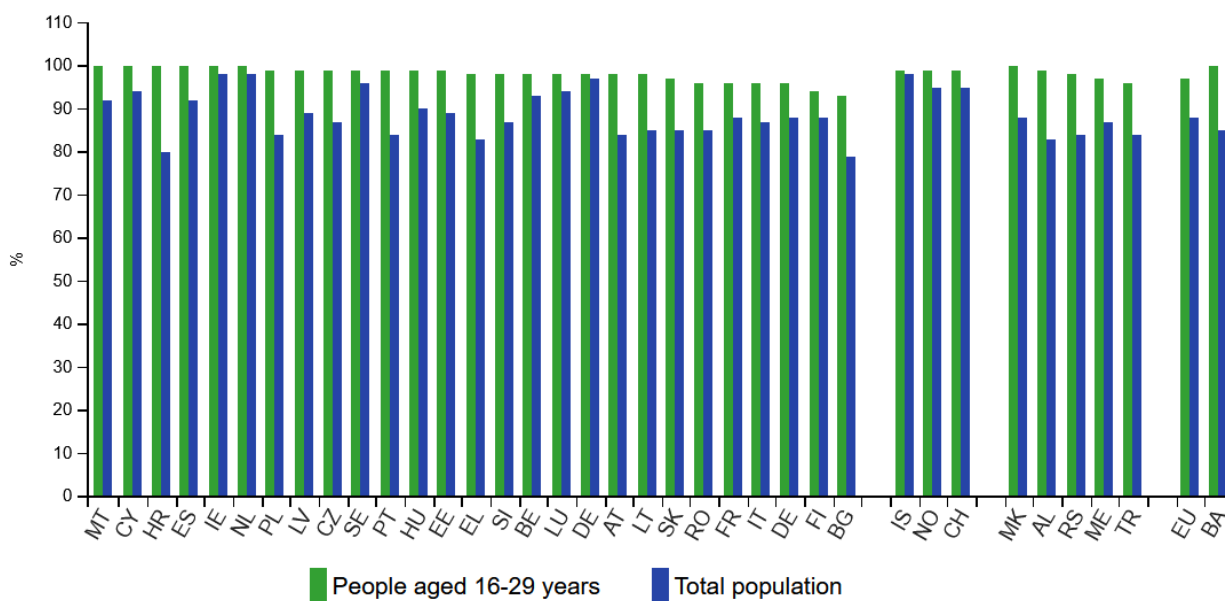
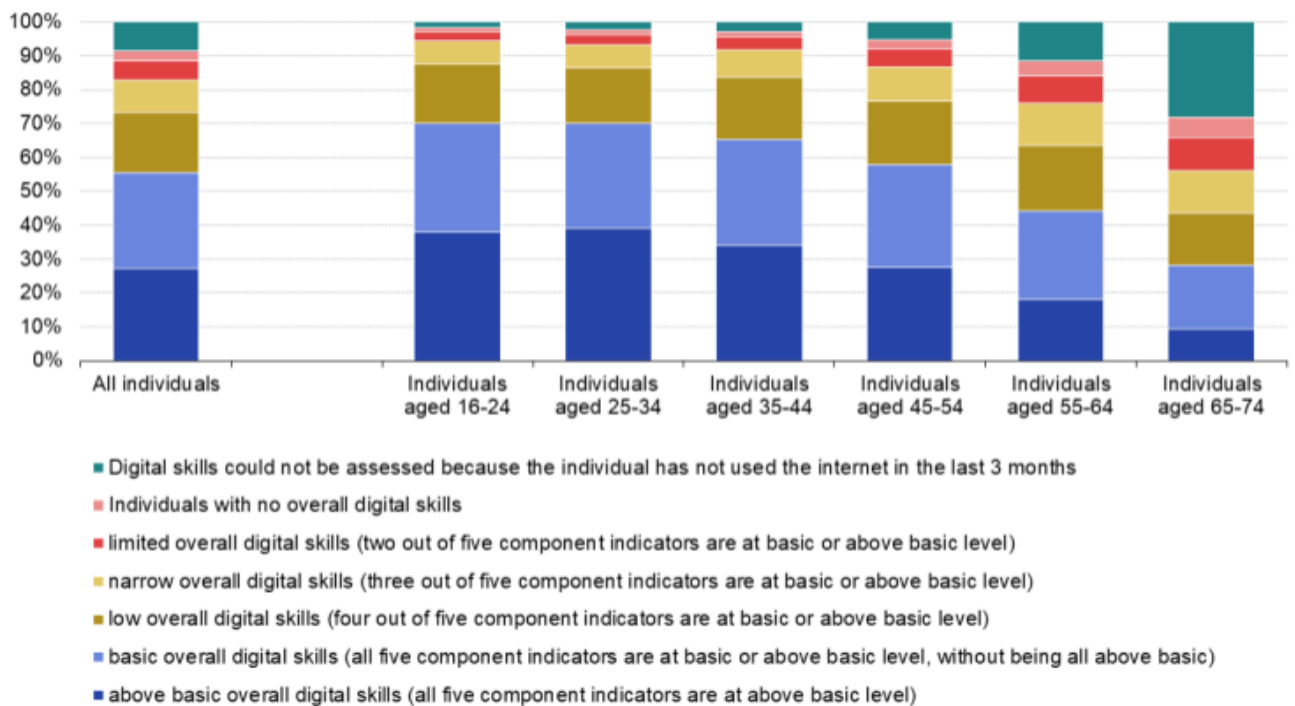

Рисунок 1. Вік людей які використовують інтернет кожного дня. Джерело: Eurostat [95]

Університети також пристосовуються до вимог сучасних студентів: онлайн-лекції, віртуальні лабораторії, цифрові бібліотеки та сервіси дистанційного навчання стали нормою. Цей технологічний прорив розширює доступ до освіти й дозволяє реалізовувати гнучкі форми навчання.

Проте нерівномірний доступ до технологій підсилює цифровий розрив між поколіннями й соціальними групами. З одного боку, більш молоді люди практично цілодобово використовують ІКТ і комфортно користуються новими сервісами; з іншого – лише 28 % європейців віком 65–74 років мають базові цифрові навички, у порівнянні з близько 70 % серед 16–34-річних [94] (рис. 2).

Digital skill levels by age group, EU, 2023
(% of individuals)

Source: Eurostat (online data code: isoc_sk_dskl_i21)

eurostat

Рисунок 2. Рівень цифрових навичок за віковими групами. Джерело: Eurostat [94]

У відповідь ЄС встановив високі цілі в сфері цифрових компетенцій: за планом на 2030 рік щонайменше 80 % населення мають мати базові цифрові навички, проте в 2023 році цей показник сягнув лише 56 %. Більше того, серед людей із вищою освітою цифрові навички майже вдвічі вищі (80 %), ніж серед тих із низькою освітою (34 %), що вимагає подальших зусиль з боку університетів з викладання ІТ-компетенцій усім категоріям студентів [94].

За оцінками Європейської Комісії, ще до пандемії менш ніж 40% викладачів у країнах ЄС почувалися впевнено у використанні цифрових технологій у навчанні, тоді як понад третина учнів 13–14 років не мали навіть базового рівня цифрових навичок. Це підкреслює необхідність посилення цифрової спроможності освітніх

систем та інфраструктури, щоби гарантувати якісне й стійке навчання [84]. Набутий у кризах досвід продемонстрував важливість електронної стійкості (e-resilience) освітніх систем – тобто здатності за допомогою цифрових технологій протистояти зовнішнім потрясінням і швидко відновлювати освітній процес. Зокрема, університети, що відпрацювали дистанційні формати під час всесвітньої пандемії COVID-19, виявилися більш готовими забезпечити безперервність навчання і в інших надзвичайних ситуаціях. У якості прикладу можна навести досвід України, в якій вже в перший місяць повномасштабного вторгнення приблизно половина українських закладів вищої освіти оперативно перейшла на дистанційне навчання, що дозволило продовжити заняття навіть за умов руйнування кампусів чи вимушеного переселення студентів і викладачів.

Європейський Союз на стратегічному рівні підтримує цифрову трансформацію освіти, розглядаючи її як передумову конкурентоспроможності та стійкості системи вищої школи. У січні 2021 року ЄС ухвалив оновлений План дій із цифрової освіти на 2021–2027 роки, що ставить за мету створити високоякісну, інклюзивну та доступну цифрову освітню екосистему [84].

Загалом, через національні плани відновлення і стійкості по Європі вже спрямовано близько €28,3 млрд на проєкти цифрових навичок та навчальні технології. Ці кошти використовуються на подолання «цифрового розриву», виявленого під час пандемії, модернізацію освітньої інфраструктури, забезпечення студентів і викладачів технічними засобами, а також на розвиток цифрових компетентностей і створення більш стійких до криз освітніх систем.

Одним із найпотужніших потрясінь для європейської вищої освіти стала геополітична нестабільність, зумовлена війною в Україні. Російська агресія проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 р., не лише створила гуманітарну кризу, але й прямо вплинула на академічну спільноту Європи.

Європейський простір вищої освіти (ЕНЕА) швидко відреагував на ці події – росію та білорусь було відсторонено від участі в міжнародних програмах, а європейські університети зосередили зусилля на підтримці українських студентів і науковців, які постраждали від війни. Одночасно були припинені будь-які нові

проекти академічної співпраці з російськими установами, а виплати за чинними спільними дослідницькими та освітніми програмами заморожені. Ці кроки демонструють, що безпекові виклики нині безпосередньо впливають на сферу освіти: академічна співпраця стала інструментом дипломатії, а доступ до освітніх програм – частиною широкої санкційної політики [90].

Вища освіта України зазнала значних потрясінь: через бойові дії приблизно п'ята частина закладів вищої освіти України та близько третини науково-дослідних установ були частково пошкоджені або повністю зруйновані. Значна частина студентів і викладачів вимушено переселилася: оцінюється, що близько 20% українського академічного персоналу виїхали за кордон, а сотні тисяч студентів опинилися серед внутрішньо переміщених осіб або біженців. Така втрата людського капіталу у поєднанні з руйнуванням інфраструктури створює довгострокові загрози для науково-освітнього потенціалу країни [91].

За даними Європейської асоціації університетів (EUA), 80% університетів по всій Європі запровадили спеціальні заходи підтримки для українських студентів і науковців [91]. Зокрема, дві третини європейських закладів вищої освіти приймають українських студентів на навчання (надаючи їм гранти, стипендії чи пільгове навчання), а приблизно кожен другий університет — прийняв до себе академічних працівників з України або розширив партнерські зв'язки з українськими університетами. Цей безпрецедентний рівень підтримки допомагає зберегти освітню діяльність під час війни та пом'якшити наслідки «відтоку мізків» [90].

Геополітична турбулентність в Європі виявляється і в інших формах. Вихід Великої Британії з ЄС (Brexit) порушив усталені зв'язки у сфері вищої освіти, спричинивши вихід Британії з програм академічної мобільності та спільних наукових ініціатив. Це призвело до зменшення можливостей обміну студентами та викладачами між Британією та країнами ЄС, що додатково дестабілізувало освітнє середовище. Європейська Комісія відзначає, що останніми роками посилюються загрози академічній свободі та інституційній автономії, зросла кількість науковців у небезпеці в сусідніх регіонах, а також фіксуються випадки зовнішнього втручання у діяльність університетів. Усе це формує новий вимір безпеки – академічну безпеку,

що передбачає захист університетського простору від політичного впливу та цензури.

У зв'язку з останніми подіями, можна навести приклад політичного втручання в академічну свободу на ситуації з Гарвардським Університетом, штат Массачусетс, США. Президент США Дональд Трамп звинуватив університет у недостатньому врегулюванні політики щодо перешкоджання проявів антисемітизму в кампусах. Окрім звинувачень, була проведена низка дій щодо позбавлення державного фінансування та загроза заборони приймання іноземних студентів. У відповідь на це, Гарвард подав офіційне клопотання в суд, та відстоював права та академічну свободу своїх студентів. Вже пізніше, дійсно університетом було проведено низку змін у внутрішній політиці щодо проявів антисемітизму. Це чудовий приклад того, як Університет піклується про свободу слова та вибудовує безпечний академічний простір.

Європейський регіон також відчуває на собі суттєві демографічні зміни, що по-різному впливають на системи вищої освіти в окремих країнах. Поки в одних державах кількість молоді університетського віку зростає, інші стикаються зі скороченням студентських когорт через старіння суспільства, низьку народжуваність або еміграцію молоді [127].

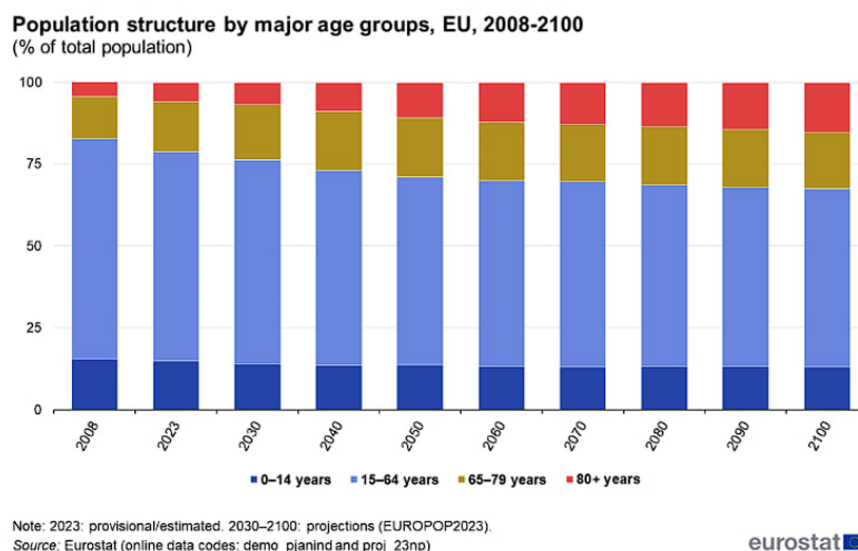

Рисунок 3. Прогнозування щодо старіння суспільства. Джерело: Eurostat [93]

Старіння населення Європи – помітний довгостроковий тренд, що створює суттєві виклики для системи освіти. Сьогодні понад одна п'ята населення ЄС (21,6

%) – це люди віком 65 років і старші. У найближчі десятиліття ця частка й надалі зростатиме через низькі народжуваність і подовження тривалості життя [93]. Це означає, що відносна чисельність молоді, потенційних студентів, зменшується, натомість зростає кількість осіб пенсійного віку, які можуть прагнути до освіти дорослих. Реакцією університетів є розвиток програм «навчання впродовж життя» (lifelong learning).

За даними 2022 року, близько 47 % дорослого населення віком 25–64 років у ЄС брали участь у формальній або неформальній освіті чи підвищенні кваліфікації. Проте серед молоді (25–34 роки) цей показник у понад чотири рази вищий, ніж серед осіб 55–64 років. Таким чином, освіта для дорослих потребує активних заходів: університети розробляють спеціальні курси та гнучкі моделі здобуття вищої освіти для зайнятих людей і пенсіонерів, акцентуючи на оновленні професійних навичок [93].

Для певних європейських країн демографічний спад вже призводить до «надлишку» навчальних місць у ЗВО, які важко заповнити без залучення іноземних студентів. Водночас у деяких частинах Європи спостерігається значний «відтік мізків», коли молоді фахівці масово виїжджають за кордон у пошуках кращих можливостей – це породжує демографічний дисбаланс і зменшення числа вступників. Обидві тенденції змінюють структуру студентства: або через його розширення в умовах зростання попиту, або через необхідність залучати нові категорії здобувачів освіти (іноземних студентів, дорослих людей тощо) для компенсації браку місцевої молоді [127].

Внутрішня міграція в ЄС також відчутно впливає на регіональну демографічну структуру: деякі регіони процвітають завдяки переїзду молодих і більш кваліфікованих поколінь, у той час як інші відстають. Такий розвиток подій часто призводить до того, що переважно міські райони мають відносно молоде населення, динамічний ринок праці та збільшений приплив мігрантів. А деякі міста в колишніх індустріальних центрах залишаються відсталими в економічному плані, що характеризується високим рівнем безробіття, бідності та соціальної ізоляції [45].

Соціокультурний ландшафт університетів Європи змінюється також під впливом міграційних процесів та академічної мобільності. ЮНЕСКО наголошує, що принципи рівності та інклюзивності мають лежати в основі нової соціальної угоди для освіти – йдеться про досягнення справедливого розширення участі у навчанні для груп, які часто опиняються в не вигідному становищі (за ознаками статі, соціального і етнічного походження, економічного стану, стану здоров'я чи інших факторів). Хвиля біженців останніх років (зокрема, з регіонів збройних конфліктів) привнесла додаткове культурне різноманіття до студентських спільнот, підвищивши увагу до питань інтеграції та толерантності в освітньому середовищі [127].

Згідно з висновками Прогнозу міжнародної міграції, складеного Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) [107], міграція постійного типу до країн ОЕСР, (куди входять більшість країн ЄС), досягла історичного рекорду у 2022-му році – 6,1 мільйона нових постійних мігрантів. Це на 26% більше у порівнянні з 2021 роком та 14% у порівнянні з 2019 роком. Збільшення було зумовлено зростанням гуманітарної міграції (не враховуючи біженців з України) і трудової міграції. Також, за даними Євростату, у 2022 році в державах-членах ЄС було видано майже 3,7 мільйона нових дозволів на проживання, не враховуючи приплив з України, порівняно з 2,9 мільйонами у 2021 році та трьома мільйонами у 2019 році [45].

За даними Європейської комісії, без міграційних потоків населення ЄС скоротилось б на 500 000 у 2019 році та продовжувало б падати надалі, оскільки кількість смертей перевищує кількість народжених майже в усіх країнах ЄС [45] [85](рис.4).

Births and deaths, EU, 1961-2023

(million)

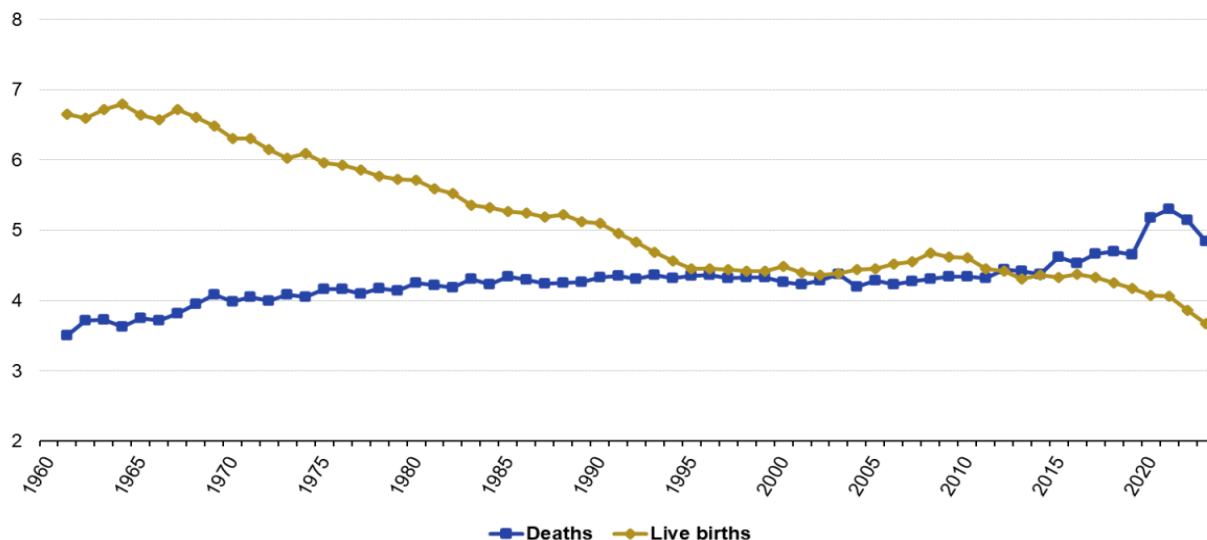

Рисунок 4. Народжуваність та смертність населення Європи. Джерело: Eurostat

Початок 2023 року ознаменувався різким зростанням інтересу до генеративного ШІ (наприклад, ChatGPT) в університетському середовищі. Університети дедалі більше використовують ШІ у різних функціях – від управління даними до аналітики навчання. Згідно з доповіддю Європейської асоціації університетів (EUA), поява нових генеративних ШІ-інструментів у 2022 р. прискорила дискусії щодо сумісності таких технологій з академічними цінностями [89].

Водночас уряди та університети Європи почали формувати нові проекти та програми національного та наднаціонального рівнів. Наприклад, за програмою ЄС «Горизонт Європа» створено альянс EUonAIR, що об'єднує 10 університетів і ставить за мету відповідальну інтеграцію ШІ в освіту та науку [89]. Європейські університети визнають, що заперечувати вплив ШІ марно: «забороняти використання інструментів штучного інтелекту у вищій освіті було б марно», – підкреслює Європейська асоціація університетів. Натомість заклади «повинні адаптувати свої підходи до навчання, викладання та оцінювання» так, щоб ефективно й відповідально використовувати ШІ [89]. EUA констатує, що «використання ШІ в навчанні й викладанні має і численні переваги – підвищення ефективності, персоналізоване навчання, нові методи роботи», одночасно

наголошуючи на викликах щодо авторського права, приватності та етики [89].
Головна мета університетів – «дослідити відповідальне використання інструментів ІІІ відповідно до місії, цілей та цінностей» освіти і суспільства.

Таблиця 3. Порівняльна таблиця позитивного та негативного впливів ІІІ на розвиток освіти.

Позитивні наслідки	Негативні наслідки
<i>1) Науково-етичні</i>	
Студенти: ● використання в дослідницьких лабораторіях великих масивів аналізованих даних; ● можливість прогнозування та моделювання в наукових дослідженнях. Викладачі: ● оцінювання студентів за допомогою ІІІ; ● зменшення навантаження на викладачів та їх зосередження на розвитку творчого та критичного мислення студентів	● порушення конфіденційності в керуванні даними як студентів, так і викладачів; ● упередженість алгоритмів навчання та ролі вчителів в ньому; ● порушення балансу між застосуванням штучного інтелекту та забезпеченням дотримання етичних принципів для захисту учнів і підтримки справедливості в навчанні.
<i>2) Освітні</i>	
Студенти: ● адаптування освіти до інтересів і потреб кожного студента; ● запровадження індивідуального підходу до навчання;	Студенти: ● студентам або учням не потрібно турбуватися про вивчення базових фактів або засвоєння базових навичок, тому що комп'ютер зробить

● визначення сфери інтересів студента, його сильних та слабких сторін; ● впровадження персоналізованого навчання на основі AI; ● застосування віртуальних репетиторів та помічників. Викладачі: ● використання найефективніших практик навчання та сучасних наукових досліджень; ● опрацювання великих масивів даних. Керівництво закладів освіти: ● оптимізація адміністративних завдань, обслуговування студентів, реєстрації, планування та доступу до бібліотеки і консультацій.	це за них, що відбивається на якості навчання; ● звільнення студентів від важкої роботи з реченнями та ручними обчисленнями дозволяє їм відразу переходити до більш цікавих і складних проблем, але позбавляє людський розум поступового систематичного розвитку; ● збільшення розриву у досягненнях студентів; ● відсутність критичного мислення та творчого підходу; ● III є корисним репетитором, однак досвід показує, що небагато студентів насправді звертаються до репетиторів, якщо час навмисно не запланований і не контролюється. Викладачі: ● виникнення практичного питання про те, наскільки ефективним буде репетиторство для студентів, якщо воно позбавлене людської взаємодії;
---	---

	● проблема щодо точності, надійності, достовірності і неупередженості знань, тобто високої професійності викладача, який «годує» III якісним матеріалом.
<i>3) Комунікативні</i>	
Студенти: ● створення розумних кампусів; ● організаційне керівництво та підтримка студентів у кампусі, сприяння їхній взаємодії. Викладачі: ● покращення взаємодії між викладачами та студентами. Керівництво закладів освіти: ● підвищення ефективності інституційних та управлінських процесів; ● заощадження часу і зниження витрат; ● інтеграція у соціальні медіа, пошукові системи та контекстну рекламу.	● вплив на свідомість людей, особливо молоді через соціальні мережі; ● замість розвитку демократизації думок та сприяння критиці, обговоренню, взаєморозумінню та знанням, суспільство отримало розвиток «правильного», стандартного мислення.
<i>4) Соціальні</i>	
Студенти:	● погано навчені системи III можуть зробити легким

● сприяння розвитку високоякісної, інклюзивної та доступної цифрової освіти; ● розширення можливостей студентів отримати доступ до якісної освіти незалежно від географічного розташування; ● привчання студентів до використання ШІ, що сприяє розвитку кар'єри студентів та працевлаштуванню випускників.	контроль за думками студентів і викладачів, створення і розповсюдження фейків; ● ШІ може переписати величезні фрагменти реальності або приховати незручні істини; ● ШІ може схиляти студентів до «правильного», стандартного мислення; ● сприяє знищенню певних видів спеціальностей, наприклад адвокат, водій вантажівки, перекладач тощо.
---	--

Джерело: Мельниченко, О. (2025). Розвиток штучного інтелекту у сфері освіти: Освітологічний аспект. неперервна професійна освіта [28].

Глобальна пандемія, війна, технологічні революції та демографічні зрушення разом формують складний контекст, у якому функціонує сучасна європейська вища освіта. Комплексний характер цих викликів проявляється у нових вимогах до університетів: їм потрібно одночасно забезпечувати стійкість перед непередбачуваними потрясіннями, прискорювати інновації, долати соціальні нерівності та реагувати на екологічні імперативи. Вже зараз можна спостерігати, як сукупність цих факторів трансформує політики і практики у сфері вищої освіти на європейському та національному рівнях – впливаючи на стратегічне планування, зміст програм, формати навчання і міжнародну співпрацю закладів. У таких умовах назріла потреба у стратегічних змінах самої системи вищої освіти. Експертна група Європейської Комісії ESIR у своєму аналітичному звіті наголошує на необхідності «трансформаційної освіти» в умовах полікризи – йдеться про всеосяжну реформу, що має підготувати громадян до одночасного проходження трьох ключових

переходів: до сталого розвитку, до цифрової економіки та до соціально справедливого, стійкого суспільства [86].

Пропонується нова парадигма для вищої школи, яка інтегрує освіту, науку, інновації та підприємництво з метою досягнення відчутних змін у реальній економіці та суспільстві. Це включає реформування навчальних програм (з акцентом на міждисциплінарність та формування у студентів гнучких «надпрофесійних» навичок – лідерства, творчості, підприємливості), а також перегляд підходів до діяльності самих університетів. Закладам освіти відводиться роль лідерів сталого розвитку, що передбачає їхню пряму відповідальність у таких сферах, як скорочення власних викидів, впровадження інновацій для зеленої економіки та просування різноманітності й інклюзії [128].

ВИСНОВОК ДО І РОЗДІЛУ

Узагальнення теоретико-методологічних засад першого розділу дає змогу зробити такі висновки:

1. Аналіз адаптації системи вищої освіти до сучасних соціальних і політичних викликів було зроблено на базі синергетичного (система вищої освіти функціонує як відкрита, нелінійна та самоорганізована система, здатна до комплексної адаптивності), освітологічного (допомагає зрозуміти характер і сутність певною мірою хаотичних процесів в освітніх системах), та системного (взаємозв'язок та взаємовплив окремих компонентів системи вищої освіти) підходів, що дозволило виявити основні тенденції і характеристики цього процесу.
2. На основі аналізу науково-педагогічної літератури та міжнародних документів про освіту (UNESCO, OECD) було встановлено п'ять ключових характеристик ефективної адаптації, що діють у синергії (взаємопідсилюють один одного) і формують ядро інституційної адаптивності: гнучкість (оперативне переформатування змісту та форм навчання), мобільність (акцент на академічних та цифрових траєкторіях переміщення знань і здобувачів), інноваційність (створення та впровадження нових освітніх рішень або переосмислення старих ідей на новий лад), відкритість (відкритість знань, академічна відкритість та свобода, відкритість щодо суспільства), резильєнтність (стійкість до криз і здатність швидко відновлюватися).
3. На основі використаних джерел було складено таблицю, яка демонструє синергетичний вплив кожного окремого компонента на систему вищої освіти, а також наголошено на комплексному характері взаємодії ключових характеристик. Доведено, що лише поєднання гнучкості, мобільності, інноваційності, відкритості та стійкості у відповідному організаційно-культурному середовищі дає змогу закладу вищої освіти ефективно еволюціонувати. Це також узгоджується з принципами синергетики: цілісність системи має властивості, яких не мають окремі частини.
4. Було виокремлено основні детермінанти змін в Європейській вищій освіті, які включають такі виклики сьогодення: глобалізація, інформаційні технології,

геополітична нестабільність, демографічні зміни та використання ШІ в академічному просторі. Розроблено порівняльну таблицю позитивного та негативного впливу глобалізації на систему вищої освіти. Аналіз демонструє, що глобалізація має подвійний характер. З одного боку вона розширює можливості для інновацій, мобільності та міжнародної взаємодії, але з іншої сторони посилює структурні диспропорції та нерівність між закладами вищої освіти.

РОЗДІЛ II. ОСНОВНІ ВИКЛИКИ ПЕРЕД ВИЩОЮ ОСВІТОЮ В УКРАЇНІ І ПРИНЦИПИ АДАПТАЦІЇ ДО УМОВ СЬОГОДЕННЯ

Вища освіта є критично важливою умовою стійкого розвитку людського капіталу та загалом і особистості, завдяки якій формується та реалізується загальний інтелектуальний потенціал країни. Як зазначено у Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2021-2031 роки місією вищої освіти визначено «забезпечення сталого інноваційного розвитку України через підготовку висококваліфікованих фахівців, створення та поширення знань, формування інтелектуального, соціального та духовного капіталу суспільства, готового до викликів майбутнього». Звичайно це вимагає переосмислення функцій діяльності університетів, змісту їх навчальних програм і способів організації освітнього процесу.

Йдеться не стільки про разові організаційні зміни, скільки про узгодження стратегічних цілей, інституційних практик і наявних ресурсів із вимогами сьогодення. У центрі уваги — прийняті рішення, стійкість освітніх процесів, а також здатність закладів підтримувати розвиток в довгостроковій перспективі.

Важливим є поєднання теоретичного бачення тенденцій із їх прикладним тлумаченням: від виявлення ключових параметрів освітнього середовища до окреслення орієнтирів оновлення практик навчання й управління. Такий підхід дозволяє зберегти внутрішню послідовність викладу, підвищити аргументованість висновків і створити основу для виважених рішень щодо модернізації вищої освіти з урахуванням принципів якості, ефективності та суспільної відповідальності.

2.1. Специфіка сучасних викликів для системи вищої освіти України

Повномасштабна війна стала безпрецедентним викликом для української системи освіти. З початку російської агресії суттєво постраждала інфраструктура закладів вищої освіти: за даними Міністерства освіти і науки України, станом на кінець 2023 року від бомбардувань і обстрілів постраждало 4139 закладів освіти всіх рівнів та 394 з них зруйновано повністю [6]. Постраждало 43 заклади вищої освіти, з яких 5 були повністю зруйновані 16 закладів вищої освіти було переміщено з тимчасово окупованих територій (Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської

областей) на підконтрольні території України. Деякі з цих університетів були переміщені вдруге. Україна вдруге (після подій 2014 року) зіштовхнулася з потребою переміщувати університети на підконтрольні території, адаптуючи їх роботу до нових умов [73].

**Інформація про кількість пошкоджених і зруйнованих закладів вищої освіти
внаслідок вторгнення росії в Україну станом на 29 червня 2022 р.**

Регіон	Зруйновано ЗВО	Пошкоджено ЗВО
Вінницька область	–	1
Донецька область	–	6
Житомирська область	–	2
Запорізька область	4	3
Луганська область	–	2
Миколаївська область	–	3
Сумська область	–	1
Харківська область	1	19
Херсонська область	–	1
Чернігівська	–	3
Разом	5	41

Джерело: Шевчук, І., та Шевчук, А. (2022). Освітня аналітика крізь призму війни: виклики та можливості для вищої школи України.[65]

Це означає фізичну втрату університетських корпусів, лабораторій, обладнання та навчальних матеріалів. Освітній процес у перші дні повномасштабного вторгнення був зупинений, а тисячі студентів і викладачів були змушені мігрувати до більш безпечних регіонів України чи за кордон. Частина академічної спільноти опинилася на тимчасово окупованих територіях або в зоні активних бойових дій, що унеможливило продовження освітнього процесу.

Крім матеріальних втрат, війна спричинила соціально-психологічні проблеми в академічному середовищі. Багато здобувачів освіти та науково-педагогічних працівників переживають травматичний стрес і посттравматичний синдром; виникла нагальна потреба в психологічній підтримці учасників освітнього процесу. Навчання часто відбувається під звуки сирен повітряної тривоги, зі спусками в укриття, при нестабільному енергопостачанні та зв'язку. Попри всі ці труднощі, освітня система проявила певну стійкість: завдяки екстреним заходам університетів вдалося вже весною 2022 році хоча і неповному обсязі відновити навчання в дистанційному чи

змішаному форматі і завершити навчальний рік та вступну кампанію за спеціальними механізмами [26].

Війна також поставила під загрозу принцип рівного доступу до вищої освіти: студенти із вразливих категорій (з окупованих територій, сімей переселенців, постраждалих від бойових дій) опинилися у гірших умовах щодо продовження навчання. Серед прямих загроз війни для сфери вищої освіти слід назвати небезпеку для життя і здоров'я здобувачів та персоналу, яка виникає постійно [6].

Загострилась проблема відтоку інтелектуального потенціалу: значна частина студентів і науковців тимчасово продовжують навчання або роботу за межами країни. Незважаючи на надзвичайні обставини, українська вища освіта поступово адаптується до роботи в умовах війни. Запроваджено гнучкі форми навчання, зокрема масовий перехід на онлайн-курси і змішане навчання, розвиток цифрових платформ та систем дистанційної комунікації. Водночас війна висвітила давні проблеми системи, зокрема недостатнє фінансування й застарілу матеріально-технічну базу, що стало критичним за умов, коли потрібно швидко відновлювати зруйноване та забезпечувати сучасний освітній процес. В умовах воєнного стану загострилися питання ефективного управління вищою освітою та її інтеграції у світовий освітній простір – українські заклади вимушено ізолювалися, багато міжнародних проєктів і академічних обмінів було призупинено [6].

Підсумовуючи, можна виокремити такі основні виклики для вищої освіти України в умовах війни:

1. Загроза життю та здоров'ю учасників освітнього процесу.
2. Значні руйнування освітньої інфраструктури.
3. Масштабне переміщення учасників освітнього процесу всередині країни та за кордон.
4. Загострення проблеми доступу до вищої освіти, порушення безперервності навчального процесу.
5. Втрата управлінського контролю над освітою на територіях, що перебувають під тимчасовою окупацією або у зоні бойових дій.

6. Примусова переорієнтація українських здобувачів вищої освіти на російські навчальні програми та підручники, а також перехід на російську мову навчання на окупованих територіях [6].

Війна в Україні продемонструвала термінову необхідність застосування нових підходів у системі вищої освіти, які гарантують безперервний доступ до навчання. Щораз більша потреба у висококваліфікованому персоналі та ефективній професійній підготовці працівників у галузі освіти й науки стає великим викликом для України. Тому науково-освітня система потребує суттєвих трансформацій, щоб відповідати світовим тенденціям та сприяти успішній реалізації потенціалу кожною людиною. [36]

Зміни на ринку праці є рушійною силою трансформації вищої освіти в усьому світі. У міжнародних стратегічних документах («Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development» (2015), «Education 2030» (2016), «Council Recommendation of 22 May 2018 on key competences for lifelong learning» (2018), «European Year of Skills» (2022)) та національних документах («Стратегія сталого розвитку України до 2030 року» (2017), «Національна економічна стратегія на період до 2030 року» (2021), «Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки» (2021), «Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 рр.» (2022)) і нормативно-правових актах 63 (Законах України «Про вищу освіту» (2014), «Про наукову і науково-технічну діяльність» (2015), «Про освіту» (2017), розпорядженнях Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо реалізації «Основних напрямів реалізації державної політики у сфері зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць на період до 2022 року»» (2020)) наголошується на необхідності подальшої диференціації освітніх програм як засобу кращої адаптації вищої освіти до конкретних національних і місцевих потреб ринку праці та забезпечення працевлаштування випускників ЗВО [59]

У викладачів вищої школи постає завдання навчити студентів уніфікованим навичкам та вмінням, які вони з легкістю зможуть адаптувати до умов, які можуть постати перед ними у майбутньому. Молоде покоління має вміти адаптуватись до викликів, змінюватись, швидко засвоювати нові ідеї та інформацію. Основною

проблемою освіти сьогодні є не тільки засвоєння величезного обсягу знань, що постійно збільшується («дати знання»), не орієнтація в потоці все зростаючої інформації («навчити вчитися»), а проблема прямо протилежна: пошук і вироблення унікальних знань у яких назріла особистісна потреба («допомогти вирішити власний проєкт»). [38]

Проте, як зазначено в «Стратегії розвитку вищої освіти в Україні» (2022) однією із проблем сьогодення є невідповідність навичок випускників ЗВО потребам роботодавців. Нестачу практичних професійних навичок зазначають 61% респондентів з поміж роботодавців. Значною проблемою для усіх випускників ЗВО роботодавці вважають відірваність теоретичних знань від практики, непідготовленість до роботи в реальному секторі економіки. [53]

Українська економіка вже тривалий час потерпає від незбалансованості структури підготовки кадрів: спостерігається профіцит ринку праці фахівцями з вищою освітою в окремих галузях і дефіцит кваліфікованих працівників у технічних та робітничих професіях [37].

Причини невідповідності освіти вимогам ринку праці в Україні є комплексними:

- По-перше, тривалий час не було налагоджено ефективного прогнозування потреб економіки у фахівцях – державне замовлення на підготовку кадрів формувалося зі значним відставанням від реальних запитів ринку.
- По-друге, якість університетської освіти не завжди відповідає очікуванням роботодавців. Роботодавці часто вказують на нестачу практичних навичок у молодих спеціалістів, недостатню практико-орієнтованість навчальних програм. Традиційно академічні курси перевантажені теорією, тоді як сучасні робочі місця вимагають володіння актуальними навичками та компетентностями. В опитуваннях випускники також визнають, що університети мало уваги приділяють стажуванню, реальним проєктам та співпраці з бізнесом, через що

процес входження у професію після навчання ускладнюється, через відсутність досвіду [37].

Демографічні та соціальні фактори теж впливають на розрив між освітою і ринком. Українське суспільство швидко старіє, і люди віком 45+ часто не мають можливості чи мотивації актуалізувати свої компетентності, що знижує їхню конкурентоспроможність. Відсутність розвиненої системи перепідготовки дорослих кадрів призводить до того, що кваліфікації, отримані десятиліття тому, перестають відповідати сучасним вимогам, а можливостей для оновлення знань обмежені [47].

Цей виклик поглибився внаслідок війни: воєнні дії спричинили різке падіння економічної активності в окремих регіонах, збільшення безробіття і водночас попит на нові навички (наприклад логістиці та відбудові інфраструктури). Для подолання невідповідності між освітою і ринком праці здійснюються кроки на різних рівнях. З боку держави оновлюються стандарти вищої освіти з урахуванням компетентнісного підходу та залучення роботодавців до їх розробки. Стратегія розвитку вищої освіти України на період 2022–2032 рр. передбачає: «Зд1.3.1. Формування системи моніторингу попиту і пропозиції на фахівців з вищою освітою на ринку праці. Зд1.3.2. Формування пріоритетів підготовки фахівців з вищою освітою, зокрема ІТ спеціальностей, на основі моніторингу ринку праці. Зд1.3.3. Забезпечення першого робочого місця випускників, які здобули вищу освіту за рахунок бюджетних коштів» [55].

Важливою є також реформа системи фінансування вищої освіти – поступовий перехід до фінансування за результатами (зокрема, працевлаштування випускників) стимулює заклади активніше реагувати на кон'юнктуру ринку. Попри вказані заходи, проблема узгодження освітніх результатів із потребами економіки залишається нагальною. Її вирішення потребує тісного діалогу між освітянами і роботодавцями, гнучкості освітніх траєкторій та розвитку системи навчання впродовж життя, що дозволить актуалізувати навички працівників упродовж їхньої кар'єри [6].

Ідея інклюзивності в освітній практиці підготовки майбутніх фахівців в Україні набула популярності лише на початку ХХІ століття й досі перебуває на стадії концептуального, нормативно-правового та інституційного закріплення.

Потреба в трансформації вищої освіти у напрямі впровадження засад інклюзії викликана глобальними змінами в українському суспільстві, які ініціюють його гуманізацію та масштабне інтегрування провідних наукових досягнень в освітню практику [66].

Сталий розвиток вищої освіти передбачає впорядкованість трьох основних елементів: в глобальному аспекті – забезпечення якісної вищої освіти; у стратегічному розроблення шляхів реалізації інклюзивної освіти в університетському просторі; в оперативно-практичному аспекті – визначення освітньої політики безпосередньо в закладі вищої освіти. [41]

З даними KPMG Ukraine у 2021 році кількість людей з інвалідністю в Україні становила близько 2,7 млн людей, а зараз вже понад 3 млн. осіб. За словами колишнього заступника міністра соціальної політики Володимир Василенко станом на 2025 рік, ця цифра вже сягнула 3,4 млн. осіб.

Тож питання професійної переорієнтації та забезпечення сприятливих умов для здобуття вищої освіти особами з інвалідністю стає все більш нагальним. Це потребує інтенсифікації упровадження новітніх інклюзивних підходів до функціонування закладів вищої освіти в Україні відповідно до глобальних цілей сталого розвитку та інклюзивних принципів європейського суспільства, які тісно переплелися. [41]

Лише в останні роки зроблено перші системні кроки для впровадження інклюзивного навчання у ЗВО: прийнято нормативні акти (зокрема, Порядок організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти, затверджений постановою КМУ №1321 від 15.12.2021 р.), започатковано розвиток інфраструктури підтримки (центри інклюзивної освіти у деяких університетах, посади асистентів для студентів тощо). Як наголошує Цимбалюк С. О., реалізація пріоритетів соціальної інклюзії має стати невід’ємною складовою політики університетів у зв’язку зі збільшенням чисельності людей із проблемами здоров’я, що створюють бар’єри для здобуття освіти і професійної реалізації [63].

Проте станом на сьогодні ще досі існує низка бар’єрів для студентів з особливими потребами:

- Першим бар'єром є архітектурна недоступність, вона зумовлюється фізичними чи сенсорними обмеженнями, які заважають людям з особливими освітніми потребами (далі ООП) самостійно пересуватися чи орієнтуватися у просторі (відсутні пандуси, ліфти, обмежувальні заходи на сходах, тактильні стенди).
- Другим бар'єром є примусовий розподіл студентів з ООП у процесі навчання на різні групи. Тобто часто ЗВО декларують інклюзивність, проте в реальному часі ділять здобувачів освіти та студентів з ООП на різні групи.
- Третій бар'єр, який можна виокремити, є інформаційний. Студенти з ООП не завжди можуть отримати необхідну інформацію, а викладач не завжди здатний донести до студента необхідну інформацію у повному обсязі. Зазвичай, на практиці інформаційний бар'єр часто зумовлюється економічними чинниками, а саме недостатнім фінансуванням ЗВО в розрізі реалізації інклюзії.
- Четвертий бар'єр, що виникає на шляху студентів з ООП до здобуття вищої освіти – емоційний. Він передбачає поведінку людей з ООП та реакцію у відповідь здорових людей. Реакція оточуючих пояснюється тим, що здорові люди не завжди мають правильне уявлення про людей з інвалідністю.
- П'ятий бар'єр – комунікативний, що втілюється в нестачі кола для спілкування, замкнутості, асоціальності студентів з ООП. Комунікативний бар'єр є наслідком фізичних, емоційних чинників та самостійної ізоляції. Тоді як саме комунікація – один із найважливіших аспектів соціалізації студентів з ООП в середовищі університету. [79]

Особливої актуальності питання інклюзивності набуло у зв'язку з війною. Повномаштабні бойові дії призводять до появи нової категорії потенційних студентів – ветеранів війни з інвалідністю. З фронту вже повертаються десятки тисяч молодих людей, які втратили здоров'я та набули статусу осіб з інвалідністю. Їхня повноцінна реінтеграція в суспільство, зокрема через здобуття вищої освіти і наступне працевлаштування, стає серйозним соціально-економічним завданням. Досвід інших країн (особливо США та Ізраїль) показує, що успішна реінтеграція ветеранів через

освіту можлива за наявності державної підтримки та спеціальних програм [66]. Для України ж ця проблема тільки починає усвідомлюватися в повному обсязі. За даними Міністерства соціальної політики лише близько 17% осіб з інвалідністю були офіційно працевлаштовані у 2021 році. Це означає, що переважна більшість людей з інвалідністю фактично вилучені з ринку праці – багато в чому через недостатність освіти чи кваліфікації, яку вони могли б отримати за умов доступності освітніх послуг [66].

Таким чином, розвиток інклюзивної вищої освіти прямо пов'язаний і з викликами ринку праці, і з демографічними тенденціями, і з наслідками війни. Впровадження принципів безбар'єрності поступово стає частиною стратегій розвитку університетів, особливо після затвердження в 2020 році Національної стратегії безбар'єрного середовища. Втім, проблем у сфері інклюзивності залишається багато. Матеріальне переоснащення закладів рухається повільно через брак фінансування: значна частина корпусів старі і не мають елементарних умов (пандусів, ліфтів тощо). Викладачі часто не підготовлені працювати з студентами, що мають особливі освітні потреби, немає достатньої кількості асистентів, перекладачів жестової мови, навчальних матеріалів шрифтом Брайля тощо. Соціальне середовище теж не завжди є підтримуючим – подекуди присутні упередження щодо спроможності студентів з особливими потребами опановувати професії.

Однією з найважливіших особливостей сучасного динамічного постіндустріального інформаційного суспільства є необхідність людини проходити перепідготовку та підвищення кваліфікації декілька разів упродовж життя, для того щоб бути компетентним і конкурентоспроможним фахівцем. Це соціальне явище викликане змінами в усіх сферах життєдіяльності, пов'язаними з тенденціями світового ринку з високим рівнем конкуренції між країнами, впливом світової фінансової кризи, з впровадженням нової техніки й технологій, швидким старінням знань фахівців. Для багатьох професій зниження компетентності фахівця на 50 % настає менш ніж за 5 років. За цих умов посилюється роль освіти дорослих як важливого чинника суспільного прогресу. В умовах світових глобалізаційних та

інтеграційних процесів концепція «Освіта на все життя» змінюється на концепцію «Освіта впродовж життя», яка набуває рис транснаціонального характеру [9].

Сьогодні поняття «освіта дорослих» є невід'ємною складовою концепції «освіта впродовж життя», або «безперервна освіта», яка прийшла на зміну концепції «освіта на все життя». Концепція безперервної освіти була вироблена і поширена ЮНЕСКО в 60-і рр. XX ст. Уточнення до неї й основні положення були опубліковані в 1972 р. під назвою «Вчитися бути». Сенс цієї концепції зводився до того, що все життя людини розглядається як процес безперервної освіти. [8]

Роль безперервної освіти з часом змінюється. Якщо у 1970–1980-х рр. підвищення освітнього рівня давало можливість набутти вищого статусу нижчим верствам населення (функція соціального ліфта), то на початку 2000-х рр. вона в основному виступала як засіб адаптації трудових людських ресурсів до стрімких технологічних змін. Нині ж є всі підстави стверджувати про посилення в концепції «навчання протягом життя» мотивів особистісного зростання. Так, результати опитування, проведеного серед громадян країн ЄС, засвідчили, «що 70 % опитуваних людей виявили бажання вчитися. При цьому 80 % вважають, що освіта має покращити їх професійне життя, а 72 % – особисте» [60].

У зв'язку з бурхливим розвитком навчання протягом життя в усьому світі й особливо в розвинених країнах на сьогодні виділяють наступні три основні форми освіти:

- формальна освіта – початкова, загальна середня освіта, середня професійна освіта, вища освіта, освіта після закінчення ЗВО (аспірантура й докторантура), підвищення кваліфікації й перепідготовка фахівців і керівників з вищою і середньою професійною освітою в інститутах, на факультетах і курсах підвищення кваліфікації й професійної перепідготовки;
- неформальна освіта – професійно спрямовані й загальнокультурні курси навчання в центрах освіти, на різних курсах інтенсивного навчання, семінарах, майстер-класах;

- інформальна освіта є загальним терміном для освіти за межами стандартного освітнього середовища – індивідуальна пізнавальна діяльність (самоосвіта), що супроводжує повсякденне життя, реалізується за рахунок власної активності індивідів в оточуючому культурно-освітньому середовищі; спілкування, читання, відвідування установ культури, подорожі, засоби масової інформації тощо. При цьому людина перетворює освітні потенціали суспільства в дієві фактори свого розвитку. [54]

Для України впровадження принципу «освіта протягом життя» також визначено стратегічним пріоритетом державної політики: Національна стратегія розвитку освіти на період до 2021 року офіційно визначила забезпечення доступності та безперервності освіти впродовж життя одним із ключових напрямів. Відповідно, розпочалися процеси розбудови національної моделі освіти дорослих, вдосконалення законодавства та інституційної бази. Зокрема, у 2020–2021 рр. було підготовлено проект Закону «Про освіту дорослих», який станом на 2023 рік прийнято парламентом у першому читанні. Цей закон має закласти правові основи для системи освіти дорослих – складової навчання впродовж життя – та визначити механізми її фінансування і координації. Попри задекларовані пріоритети, реальний стан розвитку освіти дорослих в Україні поки що далекий від бажаного [27].

За даними Європейського фонду освіти, у 2017–2018 роках частка українців віком 25–64 років, які брали участь у будь-якому навчанні (формальному чи неформальному), становила лише близько 0,8%. Для порівняння, середній показник по країнах ЄС тоді перевищував 15%, а в окремих державах (Швеція, Фінляндія, Данія) сягав 25–35% [47].

У Стратегії розвитку вищої освіти на 2022-2032 роки було виокремлено освіту для дорослих як операційну ціль: «ОЦ5.3. ОСВІТА ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ: Безперервне навчання (освіта дорослих) важливе для особистого та професійного зростання» [55]. Низька залученість університетів до безперервної освіти призводить, з одного боку, до втрати абітурієнтів (які могли б прийти на другу вищу освіту чи курси), з іншого – суспільство недоотримує можливостей для підвищення кваліфікації робочої сили.

Як підкреслює Лук'янова Л., динаміка науково-технічного прогресу та зміни характеру праці зумовлюють постійну потребу в оновленні компетентностей, і суспільство знань спроможне розвиватися тільки за умови, що кожна особистість навчиться навчатися впродовж життя [27]. Більшість українців після завершення формальної освіти фактично не залучені до подальшого систематичного навчання. Це створює ризики як для самих громадян (втрата конкурентоспроможності на ринку праці, стагнація професійного розвитку), так і для економіки країни, яка недоотримує користь від підвищення продуктивності праці через навчання. Причини такого становища мають історичне підґрунтя. В радянській моделі не існувало поняття безперервної освіти: здобуття вищої чи середньої спеціальної освіти розглядалося як одноразовий процес у молодому віці. Післядипломна освіта обмежувалася вузькими курсами підвищення кваліфікації раз на кілька років. За часи незалежності ситуація поступово змінюється, але не достатньо швидко. Довгий час бракувало цілісної державної політики в сфері освіти дорослих – цим займалися розрізнені відомства (МОН – підвищення кваліфікації вчителів, Мінсоцполітики – навчання безробітних через центри зайнятості тощо) [27].

Крім того, не було єдиних стандартів чи фінансових гарантій освіти дорослих. Лише останніми роками, в межах євроінтеграційних процесів, визнано нагальність розвивати цей сектор. Прийняття закону про освіту дорослих має заповнити правовий вакуум і створити основу для мережі різноманітних провайдерів навчання для зрілих людей – від закладів професійно-технічної освіти і центрів перепідготовки при університетах до приватних навчальних компаній та громадських освітніх просторів. Попит на навчання протягом життя також поступово зростає під тиском об'єктивних умов. Сучасне інформаційно-технологічне суспільство характеризується стрімкими змінами в технологіях та організації праці. Професії «старіють» дуже швидко: знання й уміння, актуальні 10–15 років тому, нині можуть бути недостатніми [27].

Освіта дорослих стає фактором сталого розвитку, інноваційності та економічної конкурентоспроможності. Тому і на рівні окремих працедавців зростає увага до навчання персоналу: великі компанії інвестують у тренінги, корпоративні

університети тощо. Проте малі та середні підприємства, а також бюджетна сфера, як правило, не мають достатніх ресурсів, щоб забезпечити перепідготовку кадрів – тут зростає роль державних програм та партнерства з освітніми закладами [27].

Війна 2022 року, теж стала чинником, що актуалізував освіту дорослих. Масштабне переміщення людей (внутрішньо переміщені особи, біженці за кордон) та економічна криза примусили багатьох українців змінювати професію або набувати нових навичок для працевлаштування. Перекваліфікація стала необхідністю для військовослужбовців, що повертаються до цивільного життя, для мешканців регіонів, де традиційна економіка зруйнована війною, для тих, хто втратив роботу. У цих умовах програми освіти дорослих – курси цифрової грамотності, мовні курси, професійні тренінги – є важливою складовою адаптації населення до нових реалій [73].

Держава та громадські організації (за підтримки міжнародних партнерів) запустили декілька ініціатив з навчання дорослих у воєнний і післявоєнний період, зокрема проєкти для ветеранів, для переселенців, для жінок, що шукають нову роботу тощо. Хоча ці програми покривають поки що відносно невелику аудиторію, вони закладають основу для майбутньої системи навчання дорослих.

Підсумовуючи, освіта впродовж життя як елемент системи вищої освіти означає переосмислення ролі університетів і інших освітніх інституцій. Університети мають стати центрами навчання не лише для молоді 17–25 років, а й для людей різного віку – пропонувати короткострокові курси, сертифікатні програми, онлайн-курси для широкого загалу. Вже зараз деякі українські ЗВО запроваджують програми підвищення кваліфікації для випускників, відкривають центри освіти дорослих на базі своїх підрозділів. Необхідно стимулювати і участь бізнесу: роботодавці повинні інвестувати в навчання працівників, співпрацювати з освітянами у розробці програм, надавати стажування. Такі кроки допоможуть зменшити розрив між попитом і пропозицією на ринку праці, про який ішлося вище, а також сприятимуть інноваційному розвитку економіки, адже підготовлені, гнучкі кадри – це запорука конкурентоздатності країни в сучасному світі знань.

2.2. Принципи адаптації вищої освіти України до сучасних умов

Говорячи про адаптацію дуже важливо виокремити принципи, на які потрібно звернути увагу для того, щоб зрозуміти як система вищої освіти може розвиватись навіть в складних умовах. Визначення ключових принципів адаптації дозволяє систематизувати підходи до оновлення освіти та сприяти формуванню нових освітніх політик, як на державному, регіональному, так і місцевому рівнях. Усвідомлення ключових принципів адаптації дає змогу окреслити рамку для подальшого розвитку освіти. Основними принципами адаптації вищої освіти України до сучасних соціальних та політичних викликів сьогодення можна виокремити наступне: (рис.5)

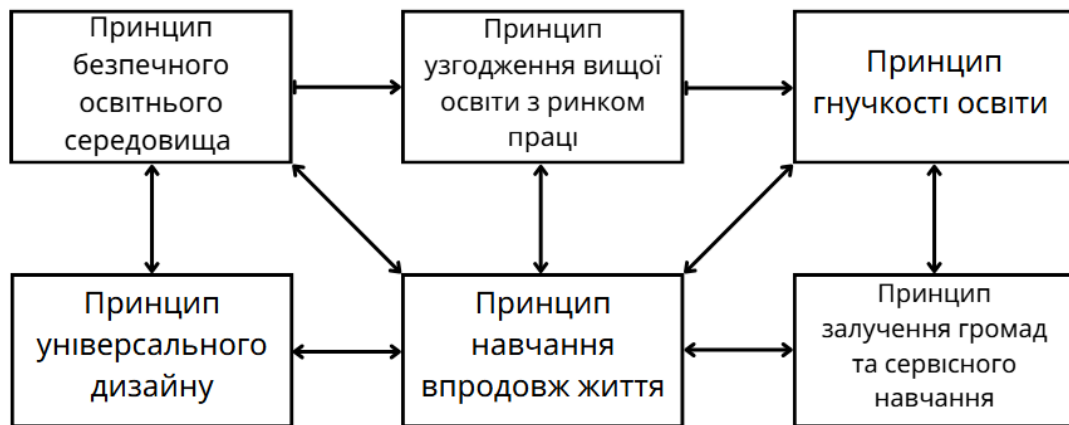

Рис. 5. Ключові принципи адаптації вищої освіти України

Джерело: розроблено авторами

Можна зробити висновок, що ключові принципи адаптації утворюють цілісну взаємопов'язану синергетичну систему. Їхня взаємодія допомагає реалізації кожного принципу та підвищує ефективність адаптації системи вищої освіти. У такій синергії освіта набуває більшої стійкості та конкурентоспроможності, а адаптація перетворюється з разової реакції на постійний та безперервний процес.

Принцип безпечного освітнього середовища означає сукупність умов у закладі вищої освіти, які гарантують захист життя і здоров'я учасників освітнього процесу, а також психологічне благополуччя усіх його учасників. Цей принцип базується на гуманізмі, тобто цінності людини та людського життя. Можна виокремити два типи безпеки здобувачів освіти [23]:

- *фізичну безпеку*: надійна інфраструктура будівель; наявність укриттів; вільний доступ до шляхів евакуації; дотримання протипожежних норм; дотримання санітарно-технічних норм; наявність затвердженого плану дій під час повітряної тривоги та контроль їх дотримання.
- *психологічну безпеку*: протидія насильству та булінгу; створення партнерських відносин між викладачем та здобувачем освіти; створення центрів підтримки ментального здоров'я; розвиток дружньої й інклюзивної атмосфери.

До індикаторів реалізації безпечного середовища можна віднести:

- *Безпечкові умови*: обладнані укриття; чітко визначені шляхи евакуації; системи сповіщення про небезпеку; проведення регулярних інструктажів і тренувань з реагування на надзвичайні ситуації (такі як: повітряна тривога, пожежа); резервні системи живлення для безперервності навчання [23].
- *Доступна інфраструктура та дотримання правил ергономіки*: можливість безпечного та безперешкодного пересування територією закладу для здобувачів з особливими освітніми потребами (пандуси, ліфти, тактильні направляючі смуги), а також їх комфортного перебування в приміщеннях. [23].
- *Умови для психологічного благополуччя*: наявність психологічних центрів/ служб або консультантів; програми збереження психічного здоров'я (тренінги, воркшопи). Особливо актуальним цей принцип став у сучасних умовах агресії росії проти України: дослідження 2023 року показало, що через війну майже половина українських студентів та викладачів мають симптоми посттравматичного стресового розладу (ПТСР), третина страждає від підвищеної тривожності і депресії [110].

У багатьох країнах діють стандарти університетської безпеки, зокрема, в університетах США та Західної Європи поширено практику створення Центрів психологічного здоров'я для студентів (Counseling та Psychological Services (CAPS)), де можна отримати конфіденційну та безкоштовну допомогу психологів. Цю

тенденцію фіксують звіти Американської асоціації університетського здоров'я (American College Health Association (ACHA, 2021–2023)) [70].

В умовах збройних конфліктів та інших надзвичайних ситуацій світовий досвід (приклад Ізраїлю, України чи деяких країн Близького Сходу) демонструє важливість планів безперервності освітнього процесу: використання дистанційних технологій; евакуації закладів у безпечні регіони; гнучкого графіку навчання [124]. Існують міжнародні ініціативи на кшталт Декларації про безпеку шкіл (Safe Schools Declaration), до яких Україна приєдналася, зобов'язуючись захищати освітні заклади від нападів і забезпечувати безперервність освіти під час війни [116].

Принцип узгодження з ринком праці передбачає, що система вищої освіти повинна реагувати на потреби економіки та суспільства, готувати фахівців з вміннями та навичками (компетентності), затребуваними на сучасному ринку, а також забезпечувати можливості навчання для різних вікових груп населення (особливо роблячи акцент на дорослих здобувачах освіти та людей похилого віку). Це включає розвиток освіти дорослих, підвищення кваліфікації і перепідготовки працівників протягом всієї кар'єри, та підтримку концепції «Університетів третього віку» – спеціальних закладів освіти та програм навчання для літніх людей. В основі принципу лежить ідея, що навчання протягом життя є необхідним для підтримки конкурентоспроможності людського капіталу країни і соціальної згуртованості в умовах стрімких технологічних і демографічних змін [61].

Але, ситуація на ринку праці в Україні залишається дуже складною. «Згідно з оцінками Національного банку України (НБУ), чисельність робочої сили у віковій групі 15–70 років на початок 2024 р. зменшилася на понад чверть проти 2021 р.» [40]. Міністерство економіки України оцінює дефіцит кадрів на ринку праці у майже 30 % [11] . Ситуація щодо відновлення ринку праці за кількістю вакансій у регіональному розрізі відрізняється, що зумовлено насамперед ступенем віддаленості від зони активних бойових дій (рис.6):

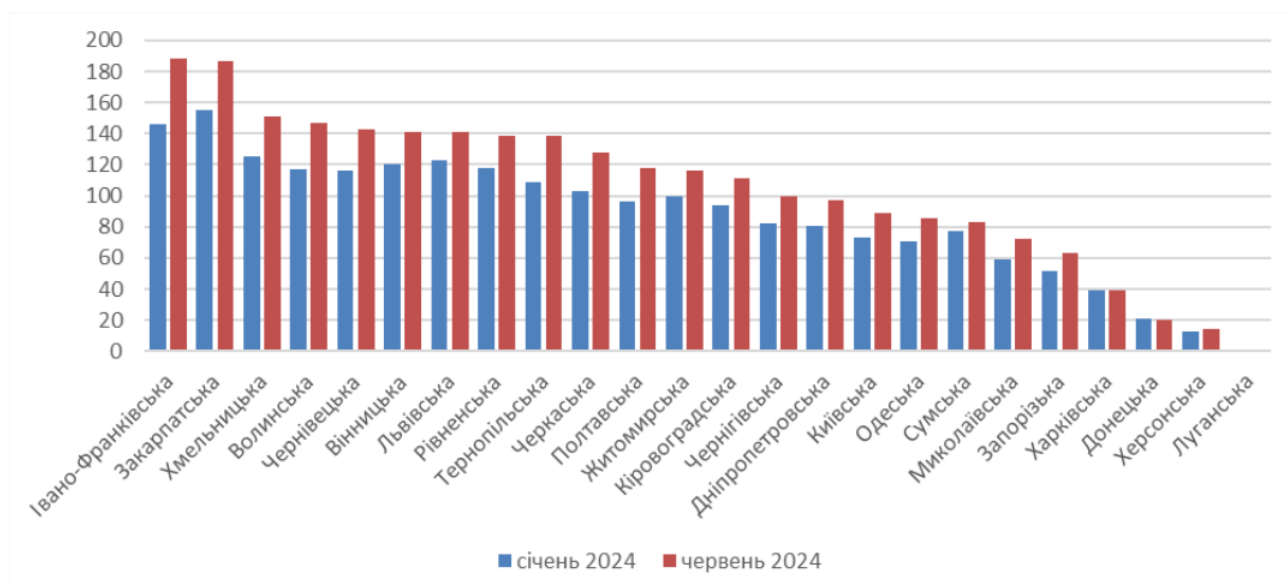

Рис. 6. Відновлення регіональних ринків праці за кількістю вакансій (кількість вакансій у січні та червні 2024 р. відносно лютого 2022 р., %)

Джерело: статистичні дані Work. ua [11]

«На тлі загострення проблеми дефіциту кадрів, сьогодні на ринку праці України зберігається досить високий рівень безробіття, у тому числі структурного, що насамперед пов’язано зі стрімкими географічними та структурними змінами ринку праці та недостатнім рівнем адаптивності робочої сили. Згідно з оцінками дослідницької агенції «Info Sapiens», показник безробіття протягом I півріччя 2024 р. коливається в межах 20,9 % – 13,1 %. Його значення (попри те, що в червні досягнуто найнижчого рівня з початку повномасштабної війни – 13,1 %) залишається високим і позитивної стійкої закономірності щодо його зміни не спостерігають» [67]:

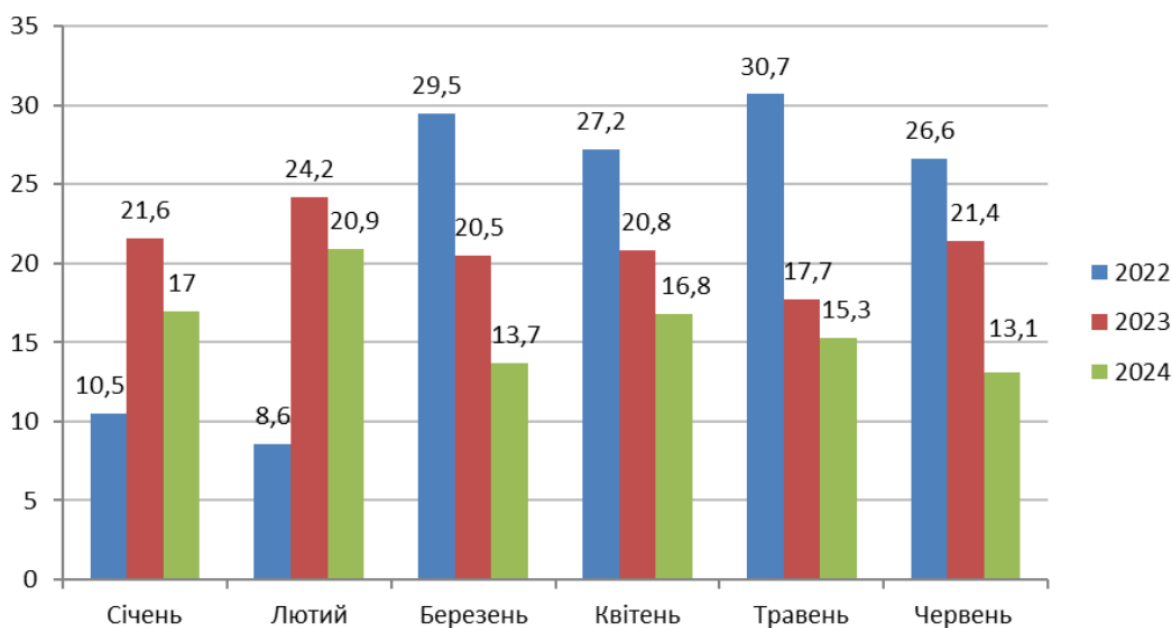

Рис. 7. Рівень безробіття в Україні у I півріччі 2022, 2023 та 2024 рр., %

Джерело: Центр економічної стратегії [49]

«Залишається актуальною проблема низької працевлаштованості молоді: серед шукачів роботи в червні 2024 р. 35 % становили особи віком до 25 років та 24 % – віком 25–34 роки. Водночас упродовж півріччя зросла частка безробітної молоді віком до 25 років» [67] (рис. 8):

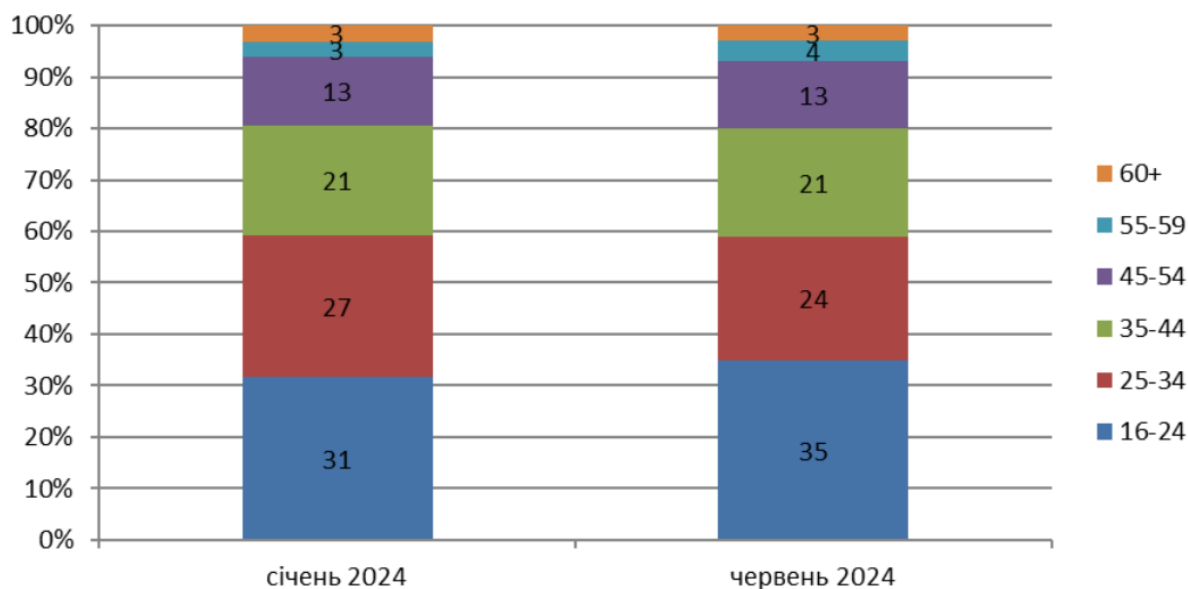

Рис. 8. Розподіл кандидатів на заміщення вакансій за віком, %

Джерело: статистичні дані Work.ua. [11]

Статистичні дані свідчать про те, що наразі в Україні є пріоритетний попит на працевлаштування саме спеціалістів, а ніж бакалаврів та магістрів (рис. 9):

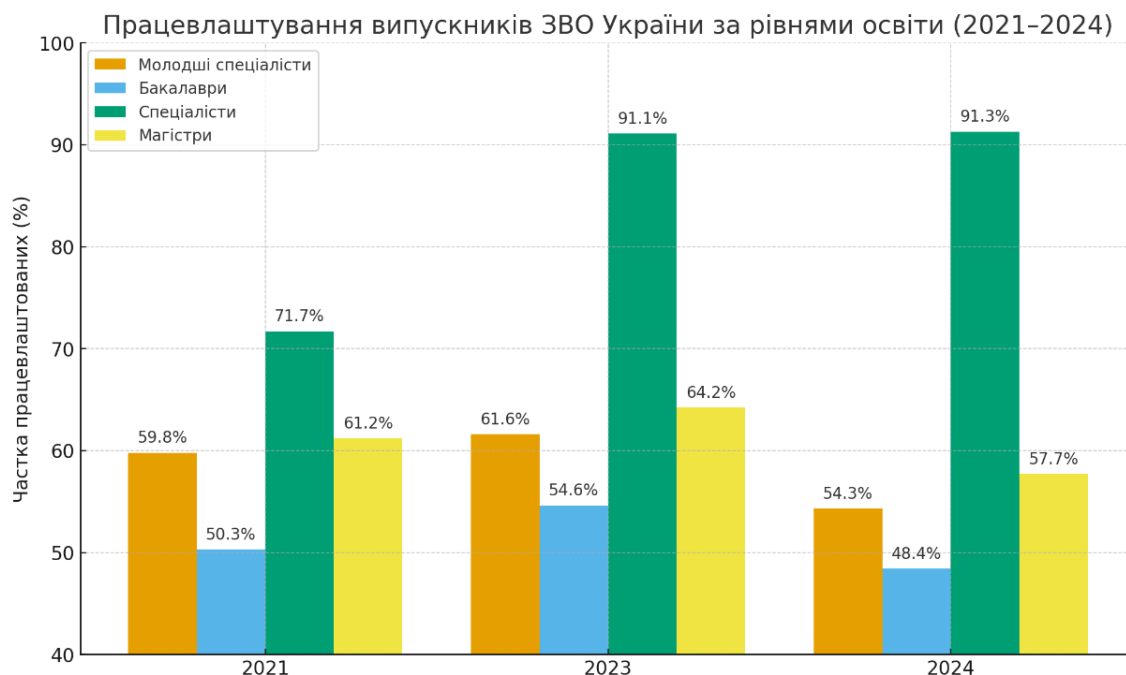

Рис. 9. Відсоток працевлаштованих випускників ЗВО України за рівнями освіти.

Джерело: розроблено авторами на базі статистичних даних МОН: «Звіт з моніторингу працевлаштування випускників вищої та фахової передвищої освіти»

Про те, наскільки вища освіта відповідає вимогам ринку, можна судити за низкою показників:

- *Зайнятість випускників та рівень безробіття молоді*: високий відсоток працевлаштованих за фахом випускників та низький рівень безробіття молоді свідчать про ефективну відповідність освіти потребам економіки.
- *Відповідність кваліфікацій і професій*: цей показник вимірює частку працівників, які працюють за фахом, та частку роботодавців, задоволених рівнем підготовки молодих спеціалістів. «Компанії, які відповідають на бізнес-опитування, регулярно повідомляють, що випускники не відповідають їхнім потребам у навичках, зокрема тому, що структура економіки, як правило, створює попит на (спеціалізовані) робітничі професії. Отже, виміром успішності узгодження є частка освітньо-кваліфікаційного розриву (надмірна/недостатня освіта) в економіці» [104].
- *Наявність механізмів співпраці з роботодавцями*: кількість освітніх програм, створених спільно з бізнесом або галузевими асоціаціями; доля

студентів, що проходять стажування або дуальне навчання на підприємствах. «Навчальні програми у формальній освіті та системі освіти в цілому зосереджені на теорії, а не на формуванні навичків, необхідних для робочого місця.» [104]. У країнах ЄС це стало стандартом – дуальна освіта поєднує навчання і роботу, що допомагає подолати розрив між теорією і практикою.

- *Розвиненість освіти дорослих*: тут показник вимірюється у відсотках дорослого населення, яке бере участь у програмах навчання або підвищення кваліфікації щороку; кількість університетів або центрів, що пропонують навчальні програми для пенсіонерів. У ЄС середній показник участі дорослих у навчанні (25–64 років) – близько 10–15%.

У різних країнах виробилися різні підходи до вирішення питання безробіття. Прикладом може слугувати досвід Німеччини, в другій половині XX ст. виникли вищі професійні школи (Hochschule) та професійно-технічні школи (Berufsschule), які тісно співпрацювали з індустріальною сферою і готували кадри для конкретних секторів економіки, тобто розвивалась одна з форм дуального навчання, в якій спеціаліст поєднував навчання з роботою. Випускники таких закладів швидко знаходили роботу завдяки вузькій спеціалізації й практичному навчанню. У країнах G7 та ЄС стало нормою залучення бізнесу до освітнього процесу: роботодавці беруть участь у наглядових радах ЗВО; дають запити на компетентності; організують стажування; спільно з викладачами розробляють курси. Цій досвід ураховано в основних документах щодо регулювання діяльності вищої освіти. Прикладом може слугувати кодекс управління вищою освітою Великої Британії (UK Higher Education Governance Code) [108].

Принцип гнучкості освіти означає, що освітня система має здатність адаптуватися до різноманітних потреб здобувачів освіти, та до швидкого оновлення знань. Освітні траєкторії не повинні бути «жорстко фіксованими» – студенти різного віку і категорій повинні мати вибір модальності навчання (очне, дистанційне, змішане), темпу і індивідуальної траєкторії (наприклад, можливість переривати і поновлювати навчання, набирати кредити поступово), а також можливість визнавати

результати неформального чи інформального навчання. Варто зазначити, що гнучкість не з'явиться без адаптивності освіти. Адаптивність освіти передбачає персоналізацію, або ж підлаштування змісту і методів під індивідуальні особливості учня за допомогою педагогічних та технологічних рішень. В сучасних умовах гнучкість стала критично важливою через дві ключові причини: стрімкий прогрес цифрових технологій та непередбачувані зовнішні обставини (пандемія, війна, економічна криза), що вимагають здатності освіти продовжувати функціонувати за нових умов.

Прояви та індикатори гнучкості системи освіти:

- *Наявність альтернативних форм навчання:* студенти можуть обирати між різними формами здобуття освіти – очною, заочною, дистанційною тощо. Широке впровадження дистанційних технологій – один з ключових показників. Наприклад, після 2020 року більшість університетів світу інтегрували онлайн-курси у свої програми. В Україні з 2020 р. університети масово перейшли на дистанційне навчання через COVID-19, а у 2022 р. – через повномасштабну війну, що підштовхнуло розвиток цифрової інфраструктури освіти.
- *Визнання неформального та інформального навчання:* дозвіл людині зарахувати результати навчання, здобуті поза стінами університету. У Європі діють центри визнання неформальної та інформальної освіти (VNIL – Validation of Non-Formal and Informal Learning), де спеціальні комісії оцінюють компетентності людини і присвоюють певну кваліфікацію. Це особливо допомагає дорослим без диплома, але з великим практичним досвідом, повернутися до освіти. В Україні зроблено перші кроки: Закон «Про освіту» 2017 вперше дозволив ЗВО зараховувати результати неформальної освіти, хоч поки це радше поодинокі випадки.
- *Мікродипломи:* здобувач освіти може навчатися «дискретно», невеликими частинами, і складати їх у більші кваліфікації. Це відображено в концепції «навчальні шляхи»: є можливість послідовно просуватися на вищий рівень (вертикальна мобільність) і визнавати різні типи навчання на одному рівні

(горизонтальна мобільність) [133]. У гнучких системах наявні інструменти типу ECTS кредитів, що переносяться між закладами і країнами. Україна, приєднавшись до процесу інтернаціоналізації, ввела ECTS і цим створила основу для мобільності і гнучкості своєї системи освіти.

Концепція гнучкого навчання активно розвивається в глобальних освітніх стратегіях. ЮНЕСКО у «Всесвітній доповіді з вищої освіти 2022» наголошує на необхідності «нових шляхів у вищій освіті, що виходять за межі обмежень», зокрема закликає до створення гнучких освітніх шляхів, які з'єднують різні рівні і типи освіти, аби «розширити освітні можливості для молоді й дорослих та уникнути глухих кутів». У багатьох країнах запроваджено Національні кваліфікаційні рамки, що дозволяють порівняти різні кваліфікації і встановити їхню ієрархію, забезпечуючи прозорість навчальних шляхів [133].

У 2020 р. пандемія примусила традиційні університети прийняти формат онлайн курсів (масові відкриті онлайн курси) – нині поняття «фліпперне навчання», «онлайн-лекторії» та «цифрові кампуси» стали звичною частиною термінологій щодо навчання. Дослідження підтверджують, що поєднання очних занять з дистанційними підвищує гнучкість без втрати якості: мета-аналіз показав, що змішане навчання може мати навіть кращий вплив на успішність, ніж суто аудиторне [81].

Принцип «soft modularity» – м'якої модульності освіти – підтримується на міжнародному рівні. Рекомендації Ради ЄС від 2012 і 2020 років закликають країни створювати системи визнання результатів неформального навчання. ЮНЕСКО підкреслює необхідність «робити формальне навчання більш неформальним, а неформальне – формальнішим» шляхом впровадження гнучких траєкторій [133]. Це означає, що університети мають стати більш відкритими: визнавати самостійні проекти студентів, досвід волонтерства, онлайн-сертифікати.

Принцип універсального дизайну навчання полягає в тому, що освітнє середовище, програми і методики розробляються з урахуванням самого широкого можливого спектру потреб студентів, аби зробити навчання доступним і ефективним для всіх, незалежно від фізичних, сенсорних, інтелектуальних можливостей чи

психоемоційного стану людини. Універсальний дизайн в освіті спирається на принципи гуманізму та недискримінації, врахування багатоманітності та повного залучення учасників освітнього процесу [20]. Це означає, що інклюзивність стає базовою характеристикою навчального процесу:

- матеріали подаються в різних форматах (текст, аудіо, візуальний),
- оцінювання гнучке (усне, письмове, проєктне – щоб врахувати різні сильні сторони студентів),
- фізичне середовище університету є безбар'єрним.

Для України в сучасних умовах цей принцип набув особливої ваги, оскільки значно зросла кількість людей з інвалідністю, які прагнуть продовжити навчання або розпочати його наново. У тому числі військових ветеранів з пораненнями. За даними Єдиного державного реєстру ветеранів війни, станом на 1 січня 2025 р. в Україні нараховувалося майже 1,6 млн ветеранів. Після завершення війни кількість ветеранів, включно із членами їхніх родин, зросте до 5–6 млн осіб, що становитиме 15–20 % від прогнозованої чисельності населення України [9]. Принцип універсального дизайну охоплює як студентів з інвалідністю (порушення зору, слуху, опорно-рухового апарату, ментальні особливості), так і інші групи, що потребують додаткової підтримки: ветеранів з посттравматичним синдромом, студентів з сімей, що постраждали від війни, внутрішньо переміщених осіб, людей старшого віку.

Ключові компоненти та показники реалізації принципу:

- *Вимоги безбар'єрності*: пандуси, ліфти з відповідною шириною, тактильні плитки, позначення шрифтом Брайля, доступні санвузли тощо [20]. В аудиторіях – належне освітлення, акустика (звукове обладнання для слабочуючих). Цифрове навчальне середовище (сайти, платформи) має відповідати рекомендаціям з доступності веб-контенту WCAG (Web Content Accessibility Guidelines): тобто бути придатним для використання незрячих, мати субтитри у відео для глухих, просту навігацію. Індикатором може бути аудит доступності, який проходять ЗВО, або наявність сертифікатів/паспортів безбар'єрності.

- *Інклюзивно-освітні послуги:* йдеться про наявність підтримки для студентів з ООП: наявність сурдоперекладачів, асистентів для студентів, чи існує та працює центр підтримки студентів з особливими потребами. Також – забезпечення навчальних матеріалів у необхідних форматах (друк шрифтом Брайля або рельєфні діаграми, електронні підручники з текстовим супроводом до зображень). Принцип універсального дизайну означає, що всі ці адаптації бажано робити не «на вимогу», а за замовчуванням включати в процес. Наприклад, якщо це лекція – то викладач заздалегідь викладає презентацію і конспект, щоб студенти могли використовувати допоміжні технології при потребі.
- *Соціально-психологічна інклюзивність середовища:* важливою є атмосфера прийняття і підтримки у колективі людей з особливими потребами. Чи університет проводить тренінги з толерантності, чи наявна етика спілкування з людьми з інвалідністю у всіх співробітників. Опитування персоналу українських університетів (2021) показало, що переважна більшість викладачів позитивно ставляться до ідеї інклюзії, але часто відчують брак знань, як саме вчити та взаємодіяти з студентами з ООП [20]. Тому важливо зробити акцент на те, чи реалізуються програми підготовки педагогів з інклюзивної дидактики: кількість викладачів, що пройшли відповідне підвищення кваліфікації.
- *Політика та стратегічні документи сфери освіти:* на рівні держави та університетів має бути прийнята політика рівних можливостей або інклюзивна стратегія. Наявність такого документу та відповідального підрозділу – також індикатор реалізації принципу. В Україні МОН рекомендувало ЗВО мати положення про інклюзію, але можна констатувати, що дуже мало університетів зробило це.

Розвиток інклюзивної освіти є глобальною тенденцією, закріпленою у міжнародних документах. Серед ключових: Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю (Україна ратифікувала 2009 р.) вимагає забезпечити інклюзивність на всіх рівнях освіти [20]. Європейські стандарти також включають індикатори

доступності у оцінку якості ЗВО. Багато європейських університетів створили центри підтримки студентів з особливими потребами (Disability Support Centers), які займаються і технічними пристосуваннями, і наставництвом, і просвітництвом у спільноті.

Окремо варто зазначити про підтримку ветеранів війни у вищій освіті – для України ця проблема нова, але інші держави мали подібний досвід. У США після Другій світовій війни був запроваджений GI Bill, який надав мільйонам ветеранів фінансову можливість навчатися в коледжах; при університетах досі діють центри для ветеранів (Veteran Centers), де їм допомагають адаптуватися до студентського життя [119]. У Ізраїлі, де значна частина населення проходить службу в армії, університети теж мають спеціальні програми – часто ветерани отримують академічні кредити за рахунок навчання, яке пройшли в армії (наприклад, технічні курси). Ці напрацювання можуть бути особливо корисними для України.

Принцип навчання впродовж життя просуває ідею, що освіта не обмежується рамками дитинства чи молодості, а триває протягом усього життя людини – з дитячого садка до глибокої старості. Перш за все, варто зазначити, що без принципів, які вже було згадано раніше, дуже важко уявити принцип навчання впродовж життя в дії.

Це всеосяжна концепція, яка інтегрує всі інші принципи адаптивності освіти орієнтація на дорослого здобувача, надання можливостей для постійного оновлення знань, створення умов для повернення до навчання на різних етапах життя.

Навчання впродовж життя включає:

- формальну освіту (різні рівні школи, університету, післядипломну),
- неформальну (курси підвищення кваліфікації, гуртки, тренінги)
- інформальну (самоосвіта, повсякденний досвід).

Принцип навчання впродовж життя (далі НВЖ) тісно пов'язаний з ідеєю «суспільства знань», де вміння вчитися – ключова навичка, що дозволяє особистості адаптуватися до змін і реалізувати свій потенціал. Для системи вищої освіти цей принцип означає, що університети мають трансформуватися у «центри навчання протягом життя» – бути відкритими для різних вікових груп, надавати різнопланові

освітні послуги (не тільки традиційні дипломні програми), співпрацювати з іншими провайдерами освіти і визнати різні шляхи набуття компетентностей.

Показники впровадження принципу НВЖ:

- *Наявність стратегії або політики:* якщо держава приймає стратегічні документи з розвитку освіти протягом життя, це свідчить про політичну волю. В ЄС, наприклад, уже з 2000-х діють програми «Lifelong Learning Programme» (пізніше Erasmus+), рекомендації Європарламенту 2006 р. про ключові компетентності для НВЖ [96], [97]. Україна, підписавши Угоду про асоціацію з ЄС у 2014, взяла зобов'язання сприяти розвитку навчання впродовж життя [96]. Хоча поки окремої національної стратегії не було, ця тема відображена в різних законах і концепціях. Показник – наявність у законодавстві визначення НВЖ (в українському законі є таке визначення у контексті кваліфікаційної рамки [97]) та створення інституцій (наприклад, в 2020 р. була ідея створити Національне агентство з навчання протягом життя).
- *Частка дорослих, залучених до освіти:* як вже було згадано, статистично це виражається у відсотку людей віку 25-64, які протягом останнього місяця/року навчалися (формально або неформально). За словами голови Державної служби якості освіти України Руслана Гурака за останні три роки частка бакалаврів, магістрів та аспірантів денної форми навчання віком старших за 25 років складає понад 20% загальної кількості здобувачів освіти [48].
- *Інфраструктура для НВЖ:* це наявність мережі закладів, курсів, центрів, бібліотек, що працюють для різних вікових категорій. Наприклад, університетські центри післядипломної освіти, громадські освітні простори (як народні доми у Фінляндії, або ЦНАПи з освітніми послугами). В Україні є система інститутів післядипломної освіти, але вона переважно орієнтована на вчителів і держслужбовців. Показником прогресу буде, коли університети почнуть масово створювати програми для ширшої аудиторії, а також коли з'являться партнерства з бібліотеками, музеями тощо у сфері освіти дорослих.

Багато країн створили національні кваліфікаційні рамки саме з метою стимулювати неперервне підвищення кваліфікацій – щоб людина могла повертатися

до освіти і послідовно здобувати вищі рівні. Європейський простір вищої освіти теж розвивається: запроваджено поняття «виконавча освіта» (executive education) – програми для людей з великим досвідом, «навчання після кар’єри» (програми для пенсіонерів, міні-відкриті університети). Університети позиціонують себе тепер як «Lifelong Learning Institutions». Також, існує концепція «Університет без стін» – коли університет проводить лекції і просвітницькі заходи для громади навколо (public lectures, MOOC) – це теж реалізація НВЖ.

В розвинених країнах сформовані розгалужені системи освіти для дорослих (рис. 10, рис. 11):

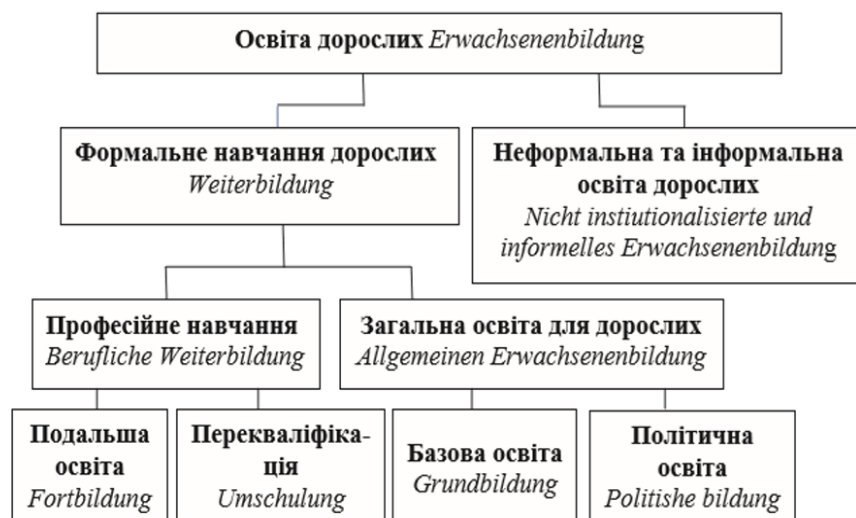

Рис. 10. Система освіти дорослих в Німеччині

Джерело: Боярська-Хоменко А. В. Освіта дорослих в країнах Центральної та Східної Європи [4]

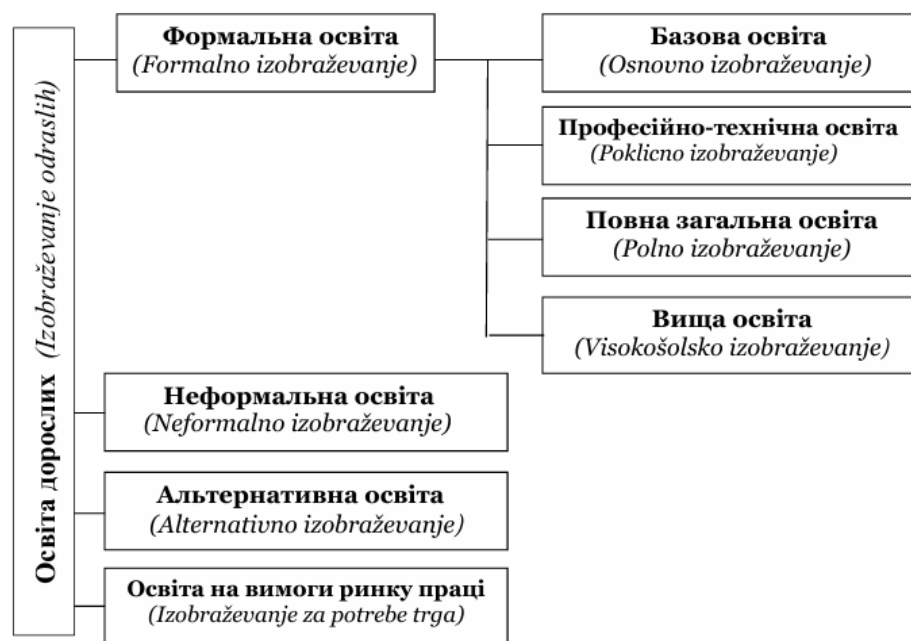

Рис. 11. Система освіти дорослих в Словенії.

Джерело: Боярська-Хоменко А. В. Освіта дорослих в країнах Центральної та Східної Європи [4]

Останніми роками у відповідь на стрімкі зміни професій світ активно розвиває концепцію мікродипломів (micro-credentials) та модульних програм. Європейська асоціація університетів відзначає, що мікрокваліфікації сприяють гнучкості вищої освіти та навчання протягом життя [72].

Для літніх людей багато країн підтримують Університети третього віку як форму активного дозвілля та соціальної інтеграції: вперше такий університет з'явився у Франції у 1973 р., згодом рух Universities of 3rd Age (Університети третього віку) поширився світом [61]. У Польщі, Чехії, Литві та інших державах Східної Європи після 2000-х років активно відкривалися програми для пенсіонерів при бібліотеках, палацах культури, а іноді й при університетах; це розглядається і як підтримка здоров'я літніх (через інтелектуальну активність), і як спосіб використати їх життєвий досвід у ролі менторів для молоді.

Світовий досвід показує, що ті країни, де принцип НВЖ впроваджено успішно, мають більш інноваційну економіку і гнучкий ринок праці. Наприклад, у Швеції при високій участі дорослих у навчанні (біля 30% щороку) безробіття тримається нижчим, а тривалість професійної кар'єри більша, бо люди освоюють

нові ролі. Крім економічного виміру, НВЖ має і соціальний вплив: підвищує якість життя людей похилого віку, сприяє громадянській активності (освічені громадяни більш схильні долучатися до волонтерства, самоврядування). Тому багато країн вбачають у цьому ще й зміцнення демократії та соціального капіталу.

Принцип залучення громад та сервісного навчання - це про «третю місію» університетів, яка доповнює традиційні дві (навчання і наукові дослідження). Відповідно до цього принципу, заклади вищої освіти повинні активно співпрацювати зі своїми місцевими громадами, брати участь у вирішенні соціальних проблем, надавати свої знання і ресурси для суспільного блага. Сервісне навчання (service learning) - це інноваційна освітня методика, за якої студенти у рамках навчальної програми виконують суспільно корисні проекти або волонтерську роботу і на цьому досвіді вчаться, поєднуючи теорію з практикою на користь громаді [118]. Наприклад, студенти-медики проводять просвітницькі заходи з гігієни у школах; студенти-екологи допомагають місцевій громаді впорядкувати парк, паралельно вивчаючи екосистеми; студенти-юристи консультують малозабезпечених громадян з правових питань (проекти Street Law і подібні). Принцип залучення громад також означає, що університети мають бути відкритими інституціями – підтримувати постійний діалог з місцевим бізнесом, владою, громадськими організаціями, жителями; враховувати потреби регіону при розробці програм; стимулювати у студентів і викладачів почуття громадянської відповідальності і лідерства в громаді. Державна політика в цьому напрямі може проявлятися в підтримці (через гранти, конкурси) соціальних ініціатив ЗВО і в вимогах прозорості та підзвітності університетів перед суспільством.

Показники реалізації принципу:

- *Наявність програм сервісного навчання*: чи існують в навчальній програмі дисципліни або проекти, пов'язані з практичною допомогою громаді. Якщо університет має офіційні курси з сервісного навчання, або навіть згадує це у своїй стратегії/ цінностях – це показник того, що принцип буде або вже реалізується. Кількість студентів, охоплених такими проектами, також є важливим критерієм. У США, наприклад, понад 50% університетів мають

програми сервісного навчання, а деякі вимагають від студентів певну кількість годин волонтерства для випуску.

- *Соціальні проєкти університету*: скільки університет реалізує проєктів для громади поза навчальним планом: наприклад, безкоштовні правові клініки, психологічні консультації, літні табори для школярів. Це може вимірюватися кількістю проєктів на рік чи обсягом залучених мешканців. В Україні дедалі більше університетів проводять «дні відкритих дверей для громади», науково-популярні заходи.
- *Волонтерська активність студентів і викладачів*: відсоток студентів, які залучені до волонтерства. В 2022–2023 рр. в Україні статистика демонструє дуже високі цифри участі у волонтерстві: за опитуваннями, до 80% молоді так чи інакше приймали участь у волонтерському русі. Університети можуть відслідковувати і заохочувати цей процес, наприклад – відзначати волонтерів, надавати додаткові бали.

- *Політика соціальної відповідальності університету*: Як і в випадку з інклюзією, тут важливо чи наявний стратегічний документ або розділ стратегії, присвячений взаємодії з громадою. Багато західних університетів публікують звіти з соціальної відповідальності, що підвищує їхню конкурентоспроможність на освітньому ринку.

Методика сервісного навчання з'явилася у США ще в 1960-х на хвилі студентських соціальних рухів. Згодом вона поширилась: університети зрозуміли, що це підвищує громадянську залученість студентів, розвиває лідерство, емпатію і водночас покращує практичні навички [118]. Сьогодні в США існує навіть національна організація Campus Compact, що об'єднує понад 1000 університетів, які зобов'язалися розвивати взаємодію з громадами. Сервісне навчання також інтегроване у навчальні плани: наприклад, в деяких коледжах кожен студент бакалаврату мусить взяти хоча б один курс з елементами сервісного навчання. В Європі цей підхід почав активно просуватись у 2010-х роках. Європейська асоціація університетів (EUA) у своїх рекомендаціях 2021 р. назвала інтеграцію суспільного залучення одним з ключових напрямів розвитку вищої освіти. Прикладом такого

соціального залучення є участь у виконанні проєктів Erasmus+ для впровадження сервісного навчання (наприклад, український проєкт ServU).

Студенти, які залученні до сервісного навчання, краще засвоюють матеріал і демонструють більшу мотивацію, тому що бачать практичний сенс і суспільну користь своєї освіти та можливості подальшого розвитку [118]. Також у них формуються «м'які навички» – комунікація, командна робота, лідерство – на вищому рівні, ніж у тих, хто навчався лише теорії. Для університетів - це можливість покращити репутацію серед місцевого населення, отримати підтримку влади (адже громада бачить віддачу). А для суспільства – це безпосередня користь у вигляді вирішення конкретних проблем та виховання активних громадян.

Принципи адаптації вищої освіти України до сучасних умов – це безпечне та здоров'язбережувальне середовище, узгодження з ринком праці, гнучкість та різноманітність форм навчання, універсальний дизайн, навчання впродовж життя і залучення громад – є взаємопов'язаними і комплексно спрямованими на трансформацію освітньої системи у більш стійку, відкриту та орієнтовану на людину систему. Кожен з цих принципів відповідає на конкретні виклики часу (безпека – на воєнні та пандемічні загрози, ринок праці – на економічні зміни та кризи, гнучкість – на технологічний прогрес та мобільність, інклюзія – на демографічні та соціальні зміни, навчання впродовж життя – на потребу постійного оновлення знань, сервісне навчання – на запит суспільства щодо ролі університетів). Україна, інтегруючись у європейський освітній простір, не тільки запозичує найкращі світові практики впровадження цих принципів [97], але й виробляє власні новації, обумовлені унікальним контекстом (передусім, досвідом війни). Успішна адаптація вищої освіти за означеними принципами зміцнить кадровий та інтелектуальний потенціал України, сприятиме її відновленню та розвитку.

2.3. Рекомендації щодо адаптації системи вищої освіти в Україні

Сучасна вища освіта функціонує в постійній потребі до адаптації. Основою такого бачення слугує синергетичний підхід: університет як відкрита система вибудовує адаптаційний потенціал через рамку взаємодії п'яти фундаментальних характеристик — гнучкості, мобільності, інноваційності, відкритості та стійкості — у межах комплексної адаптивної системи (Complex Adaptive System). Саме їхня взаємодія, а не ізольована наявність, породжує якісно нову спроможність до розвитку та саморегулювання.

На глобальному рівні «полікриза» - це поєднання соціальних, екологічних, технологічних і геополітичних чинників, які змушують університети одночасно підвищувати стійкість, пришвидшувати інновації та долати нерівності; а це, в свою чергу, веде до трансформації політики, програм та форматів навчання. В Україні картина ускладнюється наслідками повномасштабного вторгнення росії: ризиками для життя й здоров'я, втратами інфраструктури, вимушеною еміграцією, перебоями у електропостачанні, посиленням нерівного доступу до навчання та «відтік мізків». Паралельно з цим загострився розрив між підготовкою фахівців та запитами на певні професії на ринку праці, що актуалізує диференціацію програм навчання і системне партнерство з роботодавцями.

Враховуючи все вищенаведене, можна сформулювати наступну рамку рекомендацій щодо реалізації взаємопов'язаних принципів адаптації: 1) створення безпечного середовища (з поєднанням фізичної й психологічної безпеки та планами безперервності), 2) узгодження з ринком праці (освіта дорослих, перепідготовка, «університети третього віку»), гнучкої модальності й траєкторії навчання; 3) розробка універсального дизайну навчання та введення інклюзії в освітній процес; 4) розвиток навчання впродовж життя, а також залучення громад і сервісного навчання у якості елементів єдиної синергетичної системи освіти. Саме така цілісність перетворює адаптацію з реакції на сталу практику інституційного розвитку та забезпечує конкурентоспроможність закладів вищої освіти. В таблиці (таблиця 1) нижче наведені ключові метрики кожного з принципів та стан їх реалізації в Україні:

Таблиця 4. Стан реалізації принципів адаптації в Україні 2024-2025

Принцип	Ключові метрики	Стан реалізації на 2024-2025
Безпечне освітнє середовище	1) Частка закладів, що можуть забезпечити безпеку життя (укриття). 2) Кількість/площа нових захищених освітніх просторів. 3) Функціонування електронного «паспорта безпеки» закладу. 4) Психосоціальна підтримка (наявність служб психологічної допомоги у ЗВО).	• ~600 тис. здобувачів освіти без доступу до очного навчання; • Опублікований аналіз United Nations показує, що у 2024 році в Україні було пошкоджено або зруйновано 576 навчальних закладів, включаючи школи, дитячі садки та університети, порівняно з 256 навчальними закладами у 2023 році [114]. • більша частка закладів працюють дистанційно через відсутність безпекових умов (особливо прифронтові області).* * Існує проєкт підземних шкіл: ЄС фінансує €6,5 млн; підземні школи в Харкові [125], [33],

		[17]. Щодо ЗВО така інформація відсутня.
Узгодження з ринком праці та «університети третього віку»	1) Частка випускників, зайнятих через 36–48 міс. після випуску (за МОН–ПФУ). 2) Зайнятість «за фахом»*. 3) Охоплення «університетами третього віку».	● За даними МОН працевлаштованих випускників після випуску: 55,23% у 2024 р. Та 62,06% у 2023 р. Для рівнів: ● бакалавр — 48,4% (2024), ● магістр — 57,7% (2024), ● спеціаліст — 91,3% (2024). * Моніторинг «за спеціальністю» — наразі лише для галузей «Освіта/Медицина». ● У 2024 р. діяло 229 університетів третього віку (було залучено 17 тис. слухачів) [32], [39].
Гнучкість/модальність	1) Частка ЗВО з правилами визнання результатів неформальної/інформальної освіти.	● ENQA/НАЗЯВО 2024–2026: вимога прозорих правил визнання неформальної/інформальної освіти закріплена в нац. плані

	2) Частка програм/ЗВО з мікрокваліфікаціями. 3) Програми дуальної форми здобуття освіти та частка студентів залучених до дуальної форми здобуття освіти.	якості. Реальна імплементація у ЗВО поки часткова. ● Мікрокваліфікації — орієнтир визначений рекомендаціями ЄС, але національного впровадження й статистики в Україні поки немає [91], [31].
Універсальний дизайн навчання та підтримка ветеранів	1) Частка ЗВО, яка використовує універсальний дизайн навчання; 2) Доступність цифрових ресурсів (відповідність ДСТУ EN 301 549:2022); 3) Кількість ЗВО, що інтегрували сервіси/адаптації для ветеранів.	● Нацстратегія безбар'єрності 2030 та оновлення 2025 р.; норматив оновлено — державні е-ресурси мають відповідати ДСТУ EN 301 549:2022. ● Платформа «Освіта для ветеранів»/ Diia.Veteran Hub — запущена, але показники охоплення ЗВО поки не публікуються [8], [19], [46].
Навчання впродовж життя	1) Частка дорослих (25–64) у навчанні за 12 міс.	● Закон «Про освіту дорослих» (№ 7039) включено до порядку денного 2025 р., процес триває. Системного

	2) Наявність і стан політики «Освіта дорослих» (закон).	показника участі дорослих в Україні немає [5].
Залучення громад і сервісне навчання	1) Кількість ЗВО, що інтегрують сервісне навчання у програми; 2) Обсяг годин/ECTS сервіс-проєктів; 3) Державна політика підтримки (пілоти/програми відновлення).	- Є Erasmus + проєкт ServU (2023–2025), який розбудовує модель сервісного навчання у ЗВО України; секторальної статистики по інтеграції в навчальні плани наразі немає. - У документах держполітики відновлення/безбар'єрності є рамкові цілі залучення громад, але окремого інструмента фінансування сервісного навчання поки не виділено [34].

Джерело: розроблено авторами

На базі наявної інформації щодо слабких місць у реалізації ключових метрик адаптації та досвіду європейських країн у імплементації принципів, можливо сформулювати рекомендації щодо адаптації системи вищої освіти в Україні.

Таблиця 5. Рекомендації щодо адаптації системи вищої освіти в Україні.

Принцип	Методичні рекомендації для України	Досвід двох європейських країн
---------	------------------------------------	--------------------------------

Безпечне освітнє середовище	1. Розробити внутрішні паспорти безпеки для всіх ЗВО. 2. Включити вимоги укриттів і планів безперервності в акредитаційні стандарти. 3. Створити психологічні центри або служби підтримки у кампусах.	● Німеччина / Австрія: у системі дуальної освіти підприємства часто відповідають за безпечні умови для учнів-практиків, включаючи норми охорони праці та відповідні укриття (через федеральні стандарти та закони BBiG) [87]. ● Велика Британія: університети мають системи кризового реагування, внутрішні безпекові протоколи. Хоча конкретно щодо укриттів менш поширені воєнні сценарії, але практика emergency planning та campus safety management — частина стратегії університетів UK (звіти Universities UK) [129].
------------------------------------	---	---

Узгодження з ринком праці	1. Ввести обов'язкові елементи дуальної освіти у профільні програми ЗВО. 2. Партнерство локального бізнесу з університетами в проєктах/ курсових розробках. 3. Заохочувати фінансовими чи податковими стимулами участь підприємств та студентів працювати на підприємствах.	● Німеччина: Дуальна система — класичний приклад: студенти поєднують академічне навчання з роботою на підприємстві, за що отримують оплату та практичний досвід; підприємства активно залучені до розробки програм. [132]. ● Велика Британія: університети використовують Industrial Advisory Boards (IABs) — фахівці з галузі входять до складу рад при факультетах, допомагають коригувати програми відповідно до потреб ринку, організовують стажування та партнерські проєкти [112].
----------------------------------	---	---

Гнучкість/ мікрокваліфікації	1. Розробити рамку мікрокваліфікацій, що визнаються ЗВО. 2. Створити каталоги онлайн-курсів університетів із взаємним визнанням кредитів. 3. Залучати бізнес до створення коротких модульних програм під свої потреби. 4. Впровадити процедури визнання неформального навчання.	● Німеччина: програми dual study programs вже інтегрують академічні курси з робочим досвідом у одному циклі, тобто модальність змішана (теорія + практика) [131]. ● Велика Британія / ЄС: у звіті Universities UK згадується співпраця з бізнесом для створення модульних курсів, що можуть бути викладені частково онлайн або змішано, а також залучення зовнішньої експертизи як аудиту перегляду програм [129].
---------------------------------	--	---

Універсальний дизайн	1. Впровадити політику універсального дизайну як частину нормативної бази ЗВО. 2. Забезпечити інфраструктурну доступність (ліфти, тактильні засоби, адаптовані приміщення). 3. Створювати офіси/центри підтримки ветеранів у ЗВО. 4. Обов'язково залучати представників уразливих груп до проектування навчання.	● Німеччина / Австрія: університети часто мають студійні служби інклюзивності, адаптовані програми (особливо для студентів з інвалідністю); також бізнес у дуальній системі надає робочі місця з умовами доступності. ● Велика Британія: університети часто мають Disability Services або офіси підтримки студентів з інвалідністю.
Навчання впродовж життя	1. Визначити законодавчу рамку та підтримку (ваучери, гранти). 2. ЗВО мають пропонувати короткі програми, в різних форматах (очно, онлайн, змішано). 3. Партнерство місцевої влади, підприємств і	● Німеччина: система Bildung та Weiterbildung (освіта + підвищення кваліфікації) дуже розвинена, багато університетів та Fachhochschulen пропонують курси для дорослих (continuing

	університетів для центрів навчання впродовж життя. 4. Інтегрувати стимулювання дорослих (навчальні рахунки).	education) з гнучкими форматами. ● Велика Британія: університети та коледжі активно пропонують курси для дорослих, післядипломну освіту, вечірні/модульні формати; політика LIFE (lifelong learning) є частиною стратегії сектору.
Сервісне навчання	1. Визначити «третью місію» ЗВО законодавчо. 2. Створити грантові програми для сервісного навчання. 3. ЗВО мають регулярно публікувати звіти про соціальний вплив сервісного навчання. 4. Партнерство з місцевою владою, громадськими організаціями.	● Велика Британія: університети часто мають community engagement offices, формують програми service learning, волонтерські ініціативи; «Opportunity, Growth and Partnership» також акцентує на суспільній ролі університетів [129]. ● Німеччина / Нідерланди (ЄС):

		моделі університетів як «civic university» — активно залучають громади через прикладні проєкти, консультаційні центри, є моделі science shops, де університет вирішує проблеми громад [105].
--	--	---

Джерело: розроблено авторами

Запропонований набір рекомендацій переводить адаптацію з рівня окремих ініціатив у цілісну політику стійкості, де безпека та психологічна підтримка, узгодження з ринком праці, гнучкі модальності, визнання неформального/інформального навчання, універсального дизайну навчання та сервісне навчання працюють як взаємопов'язані механізми підвищення якості та справедливості доступу до навчання. Ключем до реалізації рекомендацій є чіткі метрики, правове закріплення нових інструментів, системний аудит доступності, а також посилення партнерств ЗВО з громадами й роботодавцями.

У підсумку, можна визначити, що все вищенаведене створює доказову основу для прийняття управлінських рішень і забезпечує траєкторію зростання конкурентоспроможності української вищої освіти у європейському та світовому просторі.

ВИСНОВОК ДО II РОЗДІЛУ

У другому розділі представлено комплексне осмислення сучасних викликів, принципів та практичних орієнтирів адаптації системи вищої освіти України до трансформаційного контексту війни, глобалізації й змін ринку праці.

1. Аналіз міжнародних та національних документів показав, що українська вища освіта функціонує у стані багатовимірної нестабільності, спричиненої руйнуванням інфраструктури, демографічними зрушеннями, посиленням соціально-економічних нерівностей і потребою забезпечення безпеки освітнього середовища. Водночас, попри кризові чинники, у системі простежується потенціал до оновлення через розвиток цифрової гнучкості, дистанційних форматів навчання, розширення інклюзивних практик та міжнародного партнерства.
2. На основі використаних джерел було виокремлено та обґрунтовано концепцію формулювання системи принципів адаптації. Розкрито основні принципи, що формують фундаментальну рамку адаптації вищої освіти: безпечне освітнє середовище, узгодження з ринком праці, гнучкість освітніх траєкторій, універсальний дизайн навчання, навчання впродовж життя та сервісне навчання
3. Основною концептуальною ідеєю визначено наступне: взаємодія складових безпечного середовища утворює синергетичну систему, у межах якої університети здатні забезпечувати не лише стабільність функціонування, а й стратегічну здатність до саморозвитку та інституційної стійкості.
4. На основі проведеного аналізу та узагальнення рекомендацій запропоновано рамку практичної реалізації адаптивної системи, яка поєднує європейський досвід і національні потреби. Зокрема, наголошено на необхідності інституціоналізації політики універсального дизайну, розвитку мікрокваліфікацій і дуальної освіти, удосконаленні механізмів визнання неформального навчання, розширенні освітніх можливостей для дорослих і ветеранів.

III. ВИСНОВКИ

За підсумками дослідження «Адаптація вищої української освіти до сучасних соціальних та політичних викликів» можна зробити такі висновки:

1. З'ясовано, що методологічною основою дослідження є синергетичний, освітологічний та системний підходи, що дозволяють розглядати університет як відкриту, нелінійну, нерівноважну «комплексну адаптивну систему» і обґрунтувати перехід до цілісної інституційної практики адаптації.
2. Визначено концептуальну ідею про те, що саме синергія принципів переводить адаптацію у безперервну інституційну практику підвищення якості, стійкості та конкурентоспроможності ЗВО.
3. Уточнено поняттєво-категоріальну рамку адаптації та окреслено її ядро — п'ять взаємопов'язаних характеристик: гнучкість, мобільність, інноваційність, відкритість і резильєнтність. Доведено, що ці характеристики діють у синергії, формуючи інституційну стійкість і не зводяться до суми окремих змін.
4. Систематизовано глобальні та національні виклики, що визначають контекст функціонування вищої освіти, зокрема в умовах повномасштабної війни: загрози безпеці учасників освітнього процесу, руйнування інфраструктури, вимушені переміщення, переривання доступу до навчання, «відтік мізків», а також ускладнена інтеграція в міжнародний простір. На цій підставі доведено необхідність посиленої узгодженості з ринком праці: диференціації освітніх програм, розширення дуальної підготовки, інституціоналізації освіти дорослих і «університетів третього віку» як умов підвищення працевлаштовуваності та оновлення компетентнісної бази населення.
5. Сформовано взаємопов'язану систему принципів адаптації і конкретизовано орієнтири її реалізації: безпечне освітнє середовище; узгодження з ринком праці; гнучкі модальності й траєкторії; універсальний дизайн і інклюзія; навчання впродовж життя; залучення громад і сервісне навчання. На основі аналізу міжнародних документів (United Nations, OECD, UNESCO) та національного моніторингу від Міністерства освіти та науки; Міністерства

- фінансів; Національного банку України було окреслено сьогоdnішній стан реалізації принципів, а також було запропоновано базові метрики моніторингу.
6. Запропоновано перелік прикладних рекомендацій (на базі досвіду країн Європи) для формування адапційної політики ЗВО, у тому числі внутрішніх регламентів: від інтеграції вимог із безпеки до планів безперервності та критеріїв акредитації освітніх програм і діяльності закладів вищої освіти.
 7. Отримані результати узгоджуються з поставленими завданнями роботи: визначено поняттєво-категоріальну рамку адаптації; описано глобальні й національні виклики та їхній вплив на систему ЗВО; ідентифіковано зони розвитку української вищої освіти; розроблено цілісну систему принципів та інструментів її практичної реалізації.

Таким чином, результати дослідження формують концептуально обґрунтовані рекомендації щодо трансформації процесів адаптації у системі вищої освіти. Вони спрямована на створення сталих інституційних практик розвитку, заснованих на принципах безпеки, відкритості, гнучкості та навчання впродовж життя. Запропонована модель сприяє підвищенню якості освітньої діяльності, забезпеченню справедливості доступу до освіти та посиленню соціального впливу української вищої освіти в умовах сучасних викликів.

IV. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андросович К. А. Феномен соціальної адаптації як предмет наукового аналізу. Освіта та розвиток обдарованої особистості., 2016, №3(46), с. 20–24.
2. Анісімова О. М. Зовнішні передумови адаптації закладів вищої освіти до сучасних вимог [Електрон. дані] / О. М. Анісімова // Вісник Хмельницького національного університету. Серія «Економічні науки». – 2021. – № 1. – С. 233–238. – DOI: 10.31891/2307-5740-2021-290-1-41.
3. Бондар, В. І., та І. Є. Макаренко. «Синергетична парадигма та особливості її реалізації в освіті й педагогічному менеджменті.» (2019).
4. Боярська-Хоменко А. В. Освіта дорослих в країнах Центральної та Східної Європи: ретроспективний аналіз : монографія. – Харків : Мітра. – 2019. – 376 с.
5. Верховна Рада України. Законопроект №7039 «Про освіту дорослих» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/38978>
6. Війна та освіта: 2 роки повномасштабного вторгнення. Бриф за результатами дослідження / Міністерство освіти і науки України, Інститут освітньої аналітики. – Київ: МОН, 2024. – 21 с
7. Вознюк О.В. Розвиток вітчизняної педагогічної думки: синергетичний підхід (друга половина ХХ століття). Навчально-методичний посібник / за ред. проф. П.Ю. Сауха. – Житомир : вид-во ЖДУ, 2008. 128 с.
8. Гайович, Г. (2022). Освіта дорослих як складова освіти впродовж життя. Актуальні проблеми в системі освіти: загальноосвітній заклад середньої освіти – доуніверситетська підготовка – заклад вищої освіти, 1(2), 348–353. <https://doi.org/10.18372/2786-5487.1.16614>
9. Державна політика щодо ветеранів війни : презентація [Електронний ресурс] / Національний інститут стратегічних досліджень. — Київ : НІСД, 2025. — URL:

https://niss.gov.ua/sites/default/files/2025-04/veterani-2025-prezentaciya_nisd.pdf

(дата звернення: 04.09.2025).

10. Дикань С. А. Інноваційність в освіті як феномен сталого розвитку : [матеріал конференції] / С. А. Дикань // Інноваційні аспекти систем безпеки праці, цивільного захисту та захисту інтелектуальної власності : матеріали X Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Полтава, 8–9 квіт. 2025 р.). — Полтава : ПДАУ, 2025. — 6 с.

11. Добробут у компанії та дефіцит кадрів: Work.ua презентував результати дослідження [Електронний ресурс] // Work.ua. — 24.06.2024. — URL: <https://www.work.ua/news/ukraine/2667/> (дата звернення: 04.09.2025).

12. Єрмакова С. С., Іванова О. С., Буренко М. С. Парадигма вищої освіти в умовах війни та глобальних викликів ХХІ століття // Академічні візії. — 2023. — № 16. — DOI: 10.5281/zenodo.7664976. — Режим доступу: <https://zenodo.org/records/7664976> (дата звернення: 20.10.2025).

13. Єрмоменко, О. (2020). Сутність поняття «адаптація» в міждисциплінарному аспекті. Актуальні питання гуманітарних наук, 2020211.

14. Железняк М. Г., Іщенко О. С. Освіта // Енциклопедія Сучасної України [Електрон. ресурс] / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2022. — Т. 24. — Оновл. лип. 2023. — Режим доступу : <https://esu.com.ua/article-76778> (дата звернення: 09.07.2025).

15. Закон України «Про вищу освіту»: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII (ред. від 01.06.2025) [Електрон. дані]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1556-18>

16. Закон України «Про освіту» : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII (ред. від 01.06.2025) [Електрон. дані]. — URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 09.07.2025).

17. Кабінет Міністрів України. Постанова №1245 від 2024 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/KP241245>

18. Кабінет Міністрів України. Про затвердження Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року: Розпорядження №374-р від 2021 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-bezbariernoho-prostoru-v-ukraini-na-period-do-2030-roku-i-374>

19. Кабінет Міністрів України. Розпорядження №294-р від 2025 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/294-2025-%D1%80>

20. Киселівська А. Інклюзивність університетів: сучасні виклики та перспективи розвитку в умовах війни [Електронний ресурс] // Truthful Reporting. — 18.03.2025. — URL:

<https://truthfulreporting.org/importantly/inklyuzyvnist-universytetiv-suchasni-vyklyky-ta-perspektyvy-rozvytku/> (дата звернення: 04.09.2025)

21. Коваленко, М., Ломоносова, О., та Руснак, А. (2021). Стратегії та технології адаптивного управління закладами вищої освіти в умовах швидко мінливого зовнішнього середовища. Балтійський журнал економічних досліджень, 7(2), 118-128. <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2021-7-2-118-128>

22. Коврига О. Концептуальні засади реформування системи освіти і науки. Адаптивне управління: теорія і практика. Серія: Педагогіка., 2020, №10(19), с. 1–10. (доступ: [https://doi.org/10.33296/2707-0255-10\(19\)-03](https://doi.org/10.33296/2707-0255-10(19)-03))

23. Козир М. В. Цифрові інструменти для консультування в освіті дорослих: безпека та якість в умовах війни // Безпечне освітнє середовище: нові виклики та сучасні рішення в умовах воєнного і повоєнного часу : зб. наук. ст., тез доп. та ін. матеріалів III Всеукр. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 07 берез. 2025 р.). Тернопіль : ФОП Осадца Ю. В., 2025. С. 64–70.

24. Кремень В.Г. Синергетична модель розвитку освіти як відповідь на виклики сьогодення / В.Г. Кремень // Рідна школа: щомісячний науково-педагогічний журнал. – Київ: Рідна школа, 2010. – С.3 – 6.

25. Куклін О. В., Азьмук Н. А., Дернова І. А. Резильєнтність національної системи вищої освіти: оцінка, напрямки посилення // Проблеми економіки. 2023. № 2(56). С. 63–73.
26. Лондар С. Л., Мельник С. В., Терещенко Г. М. Виклики в освітній галузі в період воєнного стану в Україні: необхідність перебудови інформаційного забезпечення // Освітня аналітика України. – 2022. – № 2(18). – С. 5–22
27. Лук'янова Л. Освіта впродовж життя в умовах інформаційно-технологічного суспільства // Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи. – 2019. – № 1(15). – С. 10–20
28. Мельниченко, О. (2025). Розвиток штучного інтелекту у сфері освіти: освітологічний аспект. неперервна професійна освіта: теорія і практика, 82(1), 34–45. <https://doi.org/10.28925/1609-8595.2025.1.3>
29. Мельниченко, О., та Кисіль, А. (2025). Адаптація освіти дорослих та вищої освіти в Україні до сучасних соціальних та політичних викликів. Молодий вчений, 3 (134), 113-119. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2025-3-134-34>
30. Мельниченко, О., та Кисіль, А. (2025). Принципи адаптації освіти дорослих в Україні до сучасних умов. Молодий вчений, 5 (136). <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2025-5-136-11>
31. Міністерство освіти і науки України. 266 освітян пройшли підвищення кваліфікації з впровадження дуальної освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/news/266-osvitian-proishly-pidvyshchennia-kvalifikatsii-z-vprovadzhennia-dualnoi-osvity>
32. Міністерство освіти і науки України. Звіт з моніторингу працевлаштування випускників 2023–2024 рр. [Електронний ресурс]. – Розміщено 07.05.2025. – Режим доступу: [zvit-z-monitorynhu-pratsevlashtuvannya-2023-2024-rozmishcheno-07-05-2025.pdf](https://mon.gov.ua/news/zvit-z-monitorynhu-pratsevlashtuvannya-2023-2024-rozmishcheno-07-05-2025.pdf)

33. Міністерство освіти і науки України. Про облаштування укриттів у 2025 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/npa/pro-oblashtuvannia-ukryttiv-u-2025-rotsi>
34. Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України. Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mindev.gov.ua/diialnist/bezbariernyi-prostir/natsionalna-stratehiia-zi-stvoren-nia-bezbarierno-ho-prostoru-v-ukraini>
35. Монтессорі М. Метод Монтессорі. – Київ : Школяр, 2019. – 288 с.
36. Мосій І. М., Поліщук О. А., Квітко Н. М. Адаптація та розвиток закладів вищої освіти у післявоєнний час: прогноз тенденцій. Перспективи та інновації науки. 2023. № 16(34). С. 236–247.
37. Мосьпан Н. Вища освіта та ринок праці в Україні: десятиліття взаємодії // Освітологічний дискурс. – 2021. – № 1(32). – С. 20–38
38. Насилевський В. П., Халявка А. О. Адаптація та трансформація методів навчання до сучасних умов. Наукові інновації та передові технології. 2024. № 6(34). С. 1306–1311. DOI: 10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1306-1311.
39. Національна соціальна сервісна служба України. Університети третього віку: результати 2024 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nsssu.gov.ua/news/universytety-tretogo-viku-rezultaty-2024-roku>
40. Національний банк України. Інфляційний звіт: квітень 2024 року [Електронний ресурс]. — Київ: Національний банк України, 2024. — 54 с. — URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2024-Q2.pdf (дата звернення: 04.09.2025).
41. Ніколенко, Л. (2024). Інтеграція інклюзивних підходів у вищу освіту в контексті сталого розвитку. Особлива дитина: навчання і виховання, 115(3), 146-164. <https://doi.org/10.33189/ectu.v115i3.191>
42. Огнев'юк В. О. Філософія освіти та її місце в структурі наукових досліджень феномену освіти / В. О. Огнев'юк // Освітологія : хрестоматія

: навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів / Укл. : Огнев'юк В. О., Сисоєва С. О. – К. : ВП «Едельвейс», 2013. – С. 188–189.

43. Педагогічний словник для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня [Електронний ресурс] / уклад. Т. А. Борова, Г. Ю. Кравченко, О. І. Деменко, О. О. Почуєва. – Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2021. – 208 с.

44. Про затвердження Положення про порядок здійснення інноваційної діяльності у сфері освіти : Наказ МОН України від 12 трав. 2023 р. № 552. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1155-23> (дата звернення: 17.06.2025)

45. Програма USAID RANG. Демографічна ситуація у державах-членах ЄС [Електронний ресурс] : аналітична записка. – Київ : USAID RANG, 2024. – 17 с. – Режим доступу: <https://internews.ua/storage/app/media/rang/Materials/2024/EU/EUDemographicSituation.pdf> (дата звернення: 01.07.2025).

46. Програма розвитку ООН в Україні (UNDP). Monitoring Basic Web Accessibility 2023–2024 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bf.diia.gov.ua/storage/app/media/Docs/undp-ua-monitoring_basic_web_accessibility_-_2023-2024.pdf

47. Пронь Н., Назаровець У. Розвиток освіти дорослих в контексті інтеграції України в європейський та світовий освітні простори // Освітня аналітика України. – 2021. – № 1(12). – С. 104–116

48. Руслан Гурак: Частка здобувачів вищої освіти віком 25 років і старше — понад 20% [Електронний ресурс] // Державна служба якості освіти України. — 17.07.2025. — Режим доступу: <https://sqe.gov.ua/narada-kyiv-25/> (дата звернення: 14.09.2025).

49. Самойлюк М. Трекер економіки України під час війни [Електронний ресурс] // Центр економічної стратегії. — Оновлено: 01.09.2025. — URL: <https://ces.org.ua/tracker-economy-during-the-war/> (дата звернення: 04.09.2025).

50. Свидрук І.І., Миронов Ю.Б., Кундицький О.О. Теорія організації: Підручник. Львів: Новий Світ-2000, 2013. 175 с
51. Сисоєва С. О. Освіта як об'єкт дослідження / С. О. Сисоєва // Освітологія : хрестоматія : навч. пос. для студентів вищих навчальних закладів / Укл. : Огнев'юк В. О., Сисоєва С. О. – К. : ВП «Едельвейс», 2013. – С. 144.
52. Сідлецький, С., та Шандар, А. (2024). Вища освіта в Україні в умовах воєнного стану: виклики та пріоритети . Економіка та суспільство, (64). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-64-151>
53. Скиба Ю. Навички XXI століття: адаптація освітніх програм вітчизняних закладів вищої освіти. Проблеми освіти. 2023. Вип. 2(99). С. 72–88. DOI: 10.52256/2710-3986.2-99.2023.05.
54. Смачило В. В., Божидай І. І., Ушкалов А. В. Освіта впродовж життя як чинник людського розвитку // Технологічні засади професійної підготовки фахівців вищої освіти в умовах дистанційного навчання: матеріали Всеукраїнського науково-практичного вебінару для науково-педагогічних працівників (Харків, 22 листопада 2022 р.). Харків : ХОГО «Науковий центр дидактики менеджмент-освіти», 2022. С. 34–39. URL: <https://repo.btu.kharkov.ua/handle/123456789/18738> (дата звернення: 01.10.2025).
55. Стратегічна піраміда розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки [Електронний ресурс] / Міністерство освіти і науки України. — Київ, 2022. — 1 с. — URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/2022/04/15/VO.plan.2022-2032/Stratehichna.piramida-23.02.22.pdf> (дата звернення: 03.09.2025).
56. Сухомлинська О.В. Колектив і особистість в контексті філософії освіти / Розвиток сучасної освіти: освітологічні наголоси: наук. пр./ за матер. Першої Всеукр. наук.-практ. конф. «Освітологія – науковий напрям інтегрованого пізнання освіти». – К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2011. – 152 с. – С. 27 – 34

57. Сучасний психолого-педагогічний словник / О. І. Шапран, Ю. П. Шапран, Н. В. Ігнатенко [та ін.] ; за заг. ред. О. І. Шапран ; ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди». — Переяслав-Хмельницький (Київ. обл.) : Домбровська Я. М., 2016. — 473 с. [Електрон. ресурс]. — URL: <https://ehsupir.uhsp.edu.ua/server/api/core/bitstreams/11443421-da1b-4f04-a227-12d5d0edf2b1/content>

58. Тараненко Г. Г., Кукіна Н. В. Сучасні виклики та тенденції розвитку вищої освіти України в контексті глобальних трансформацій: теоретико-методологічний аналіз. Вісник науки та освіти. 2023. № 12(18). С. 761–778. DOI: 10.52058/2786-6165-2023-12(18)-761-778.

59. Теоретичні основи та провідний зарубіжний досвід взаємодії вищої освіти та ринку праці в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України : препринт (аналітичні матеріали) / Ю. Скиба, О. Жабенко, В. Ковтунець, О. Отич, Л. Червона, Г. Чорнойван, О. Ярошенко ; за ред. Ю. Скиби. — Київ : Інститут вищої освіти НАПН України, 2023. — 142 с. — ISBN 978-617-7644-55-1.

60. Ткачук, М. (2022). Безперервна освіта як загальносвітова людиноцентристська тенденція сучасності. Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи, (2(6), 186–192. [https://doi.org/10.31499/2706-6258.2\(6\).2021.248206](https://doi.org/10.31499/2706-6258.2(6).2021.248206)

61. Університет третього віку [Електронний ресурс] // Практикум для громад : сайт ГО «СТЕП». — URL: <https://tools.stepngo.in.ua/univer-3-viku/> (дата звернення: 04.09.2025).

62. Фурман А. Освітологія як синтетична наукова дисципліна: проблема завдань, об'єкта, предмета, методу / А. Фурман // Вітакультурний млин: методологічний альманах, 2006 (Модуль 3). — 52 с. — С. 4 – 9.

63. Цимбалюк С. О. Теоретико-прикладні засади дослідження соціальної інклюзії у вищій освіті // Освітня аналітика України. — 2024. — № 4. — С. 113–126

64. Цюй, Г. (2019). Синергетичний підхід: сутність і характерні особливості застосування в наукових дослідженнях з педагогіки мистецтва. Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 14. С. 127-130.
65. Шевчук, І., та Шевчук, А. (2022). Освітня аналітика крізь призму війни: виклики та можливості для вищої школи України. Економіка та суспільство, (39). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-39-80>
66. Шерстюк Р., Стойко І., Малюта Л. Інклюзивна освіта у закладі вищої освіти: реалії й можливості навчання ветеранів війни з особливими потребами // Галицький економічний вісник. – 2024. – № 1(86). – С. 205–214
67. Яценко Л. Основні характеристики ринку праці України у першому півріччі 2024 року [Електронний ресурс] // Національний інститут стратегічних досліджень. — 19.08.2024. — URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/osnovni-kharakterystyky-rynku-pratsi-ukrayiny-u-pershomu> (дата звернення: 04.09.2025).
68. (Wang, Libing. (UNESCO 2022). «The future of higher education: Takeaways from 2022's World Higher Education Conference.» <https://bangkok.unesco.org/content/future-higher-education-takeaways-unesco-world-higher-education-conference-2022-whec>
69. Academic mobility in higher education / UNESCO Digital Library. – Paris, 2022.
70. АСНА-НСНА Spring 2021 [Електронний ресурс] / CSULB Division of Student Affairs, Student Health Services, Office of Wellness та Health Promotion. — Long Beach : California State University, Long Beach, 2021. — 14 с. — URL: https://www.csulb.edu/sites/default/files/2023/documents/dsa_NCHA%202021%20Executive%20Summary%20Report_Amended%2012-9-21.pdf (дата звернення: 04.09.2025).

71. Barua L., Lockee B. B. A review of Лщ to incorporate flexibility in higher education course designs // Discover Education. 2024. Vol. 3. Article 127. DOI: 10.1007/s44217-024-00213-8.
72. BIP und Microcredentials [Електронний ресурс]. — Deutscher Akademischer Austauschdienst (DAAD), 2024. — URL: https://eu.daad.de/medien/eu.daad.de.2016/dokumente/service/veranstaltungen/2024/12_ws_10_bip_microcredentials_final.pdf (дата звернення: 04.09.2025).
73. Cedos (аналітичний центр). Освіта для дорослих у контексті війни – анонс події від 16.05.2024 р. (режим доступу: <https://cedos.org.ua>)
74. Country Fiche 2019: Ukraine (Education and Training) / European Training Foundation (ETF). – 2019. – P. 5–6
75. Daninhirsch H. Adaptation across the Higher Ed Landscape [Електрон. дані] / H. Daninhirsch. — Washington : Inside Higher Ed, 2022. — 31 с. — URL: https://www.teaglefoundation.org/Teagle/media/GlobalMediaLibrary/documents/resources/IHE_2022_DDReport_Adaptation-Across-the-Higher-Ed-Landscape.pdf (дата звернення: 09.07.2025).
76. Desalegn E. G., Coelho M. J., Gomes J. F. та ін. Disentangling organizational agility from flexibility, adaptability, and versatility: a systematic review // Future Business Journal. 2024. Vol. 10. Article 117. DOI: 10.1186/s43093-024-00405-6.
77. Developing strategic goals for higher education [Електрон. дані] / United Ceres College. — Сінгапур, 2023. — URL: <https://unitedceres.edu.sg/developing-strategic-goals-for-higher-education/>
78. Dewey J. Democracy and Education. – New York : Free Press, 2015. – 430 p.
79. Dub, N. (2024). Inclusiveness in Higher Education: Key Ideas, Challenges and Barriers. Pedagogical Discourse, (36), 15-19. <https://doi.org/10.31475/ped.dys.2024.36.02>

80. Educause Institutional Resilience Task Force. 2024 EDUCAUSE Top 10: Institutional Resilience // EDUCAUSE Review. 2023. URL: <https://er.educause.edu/articles/2023/10/2024-educause-top-10-institutional-resilience> (дата звернення: 21.06.2025).

81. El Galad A., Betts D. H., Campbell N. Flexible learning dimensions in higher education: aligning students' and educators' perspectives for more inclusive practices. *Frontiers in Education*. 2024. Vol. 9. Article 1347432. DOI: 10.3389/feduc.2024.1347432. URL: <https://www.frontiersin.org/journals/education/articles/10.3389/feduc.2024.1347432/full> (дата звернення: 04.09.2025).

82. Elizabeth Steiner. *Educology: its Origin and Future*. Paper presented at Annual Meeting of the American Educational Research Association / Resources in Education (ERIC: Education Resources Information Center): Accession Numbers ED 141201. – New York, 1977. – 37 p. – P.30-31.

83. European Commission. A European Strategy for Universities : Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions COM(2022) 16 final [Електронний ресурс]. – Brussels, 18.01.2022. – Режим доступу: <https://education.ec.europa.eu/sites/default/files/2022-01/communication-european-strategy-for-universities-graphic-version.pdf> (дата звернення: 29.06.2025).

84. European Commission. Digital Education Action Plan 2021–2027: Resetting education and training for the digital age : Communication COM(2020) 624 final. – Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2020. – 27 с.

85. European Commission. The impact of demographic change – in a changing environment [Електронний ресурс] : Commission Staff Working Document SWD(2023) 21 final, 17.01.2023. – Brussels : European Commission, 2023. – 20 с. – Режим доступу: https://commission.europa.eu/system/files/2023-01/the_impact_of_demographic_change_in_a_changing_environment_2023.PDF (дата звернення: 01.07.2025).

86. European Commission. Transformational education in a poly-crisis [Електронний ресурс].— Research та Innovation News (05 січня 2024).— Режим доступу: https://research-and-innovation.ec.europa.eu/news/all-research-and-innovation-news/transformational-education-poly-crisis-2024-01-05_en#:~:text=innovation%20platforms,potential%20threats%20from%20commercial%20actors (дата звернення: 18.07.2025).

87. European Commission. Vocational Training in Germany: Result No. 2, Erasmus+ Project [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/project-result-content/ad158493-afec-4a4a-abd5-0d7ae7e548df/Result%20No.%202%20Vocational%20training%20Germany.pdf>

88. European University Association. Artificial intelligence [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.eua.eu/our-work/topics/artificial-intelligence.html> (дата звернення: 04.07.2025).

89. European University Association. Artificial intelligence tools and their responsible use in higher education learning and teaching : Position paper [Електронний ресурс]. — Brussels, 02.2023. — Режим доступу: https://www.eua.eu/downloads/publications/position_ai%20in%20lt.pdf (дата звернення: 29.06.2025).

90. European University Association. Impact of the Russian Federation's invasion of Ukraine on the Ukrainian higher education sector : Briefing [Електронний ресурс]. — Brussels, 25.04.2022. — Режим доступу: <https://www.eua.eu/publications/briefings/impact-of-the-russian-federation-s-invasion-of-ukraine-on-the-ukrainian-higher-education-sector.html> (дата звернення: 29.06.2025).

91. European University Association. There is a road ahead for Ukraine's universities [Електронний ресурс].— Режим доступу: <https://www.eua.eu/our-work/expert-voices/there-is-a-road-ahead-for-ukraines-universities.html#:~:text=About%2020...> (дата звернення: 18.07.2025).

92. Eurostat. Almost 9 % of EU graduates in 2022 studied abroad [Електронний ресурс] // Eurostat News. – 14.11.2024. – Режим доступу: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20241114-1> (дата звернення: 29.06.2025).

93. Eurostat. Population structure and ageing [Електронний ресурс]. – Data extracted in February 2025. – Режим доступу: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Population_structure_and_ageing (дата звернення: 29.06.2025).

94. Eurostat. Skills for the digital age [Електронний ресурс]. – Data extracted in April 2024. – Режим доступу: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Skills_for_the_digital_age (дата звернення: 29.06.2025).

95. Eurostat. Young people – digital world [Електронний ресурс]. – Data extracted in May 2025. – Режим доступу: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Young_people_-_digital_world (дата звернення: 29.06.2025)

96. Eurydice. Adult education and training: Ukraine [Електронний ресурс] // Eurydice – Eurypedia. — Останнє оновлення: 10.12.2024. — URL: <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/eurypedia/ukraine/adult-education-and-training> (дата звернення: 04.09.2025).

97. Eurydice. Lifelong learning strategy: Ukraine [Електронний ресурс] // Eurydice – Eurypedia. — Останнє оновлення: 14.08.2025. — URL: <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/eurypedia/ukraine/lifelong-learning-strategy> (дата звернення: 04.09.2025).

98. Harding, L. Waring. (1956). Essays in educology: being the first [i. e. second] report from the archives of the Association for Preservation of Humor in Educological Workers (APHEW to you). Dubuque, Iowa: Brown.

99. HEInnovate [офіц. веб-сайт] / European Commission та OECD. — URL: <https://heinnovate.eu>.

100. Human flight and brain drain - Country rankings – The Global Economy, 2023 – URL: https://www.theglobaleconomy.com/rankings/human_flight_brain_drain_index/Europe/
101. Innovation in Education Theory. OSF Preprints. 2024. URL: <https://osf.io/rsqym/> (дата звернення: 17.06.2025).
102. ISO. ISO 22316:2017. Security and resilience — Organizational resilience — Principles and attributes. Geneva : International Organization for Standardization, 2017.
103. James E. Fisher. A Brief History of the Development of the Meaning, Reference, and Significance of —Educology‖ / A paper used as the basis for a series of seven lectures to faculty and doctoral students in educology at Vytautas Magnus University (VMU) // Pedagogika. – Vytauto Didziojo universiteto leidykla, Kaunas, 2001.
104. Libanova E., Cymbal A., Lisogor L., Marchenko I., Iarosh O. Labour market transitions of young women and men in Ukraine [Електронний ресурс] / E. Libanova, A. Cymbal, L. Lisogor, I. Marchenko, O. Iarosh. — Geneva : International Labour Office, 2014. — 96 с.
105. Mulder, H. Science Shops: A Kaleidoscope of Science-Society Collaborations in Europe [Електронний ресурс]. – Cornell University, 2009. – Режим доступу: <https://arxiv.org/abs/0911.4289>
106. OECD. Curriculum Flexibility and Autonomy: Promoting a Thriving Learning Environment. Paris : OECD Publishing, 2024. 191 p. DOI: 10.1787/eccbbac2-en.
107. OECD. International Migration Outlook 2023 [Електронний ресурс] : 47-th edition. – Paris : OECD Publishing, 2023. – 406 с. – Режим доступу: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2023/10/international-migration-outlook-2023_0faed233/b0f40584-en.pdf (дата звернення: 01.07.2025).

108. OECD. University-Industry Collaboration: New Evidence and Policy Options. OECD Publishing, Paris, 2019. Режим доступу: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2019/04/university-industry-collaboration_0e351ee0/e9c1e648-en.pdf (дата звернення: 27.08.2025).
109. Peter M. Senge's Five Disciplines of a Learning Organization – Blueprint for Smarter Teams // The Systems Thinking. 24.04.2025.
110. Polyvianaia M., Yachnik Y., Fegert J. M., Sitarski E., Stepanova N., Pinchuk I. Mental health of university students twenty months after the beginning of the full-scale Russian-Ukrainian war. BMC Psychiatry. 2025. Vol. 25. Article 236. DOI: 10.1186/s12888-025-06654-1. URL: <https://bmcp psychiatry.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12888-025-06654-1> (дата звернення: 04.09.2025).
111. Priyadarshini, Priya та Abhilash, Purushothaman. (2022). Rethinking of higher education institutions as complex adaptive systems for enabling sustainability governance. Journal of Cleaner Production. 359. 132083. 10.1016/j.jclepro.2022.132083.)
112. Pugh, R., Grove, H. Establishing IABs Using Practice Transfer [Електронний ресурс]. – University of Leeds, 2023. – Режим доступу: <https://eprints.whiterose.ac.uk/id/eprint/83858/1/Establishing%20IABs%20using%20Practice%20Transfer%20-%20Pugh%20and%20Grove.pdf>
113. Rasli A, Tee M, Lai YL, Tiu ZC and Soon EH (2022) Post-COVID-19 strategies for higher education institutions in dealing with unknown and uncertainties. Front. Educ. 7:992063. doi: 10.3389/feduc.2022.992063
114. ReliefWeb. Attacks on Education in Ukraine Double in 2024, Leaving Some Parents Terrified to Send Their Children to School [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://reliefweb.int/report/ukraine/attacks-education-ukraine-double-2024-leaving-some-parents-terrified-send-their-children-school>
115. Rey, A. (Ed.) (2006). Dictionnaire historique de la langue française, Paris, Armand Colin, 3-4.

116. Safe Schools Declaration. Endorsements: Country list [Електронний ресурс] // Global Coalition to Protect Education from Attack (GCPEA). — 2025. — URL: <https://ssd.protectingeducation.org/document/country-list> (дата звернення: 27.08.2025).
117. Sarta, A., Durand, R., та Vergne, J.-P. (2020). Organizational Adaptation. Journal of Management, 47(1), 43-75. <https://doi.org/10.1177/0149206320929088> (Original work published 2021)
118. Service-learning in Higher Education for Ukraine's Recovery – Results of the First Year of the ServU Project [Електронний ресурс] // UCU Global. — 03.02.2025. — URL: <https://global.ucu.edu.ua/novyny/service-learning-in-higher-education-for-ukraines-recovery-results-of-the-first-year-of-the-servu-project/> (дата звернення: 04.09.2025).
119. Shkoliar M., Klymanska L., Herasym H., Shapovalova T. Student Veterans in Ukrainian Higher Education: Reintegration, Psychosocial Support, and International Perspectives. Mental Health: Global Challenges Journal. 2025. Vol. 8, № 1. С. 92–101. DOI: 10.56508/mhgcj.v8i1.282.
120. Sparking innovation in stem education with technology and collaboration: a case study of the hp catalyst initiative OECD Education Working Paper No. 91
121. Strategy for the Development of the Sphere of Innovation Activity until 2030 : Cabinet of Ministers of Ukraine, 10 Jul. 2019 № 526-p.
122. Teaching Support and Innovation. «Flexibility» in Policy та Practice : resource for UO instructors. University of Oregon, 2023. URL: <https://teaching.uoregon.edu/flexibility-policy-practice> (дата звернення: 14.06.2025).
123. UNESCO. Reimagining our futures together: A new social contract for education : Global report. – Paris : UNESCO Publishing, 2021. – 210 с.

124. UNICEF. Education in emergencies [Електронний ресурс]. — URL: <https://www.unicef.org/education/emergencies> (дата звернення: 04.09.2025).

125. UNICEF. First day of school in Ukraine marred by attacks [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.unicef.org/ukraine/en/press-releases/first-day-school-ukraine-marred-a-ttacks>

126. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). UNESCO's action in education [Електрон. дані]. — URL: <https://www.unesco.org/en/education/action> (дата звернення: 09.07.2025).

127. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. A renewed vision: higher education needs to focus on quality and inclusion [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.unesco.org/en/articles/renewed-vision-higher-education-need-s-focus-quality-and-inclusion#:~:text=Current%20demographic%20trends%20are%20subject,future%20landscape%20of%20higher%20education> (дата звернення: 18.07.2025).

128. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. Futures of Education [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.unesco.org/en/futures-education#:~:text=potential%20to%20shape%20just%20and,endeavour%20and%20a%20common%20good> (дата звернення: 18.07.2025).

129. Universities UK. Opportunity, Growth and Partnership: A Blueprint for Change [Електронний ресурс]. — 2024. — Режим доступу: https://www.universitiesuk.ac.uk/sites/default/files/field/downloads/2024-09/opportunity-growth-and-partnership-a-blueprint-for-change_0.pdf

130. Vladeva, R. (2022). Challenges for higher education in the context of globalisation. Journal of Management Sciences and Applications, 1, 35-42.

131. Völler, R. New Higher Education Pathways and Vocational Integration [Електронний ресурс]. — International Journal for Research in Vocational

Education and Training, 2023. – Режим доступа:
https://www.pedocs.de/volltexte/2023/26964/pdf/IJRVET_2023_2_Voeller_New_higher_education.pdf

132. Vorlage. bwpat-Artikel [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
Vorlage bwpat-Artikel [Vorlage bwpat-Artikel](#)

133. Wang L. Flexible learning pathways: A more relevant future for all
[Электронный ресурс] // UNESCO. — 20.06.2023. — Останнє оновлення:
11.06.2025. — URL:
<https://www.unesco.org/en/articles/flexible-learning-pathways-more-relevant-future-all> (дата звернення: 04.09.2025).

134. Wentzel, K.R., 2003. School Adjustment. In: Weiner, I. B., ed.
Handbook of psychology, vol.7: Educational Psychology. Hoboken, New Jersey:
John Wiley та Sons, Inc, pp. 235–252